

Katarzyna
Wałęcka-Matyja

Iwona Janicka

Analiza
psychologiczna
wartości
rodzinnych

Rodzina jako wartość

Rodzina jako wartość

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

**Katarzyna
Walęcka-Matyja**

Iwona Janicka

**Analiza
psychologiczna
wartości
rodzinnych**

Rodzina jako wartość

 **WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2021

Katarzyna Wałęcka-Matyja, Iwona Janicka – Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu, Instytut Psychologii
Zakład Psychologii Społecznej i Badań nad Rodziną
91-433 Łódź, ul. Smugowa 10/12

RECENZENT

Teresa Rostowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Beata Wojtania

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Sońta

PROJEKT OKŁADKI

Polkadot Studio Graficzne

Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/hobbit_art

© Copyright by Katarzyna Wałęcka-Matyja i Iwona Janicka, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09965.20.0.K

Ark. wyd. 9,1; ark. druk. 12,5

ISBN 978-83-8220-343-1

e-ISBN 978-83-8220-344-8

<https://doi.org/10.18778/8220-343-1>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Rodzina a nowe formy życia rodzinnego. Kryteria współczesnej rodziny	15
Rozdział 2. Znaczenie rodziny – rodzina jako wartość	21
2.1. Wartość kulturowa rodziny	22
2.2. Wartość funkcjonalna rodziny	23
2.3. Wartość strukturalna rodziny	29
2.4. Prozdrowotna wartość rodziny	32
2.4.1. Siły rodziny a jej zdrowie	32
2.4.2. Rola wsparcia rodzinnego	35
2.4.3. Rodzina a zdrowie	40
Rozdział 3. Rodzina jako wspólnota	47
3.1. Wspólnotowość a wartości rodzinne	49
3.1.1. Bliskość fizyczna	50
3.1.2. Bliskość emocjonalna	52
3.1.3. Bliskość poznawcza	55
3.1.4. Bliskość duchowa/religijna	58
3.1.5. Zależność ekonomiczna	61
Rozdział 4. Rodzina jako wartość – model. Efekt wartości rodzinnych	67
Rozdział 5. Problematyka i rezultaty badań własnych	71
5.1. Problematyka badań	71
5.2. Cele i pytania badawcze	79
5.3. Metoda	83
5.3.1. Osoby badane	83
5.3.2. Procedura	84
5.3.3. Charakterystyka narzędzi badawczych	87
Rozdział 6. Rezultaty badań. Stastyki opisowe	93
6.1. Wartości rodzinne w percepcji badanych osób	95
6.1.1. Społeczno-demograficzne uwarunkowania wartości rodzinnych ...	97

6.1.1.1. Wartości rodzinne w zależności od płci i wieku	97
6.1.1.2. Wartości rodzinne w zależności od stanu cywilnego	101
6.1.1.3. Wartości rodzinne w zależności od miejsca zamieszkania	103
6.1.1.4. Wartości rodzinne w zależności od poziomu wykształcenia ...	105
6.1.1.5. Wartości rodzinne w zależności od płci i wieku – badanie replikacyjne	106
6.1.1.5.1. Wartości rodzinne a płeć	107
6.1.1.5.2. Wartości rodzinne a wiek	108
Podsumowanie	110
6.2. Psychologiczne korelaty wartości rodzinnych	112
6.2.1. Wartości rodzinne a wspólnotowość i sprawczość	112
6.2.2. Wartości rodzinne a materializm	116
6.2.3. Wartości rodzinne a stres psychologiczny	118
6.2.4. Wartości rodzinne a depresja	123
6.2.5. Wartości rodzinne a jakość relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem	126
Podsumowanie	131
6.3. Wartości rodzinne jako moderator zależności pomiędzy relacjami z rodzeństwem a stresem i depresją	138
6.3.1. Jakość relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw	138
6.3.1.1. Ciepło i jego dymensje	141
6.3.1.2. Konflikt i jego dymensje	146
6.3.1.3. Rywalizacja i jej dymensje	149
Podsumowanie	151
6.3.2. Relacja z rodzeństwem a stres i depresja – wartości rodzinne jako moderator	151
Podsumowanie	160
Dyskusja wyników	161
Zakończenie	181
Bibliografia	185

Wstęp

*Jedyne, co ma sens to przekazywanie
wartości poprzez realizację tych wartości*

Bogdan de Barbaro

Z perspektywy psychologicznej posiadanie przez człowieka systemu wartości jest niezwykle istotne z wielu powodów. Najważniejsze z nich wskazują, że system wartości znacząco rzutuje na proces tworzenia znaczeń dotyczących siebie, świata oraz własnych relacji z nim. Uważa się, że pełni funkcję stabilizującą i regulującą zachowania społeczne, pomaga kształtować tożsamość jednostki, jest bardzo silnie powiązany z jej osobowością, a także przyczynia się do poczucia bezpieczeństwa. Z punktu widzenia udanego życia rodzinnego szczególnie ważne jest zwrócenie uwagi na fakt, że wrażliwość aksjologiczna w większym stopniu cechuje osoby o dojrzałej osobowości oraz charakteryzujące się zdrowiem psychicznym (Maslow, 2018). Ponadto określenie sensu życia wymaga odniesienia do wartości (Frankl, 1976).

Dziś, jak chyba nigdy dotąd, stabilny system wartości jest nadzwyczaj potrzebny człowiekowi. Uważa się bowiem, że żyje on w wyjątkowych czasach, określanych przez Baumaną mianem ponowoczesności lub płynnej rzeczywistości. Są to czasy, w których zmienność i niepewność stanowią cechy immanentne. Jednostka, choć osadzona na piedestale, świadomie rezygnuje z uniwersalnego systemu norm i wartości, tradycji i homogeniczności (Bauman, 2007). Przełom XX i XXI w. naznaczony jest procesem akceleracji, czyli przyspieszenia, które można zaobserwować w wielu obszarach, np.: fast food, fast cars, fast

sex. Ludzie wydają się niecierpliwi, mniej chętni do odraczania gratyfikacji. Natomiast podejmowanie ryzyka mają niejako wpisane w styl życia. Liczą się bowiem dla nich głównie natychmiastowe i zmaksymalizowane w swym natężeniu wrażenia. W większości przypadków członkowie społeczeństw dążą do zaspokajania potrzeb materialnych, w stopniu przewyższającym ich zapotrzebowanie na określone dobra. Powszechnie zarówno wśród dorosłych, jak i dzieci można obserwować nastawienie konsumpcjonistyczne. Pojawia się również, jakże niebezpieczna dla trwałości relacji interpersonalnych, roszczeniowość. W obszarze wzorców osobowych na plan pierwszy wysuwają się celebryci, postrzegani jako autorytety w różnych dziedzinach. Z kolei oparte na tradycji wzorce osobowe dziś wydają się nieadekwatne i dlatego są wypierane ze społecznej świadomości, a nawet deprecjonowane.

Sądzi się, że przedstawiona, skrótna charakterystyka współczesnych czasów przybliży zrozumienie przyczyn kształtowania się niestabilnego systemu wartości jednostki, bardzo podatnego na podważanie i wrażliwego na relatywizowanie go. Przemiany zachodzące w zakresie systemu wartości, postaw oraz porządku etyczno-moralnego uważane są za jedną z najistotniejszych zmian, zachodzących w człowieku epoki ponowoczesnej. Zaznacza się jednak, że tak cenione dziś wolność, indywidualizm i niepowtarzalność jednostki są okupione zminimalizowanym poczuciem bezpieczeństwa (Bauman, 2007).

W psychologii humanistycznej poczucie bezpieczeństwa stanowi filar prawidłowego funkcjonowania człowieka, a nawet nieodzowny warunek spełnienia tak wszechobecnej dziś potrzeby samorealizacji. Obecne na gruncie psychologii definicje terminu *potrzeba bezpieczeństwa* wskazują zarówno na jej zakres, a także na skutki jej niezaspokojenia. W teorii potrzeb Masłowa (2018) bezpieczeństwo jest określane jako kategoria formalna, składająca się z konkretnych potrzeb, których zaspokojenie jest znaczące do odczuwania stanu stabilności i spokoju. Z kolei Siek (1986) podkreśla, że potrzeba bezpieczeństwa odpowiada instynktowi samozachowawczemu, a jej niezaspokojenie wiąże się z odczuwaniem lęku oraz niepokoju. Natomiast Bańka (2002) wyraża pogląd, że bezpieczeństwo stanowi podstawową potrzebę

człowieka i odgrywa istotną rolę w wartościowaniu otoczenia oraz podejmowaniu działań.

Według Baumana (2007) intensywne dążenie współczesnego człowieka do poszukiwania swej tożsamości, wyjątkowości oraz indywidualności stanowi przejaw dwóch fundamentalnych braków, ujawniających się w płynnej rzeczywistości: stosunkowo niskiego poziomu poczucia bezpieczeństwa (w sferze jednostkowej) oraz niedostatecznego poczucia przynależności (w sferze kolektywnej). Psychologicznym skutkiem życia w ponowoczesnych czasach jest trudność dookreślenia się jednostki, doprecyzowania kim jest i jaki zbiór wartości reprezentuje. Jednocześnie Bauman wskazuje, że:

Nasze poczucie tożsamości może powstać tylko dzięki więziom łączącym jednostkę z innymi ludźmi i założeniu, że są one godne zaufania i długotrwałe. Potrzebujemy takich wzajemnych stosunków [...] rozpaczliwie ze względu na własne dobro, naszą wewnętrzną spójność i logikę. [...] Dlatego rozpaczliwie poszukuje się rozwiązań zastępczych, choćby doraźnych, surogatów i półśrodków. Zastępujemy w ten sposób niewielką liczbę pogłębionych relacji masą tanich i płytkich kontaktów (Bauman, 2004, s. 65–66).

Przyjmuje się, że kolebkę ludzkiej tożsamości i miejsce zaspokojenia wielu potrzeb, w tym potrzeby bezpieczeństwa, stanowi środowisko rodzinne. Na drodze transmisji międzypokoleniowej, rozumianej jako jeden z podstawowych mechanizmów psychologicznych, kształtowana jest tożsamość zarówno jednostkowa, jak i rodzinna. Procesy te odpowiadają za poczucie przynależności do rodziny, identyfikowanie się jako członek tej wspólnoty, uzyskiwanie poczucia ciągłości w obrębie przeszłości, przyszłości, jak i historii rodzinnej. Podkreśla się adaptacyjną rolę procesów transmisji międzygeneracyjnej, jakże widoczną w sytuacjach trudnych, kiedy to zachęcają one do skorzystania z zasobów rodzinnych przekazanych jednostce, obejmujących wartości, tradycje czy specyficzne wzorce pełnienia ról społecznych (Farnicka, Liberska, 2014; Rostowska, 1995).

Rodzina przekazuje jednostce system wartości rodzinnych, jednocześnie stanowiąc dla niej wartość samą w sobie, wartość autoteliczną. Istotą tego opracowania jest koncentracja na mocnych stronach rodziny i sile wartości rodzinnych. Życie w płynnej rzeczywistości wiąże się bowiem ze skutkami psychologicznymi, rozpatrywanymi

nie tylko na płaszczyźnie funkcjonowania jednostkowego, ale także rodzinnego. Psychologowie wskazują, że konflikt pomiędzy wartościami wspólnoty i autonomii dotyczy wielu współczesnych rodzin (Miluska, 2014). Zakłada się, że system wartości rodzinnych ma znaczenie ochronne, a nastawienie wspólnotowe wiąże się potencjalnie z większą możliwością udzielania, jak i otrzymywania wsparcia społecznego ze strony członków rodziny, niż w modelu rodziny opartym na autonomii jej członków. Wsparcie rodzinne szczególnie zyskuje na znaczeniu w okresie dorosłości, w której człowiek musi zmagać się z wieloma wydarzeniami o charakterze krytycznym.

Zaznacza się, że złożoność oraz wieloaspektowość podjętej problematyki wartości rodzinnych sprawia, że w niniejszym opracowaniu możliwe było przedstawienie jedynie wybranych zagadnień z tego zakresu. Zostały one ujęte w pięciu rozdziałach, obejmujących ujęcie teoretyczne oraz weryfikację empiryczną zrealizowanego tematu.

W rozdziale pierwszym pt. *Rodzina a nowe formy życia rodzinnego. Kryteria współczesnej rodziny* opisano różne ujęcia rodziny, zwracając uwagę na jej przeobrażenia. Okazuje się bowiem, że przemiany społeczno-ekonomiczne naturalnie pociągają za sobą zmiany życia rodzinnego, stąd współczesna rodzina na pewno jest inna. Nie zawsze lub nie w pełni reprezentuje uznawane za tradycyjne normy i zasady, które dawniej obowiązywały. Obecna rodzina ma charakter partnerski, egalitarny. Równość praw i obowiązków ma zapewniać wzajemny szacunek i oddanie. Zależności w rodzinie nie wyznacza układ władzy, ale więź psychiczna między jej członkami oraz dążenie do bycia razem. Nadal jednak opiera się na podstawach biologicznych, emocjonalnych, strukturalnych. Stanowią one o zaangażowaniu w życie rodzinne, co sprzyja jej trwałości. Ostatecznie Autorki podały kryteria rodziny, które obejmują nowe formy wspólnego życia, upoważniające do identyfikowania grupy osób jako rodzinę.

Rozdział drugi, *Znaczenie rodziny – rodzina jako wartość*, obejmuje charakterystykę czterech niezmiennych wartości rodziny – kulturowej, funkcjonalnej, strukturalnej i prozdrowotnej. Stanowią one o jej ponadczasowości i uniwersalności. Wartość kulturowa rodziny określana jest jako familizm, który zakłada silną identyfikację i przywiązanie do grupy rodzinnej oraz przejawia się jej

solidarnością. Rodzina jest podstawowym środowiskiem dla każdego człowieka i we wszystkich okresach jego życia. Wartość funkcjonalna wiąże się z wieloma funkcjami, jakich w tym samym zakresie nie może zaferować żadne inne środowisko. Wielofunkcyjność rodziny stanowi o zaspokajaniu niezbędnych potrzeb, co gwarantuje prawidłowy rozwój wszystkich członków rodziny. Ich zasoby psychologiczne i społeczne mają swoje źródło w rodzinie. Zabezpiecza ona bezwarunkową gotowość zapewniania bliskości, wzajemnej dostępności, wsparcia. Stanowi fundament rozwoju indywidualnego, związanego z kształtowaniem się cech osobowości, inteligencji, upodobań i celów życiowych, ale również rozwoju relacyjnego, w ramach którego niezwykle ważne są kompetencje społeczne, nawiązywanie bliskich kontaktów i ich podtrzymywanie, rozwiązywanie konfliktów oraz zaangażowanie interpersonalne. Rodzina wyposaża jednostkę w umiejętność bycia obywatelem, partnerem, rodzicem. Z kolei strukturalna wartość rodziny wiąże się z jej stabilnością, umocowaną zależnością biologiczną, emocjonalną i deklarowaną. Rodzina obsadza swoich członków w rolach, które na stałe przypisują ich do systemu rodzinnego oraz określają ich pozycję w nim. Bez względu na okoliczności i czas jednostka identyfikuje się z pełnionymi rolami. Zawsze pozostaje – ojcem, bratem, matką, siostrą, mężem, żoną, wnukiem czy dziadkiem. Dzieje się tak nawet wtedy, kiedy jest z dala od rodziny, gdy nie chce lub nie może z nią być. Przynależność do rodziny, z uwagi na przyjęte role, jest niezależna od innych, nowych relacji. Ostatnia wartość – prozdrowotna wiąże się ze specyficzną siłą, jaką przypisuje się rodzinie, bezwarunkowym wspieraniem, pomaganiem, ochranianiem, co stanowi o jej zdrowiu. Zaprezentowano wyniki badań potwierdzające prozdrowotne znaczenie rodziny.

Wspomniane wartości pokazują, że rodzina wciąż zajmuje centralne miejsce w każdym społeczeństwie, bez względu na to, czy ma charakter formalny – zinstytucjonalizowany, czy nie. Jest wartością dla wszystkich osób bez względu na płeć, wiek i orientację seksualną. Przeczy to, powielanym ostatnio teoriom, które wskazują na kryzys życia rodzinnego. To, że rodzina funkcjonuje inaczej i bywa, że obecne warunki życia jej nie sprzyjają, nie oznacza, że stała się mniej ważna.

W rozdziale trzecim – *Rodzina jako wspólnota* – opisano wspólnotowość, którą ocenia się w paradygmacie współzależności. Przedstawiono teorie psychologiczne ją wyjaśniające oraz dotyczące równoważenia bliskości i dystansu. Dalej scharakteryzowano podstawowe wartości, jakie oferuje system rodzinny. Kluczowe znaczenie ma wsparcie rodzinne, oparte na wspólnotowości oraz wymagające: bliskości fizycznej, emocjonalnej, poznawczej, duchowej oraz wspólnoty materialnej. Wspomniane wymiary zależności zaspokajają jednocześnie wiele niezbędnych, ważnych dla jednostki i grupy rodzinnej potrzeb: wzajemnego kontaktu wyznaczonego wspólnym terytorium – współzamieszkiwaniem; miłości i przynależności emocjonalnej; wspólnych perspektyw związanych z planami, oczekiwaniami; poczucia ponadczasowości, wynikającej z historii i filozofii życia rodziny; ekonomicznych i materialnych, stanowiących o jej warunkach bytowych. Wszystkie te wartości gwarantują ciągłość systemu rodzinnego, ale też decydują o jego stabilności. Realizowanie ich wpisuje się w kulturowo określony model życia rodzinnego, który jest podtrzymywany i powielany w kolejnych pokoleniach.

Rodzina jest celem życiowym, dążeniem oraz pragnieniem z uwagi na opisane specyficzne walory ją określające. Naturalną i najważniejszą potrzebą dla każdego człowieka jest bycie w rodzinie i posiadanie rodziny.

Wprowadzenie teoretyczne kończy rozdział czwarty, w którym Autorki proponują model przedstawiający rodzinę jako wartość i wartości rodzinne oraz wskazują na efekt jaki przynoszą.

Rozdział piąty monografii poświęcony został prezentacji wyników badań własnych nad wartościami rodzinnymi osób znajdujących się w okresie dorosłości. Teoretyczne podstawy badań stanowiły założenia psychologii humanistycznej, psychologii pozytywnej oraz ujęcia systemowego (Maslow, 2018; Minuchin, 1988; Seligman, Csikszentmihalyi, 2000). Ze względu na złożoność problematyki badawczej podjęte zagadnienia zostały ujęte w trzech modelach o charakterze operacyjnym. Pierwszy model odnosił się do określenia zróżnicowania w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w zależności od wybranych zmiennych społeczno-demograficznych, takich jak: płeć, wiek, stan cywilny, miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia badanych. W drugim modelu rozpatrywano

występowanie psychologicznych korelatów wymiarów wartości rodzinnych. Poszukiwano związków z wartościami określającymi nastawienie wspólnotowe, sprawcze, materialistyczne. Podjęto także próbę ukazania wartości rodzinnych w związku ze stresem psychologicznym, depresją oraz z jakością relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem. Natomiast w ostatnim modelu podjęto analizę dotyczącą moderacyjnej roli wymiarów wartości rodzinnych w stosunku do zależności pomiędzy wymiarami relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw a doświadczaniem stresu i depresji.

Treści zawarte w książce zdecydowanie przyczyniają się do uzupełnienia oraz zaktualizowania dotychczasowej wiedzy psychologicznej, odnoszącej się do problematyki wartości rodzinnych. Zaznaczyć przy tym należy, że wieloaspektowość podjętych w monografii zagadnień nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, że tematyka ta została w całości opisana i wyjaśniona. Zreferowane w pracy rezultaty badań mogą stanowić asumpt do kolejnych analiz naukowych, poświęconych wartościom rodzinnym. Interesujące może być sprawdzenie, jak postrzegają wartości rodzinne osoby z rodzin o zróżnicowanej strukturze, np. monoparentalnych, zrekonstruowanych, jak wartości przedstawiają się w związkach zalegalizowanych i nieformalnych, osób nieheteroseksualnych, singli.

Wykorzystując refleksję teoretyczną i dotychczasowe doniesienia naukowe, Autorki podjęły próbę przedstawienia psychologicznej perspektywy wartości rodzinnych oraz ich uwarunkowań i znaczenia dla prawidłowego funkcjonowania człowieka, a także jego otoczenia. Publikacja jest adresowana do osób zainteresowanych najnowszą wiedzą naukową z zakresu psychologii społecznej oraz psychologii rodziny. Zawiera treści przydatne zarówno studentom nauk społecznych, jak i osobom zajmującym się profesjonalną pomocą psychologiczną.

Projekt badawczy (badanie 1) zrealizowano i sfinansowano ze środków przyznanych przez Narodowe Centrum Nauki na zrealizowanie w latach 2017–2018 projektu typu Miniatura, dotyczącego badań podstawowych (B1711800000789000).

Wyrazy wdzięczności kierujemy do recenzentki, Pani Profesor dr hab. Teresy Rostowskiej, za życzliwość i konstruktywne uwagi, znacząco przyczyniające się do nadania adekwatnego poziomu naukowego monografii.

Rozdział 1. Rodzina a nowe formy życia rodzinnego. Kryteria współczesnej rodziny

Przyjmuje się, że rodzina jest grupą społeczną, składającą się z żony, męża i ich dzieci, ale również z najbliższych krewnych. Takie ujmowanie rodziny uwzględnia jej nuklearny charakter. Termin *rodzina nuklearna* wprowadził amerykański antropolog George Peter Murdock. Jest to rodzina składająca się z rodziców, którzy są małżeństwem oraz ich dzieci (też adoptowanych), żyjących we wspólnym gospodarstwie domowym, charakteryzująca się współpracą ekonomiczną, podziałem pracy oraz reprodukcją (Murdock, 1949). We współczesnych definicjach rodziny akcentuje się jej wymiar formalny, społeczny i emocjonalny oraz ważne rodzaje wspólnotowości – duchową, terytorialną, majątkową itp. (Adamski, 2002; Braun-Gałkowska, 2003; Płopa, 2005b; Rembowski, 1989; Rostowski, Rostowska, 2005; Świętochowski, 2014).

Rodzina jest wytworem określonego systemu organizacji życia społecznego, co powoduje, że może przybierać różne formy, oparte na monogamii ale też poligamii (poliginii, poliandrii) (Magier, 2009) ma jednak stałe ramy, wewnątrz których przebiega wspólne życie i zachowania małżeńsko-rodzinne (Szlendak, 2015).

Rozumienie rodziny sprowadza się do jej podstaw biologicznych oraz wzajemnych zależności osób do niej zaliczanych. Trwałe relacje rodzinne uznaje się za zakodowane w biologicznej konstrukcji człowieka (Hohenster, 2000), związane z neurobiologicznym procesem, którego celem jest promowanie bliskości, bezpieczeństwa, radości, redukcja uczucia stresu czy niepokoju. Okazuje się, że neurohormony odgrywają kluczową rolę „w kształtowaniu, przejawach i utrzymywaniu związków par monogamicznych” (Rostowski, 2012, s. 226). Dla dzieci ważny jest związek z rodzicami, a dla dorosłych – związek romantyczny.

Wciąż aktualne jest, uznawane przez Arystotelesa, traktowanie rodziny jako wspólnoty stworzonej przez naturę dla powszechnego bytowania człowieka. Przez naturę rozumiane jest pokrewieństwo łączące członków rodziny (Harwas-Napierała, 2009). Rodzina jest grupą społeczną tworzącą określoną strukturę, co oznacza, „że każdy jej członek zależy od wszystkich pozostałych” (Braun-Gałkowska, 2003, s. 11).

W procesie zmian społeczno-ekonomicznych pojawiają się nowe i uniwersalne podejścia do rozumienia rodziny. Ujawniają się one w kolejnych definicjach. Za rodzinę przyjmuje się parę małżeńską, ale również kohabitującą. Zakłada się bowiem, że każda para może mieć dzieci, czyli para tworzy potencjalną rodzinę. Tak rozumiana rodzina ujmowana jest jako system, który wymaga uwzględniania subiektywnych i prywatnych obszarów życia partnerów (Nave-Herz, 2002). Ponadto już wspólne zamieszkiwanie i prowadzenie jednego gospodarstwa domowego przez osoby połączone więzią intymną czyni je rodziną. Może to być wspomniana para dorosłych osób, ale też rodzic – dziecko lub inne bliskie osoby współzamieszkujące (np.: matka – dziecko, babcia – wnuczek), ale też np.: siostra/brat matki dziecka oraz ich dzieci. Ważne jest, aby te osoby były zorientowane na wspólne cele rodzinne, w tym np.: wychowanie dzieci, dbanie o warunki ekonomiczne rodziny. Wiąże się z tym deklaracja trwałej zależności i wzajemnej odpowiedzialności. Jeśli grupa ludzi jest zorientowana na takie cele i postrzega siebie jako rodzinę, to tak powinna być traktowana.

Przyjmując kryteria kohabitacji, za rodzinę uznawane są również pary nieheteroseksualne, a jeśli wychowują dzieci, to rodziny z wyboru. Zainteresowanie takich par legalizacją związków nawet w krajach, gdzie nie jest to możliwe, świadczy o znaczeniu rodziny dla partnerów nieheteronormatywnych. Rodzina stanowi wartość dla wszystkich osób bez względu na wiek, płeć i orientację seksualną.

Obserwuje się zmiany dotyczące struktury współczesnej rodziny, polegające na kurczeniu się systemów rodzinnych, tj. przechodzeniu z rodzin wielopokoleniowych do dwupokoleniowych (nuklearnych), malejącej liczbie dzieci w rodzinie lub zamierzonej bezdzietności, zmiany w zakresie władzy i autorytetu w rodzinie. Wspomniane

modyfikacje nie ograniczają jej znaczenia. Wciąż rodzina jest rodziną, choć różni się od tej tradycyjnej.

Dzieje się tak dlatego, że ludzie widzą wartość rodziny, chcą ją mieć nawet wtedy, gdy nie spełnia ona wymagań formalno-prawnych (związek zalegalizowany, heteroseksualny). Większe znaczenie ma bowiem aspekt psychologiczny. Zdaniem Clark i Graham (2005) bliskie związki romantyczne uznawane są za rodzinę, jeśli są dobrowolne i ekskluzywne. Partnerzy powinni doświadczać potrzeby bycia razem, ale też respektować wyłączność emocjonalno-seksualną, co prognozuje korzystnie dla związku, rodziny. Zwykle takich kryteriów psychologicznych nie spełniają osoby dowolnie i nieodpowiedzialnie traktujące bliski związek oraz te żyjące w pojedynkę.

Definicyjne ujmowanie rodziny aktualnie stanowi jedno z ważniejszych wyzwań dla przedstawicieli nauk społecznych. Termin *rodzina tradycyjna* przestaje być używany, dostrzega się, że jest on nieadekwatny i nieprzystający do współczesnych realiów życia społecznego. Z drugiej strony postmodernistyczne rozumienie pojęcia *rodziny* znajduje swe odzwierciedlenie w perspektywach nieraz bardzo liberalnych. Najbardziej skrajny przykład może stanowić socjologiczny teoremat Bernardesa (1993), który zakłada, że należy całkowicie odrzucić wypracowany przez badaczy nauk społecznych koncept rodziny. Jest on bowiem nieodpowiedni oraz ideologicznie zaangażowany. W centrum zainteresowania badaczy zajmujących się rodziną powinno znaleźć się tylko to, co aktorzy życia społecznego sami uznają za rodzinę i życie rodzinne (Szlendak, 2015).

W psychologii *rodzina* jest ujmowana przez pryzmat relacji łączących jej członków. Więzy rodzinne mają charakter uczuciowy oraz są bardziej stabilne niż w innych grupach społecznych. Każda z rodzin, w ramach swego systemu, wytwarza określony rodzaj struktury organizacyjnej, która, jak zaznacza Minuchin (1988), wpływa na wzory interakcji zachodzących w granicach rodziny. Do cech specyficznych systemu rodzinnego zalicza się *całościowość*, *organizacyjną złożoność* oraz *współzależność*. *Całościowość* oznacza, że rodzinę tworzą osoby stanowiące kompleksową i jednolitą całość. Pojęcie *organizacyjnej złożoności* określa, że rodzina składa się z różnych mniejszych elementów nazywanych podsystemami,

które razem tworzą większy system rodzinny. Podkreśla się, że dla efektywności funkcjonowania całego systemu rodzinnego niezwykle ważna jest jakość funkcjonowania każdego z podsystemów. Termin *współzależność* odnosi się do wzajemnej zależności i wpływu osób i podsystemów tworzących system rodziny (Plopa, 2005b). Niezwykle istotną cechą definiującą rodzinę jest to, że w jej przestrzeni na świat przychodzą dzieci i jest ona dla nich pierwszą, podstawową agendą socjalizacji (Szlendak, 2015).

Przyjęcie – mimo wszystko dość ogólnej – definicji rodziny nakłada ramy teoretyczne na ten konstrukt, nieco doprecyzowując go, ale pojawiają się trudności metodologiczne innego typu. Wynikają one głównie ze zmienności mikrosystemu rodzinnego oraz z konieczności ujmowania dużej liczby zmiennych w jednym badaniu, co istotnie utrudnia tworzenie grup porównawczych i uzyskiwanie rzetelnych wyników.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe wyniki badań, obejmujące różne rodzaje rodzin oraz transformacje życia rodzinnego (Janicka, 2017), Autorki niniejszej monografii proponują przyjęcie trzech podstawowych kryteriów rodziny. Pierwsze to wzajemna zależność określona bliskością, dostępnością w obszarze wspólnego terytorium (gospodarstwa domowego) oraz szczególną więzią osób zaangażowanych we wspólne życie. Drugie ważne kryterium to traktowanie potrzeb rodziny jako priorytetowych, co wymaga, aby indywidualne preferencje lub cele nie kolidowały z rodzinnymi i nie zagrażały rodzinie. Trzecie to odpowiedzialność, długoterminowe zobowiązanie obejmujące troskę o członków rodziny i warunki ich życia.

Te kryteria upoważniają do identyfikowania się grupy osób jako rodzina oraz określania jej tożsamości.

Dokonujące się obecnie przemiany obyczajowe związane z zaangażowaniem w pozarodzinne sfery aktywności i z nastawieniem indywidualistycznym traktowane są jako niesprzyjające rodzinie oraz określane kryzysem rodziny. Należy jednak zaznaczyć, że nowe formy życia rodziny nie pozbawiają jej kulturowo przypisanych wartości. Błędem jest więc mówienie o kryzysie rodziny. Ważne jest zaakceptowanie jej różnych form oraz zapewnienie im sprzyjających warunków. Badania longitudinalne (Bengtson i in., 2002, za: Kwak, 2014) potwierdzają

bowiem, że rodziny charakteryzuje elastyczność oraz adaptacyjność. Stąd mogą one kontynuować swoje znaczące role i pełnione funkcje w różnej strukturze i w obliczu zachodzących przemian społecznych.

Mimo transformacji życia rodzinnego rola rodziny nie zmieniła się istotnie. Wciąż jest to najważniejsze środowisko społeczne lub społeczno-prawne, odpowiedzialne za rozwój jednostki, ale również najważniejszy element każdego społeczeństwa gwarantujący jego ciągłość, historię i tradycje. Zdaniem Adamskiego (2015) rodzina utrzymuje ciągłość biologiczną społeczeństwa oraz podtrzymuje dziedzictwo kulturowe szerszych grup społeczności. Socjologowie uznają rodzinę za uniwersalną instytucję społeczną „utrwaloną w tradycjach wszystkich kultur, zrytualizowanym zespołem działań ludzkich ukierunkowanym na zaspokojenie istotnych potrzeb swoich członków” (Szlendak, 2015, s. 95). Rodzina jest nie tylko fundamentem państwowości i kultury, ale również człowieczeństwa. Człowiek jest identyfikowany przez odniesienie do rodziny (Harwas-Napierała, 2009).

Nowe, nietradycyjne formy życia rodzinnego nie zmieniają społecznego charakteru rodziny, która wprowadza jednostkę w system społeczny. Zasady społecznego funkcjonowania są umocowane w określonym środowisku, kraju i jego kulturze. Zdaniem Rembowskiego rodzina jest grupą, która pośredniczy między jednostką, a szerszym systemem społecznym. Jest podstawą życia społecznego (Rembowski, 1989). Jej zasady i normy funkcjonowania określa obowiązujące w danym kraju prawo rodzinne. Prawo to chroni ją przed możliwymi nieprawidłowościami, które niszczą lub ograniczają funkcjonowanie jej członków, np.: przemocą, nadużyciami. Życie rodzinne, choć ograniczone wyznaczonymi stałymi ramami, nie jest pozbawione wpływów środowiska zewnętrznego (Szlendak, 2015).

Rozdział 2. Znaczenie rodziny – rodzina jako wartość

Wartość może mieć charakter kulturowy, instytucjonalny, ale też być podmiotem materialnym lub idealnym czy przedmiotem rzeczywistym albo wyimaginowanym, któremu jednostka bądź grupa przypisuje ważną rolę w życiu i traktuje z szacunkiem (Szczepański, 1970). Wartość w znaczeniu kulturowym jest właściwa dla danej kultury, ale również społecznie usankcjonowana i zinterioryzowana (Dyczewski, 1993).

Wartość traktowana jest jako stosunkowo stałe przekonanie, dotyczące słuszności pewnych sposobów postępowania lub jako cel życiowy wyznaczony ze względu na atrakcyjność dla podmiotu (Rokeach, 1973). Jest także określana jako poznawcza reprezentacja celu, mająca określoną ważność dla podmiotu, która pozostaje relatywnie stała, niezmienna (Schwartz, 2006).

Szczegółowo określa się wartości jako: przekonania o pożądanym stanach docelowych lub zachowaniach, które wykraczają poza specyficzne sytuacje, kierują wyborami i ocenami (zdarzeń, zachowań) oraz są uporządkowane według względnej ważności (Wojciszke, 2017, s. 245).

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę nie tylko na aspekt poznawczy wartości, ale uwzględniane jest także ujęcie motywacyjne. J. Ciecuch podaje dwie definicje wartości. Pierwsza z nich wskazuje na to, że „wartości są reprezentacjami poznawczymi motywacyjnych celów” (Ciecuch, 2013, s. 52), natomiast zgodnie z drugą definicją „wartości są motywacyjnymi celami, dla których wykształciły się reprezentacje poznawcze” (Ciecuch, 2013, s. 52).

Warto też przywołać rozróżnienie dwóch wzajemnie konkurencyjnych ujęć wartości na gruncie szeroko rozumianej aksjologii.

Oleś (2002) wymienia ujęcie obiektywistyczne oraz ujęcie subiektywistyczne. W pierwszym z nich wartość jest definiowana jako obiektywna jakość bytu, którą człowiek może w mniej lub bardziej trafny sposób odkrywać i poznawać. Natomiast w drugim ujęciu – subiektywistycznym – wartości stanowią wynik aktywności podmiotu, który wartościuje otoczenie i nadaje mu znaczenie. Człowiek uważany jest zatem za twórcę wartości (Oleś, 2002).

Rodzina wpisuje się w przyjmowane wyżej definicje. Stanowi jedno z najcenniejszych dóbr ludzkości, a jej wartość jest niepodważalna oraz ponadczasowa, co potwierdzają w swoich deklaracjach zarówno osoby dorosłe, jak i młodzież. Dla większości Polaków jest ona najważniejszą wartością w ich życiu (Harwas-Napierała, 2009). Badania dotyczące rangowania wartości przez młodzież ze szkół średnich potwierdziły, że najbardziej cenioną wartością była dla nich rodzina (Cieciuch, 2007; Czerwińska-Jasiewicz, 2005; Dubis, 2014; Róg, Orzechowska, 2004).

Wartość rodziny lokuje się w jej wymiarach – kulturowym, funkcjonalnym, strukturalnym i prozdrowotnym, które zostały opisane w kolejnych czterech podrozdziałach.

2.1. Wartość kulturowa rodziny

Rodzina jest podstawą istnienia i funkcjonowania społeczeństwa. Zajmuje w nim centralne miejsce oraz decyduje o jego jakości (Dyczewski, Sławik, 2016; Magier, 2009). Kultura wyznacza wzory i normy regulujące życie rodzinne. Stąd mimo uniwersalnego charakteru rodziny obserwuje się różne zasady życia w rodzinach europejskich, muzułmańskich, skandynawskich czy azjatyckich.

Właściwe dla danej kultury zasady porządkują życie rodzinne i gwarantują doświadczenie stałości. Tradycje, zwyczaje, rytuały są niezbędne dla poczucia koherencji (Antonowsky, 1995; Sheridan, Radmacher, 1998).

Wartość kulturowa rodziny określana jest jako familizm. Jego założeniem jest silna identyfikacja i przywiązanie do grupy rodzinnej, co przejawia się lojalnością, zaufaniem, pozytywnymi uczuciami

rodzinnymi oraz wzajemną solidarnością członków rodziny. Jest on wyrazem odpowiedzialności, szacunku, poświęcenia i harmonii rodzinnej, która wpływa na postawy jednostek i jej zachowania wobec innych członków rodziny. Familizm gwarantuje priorytetowe traktowanie rodziny (Goldberg-Looney, Perrin, Morlett-Paredes, Mickens, 2017; Walęcka-Matyja, 2020a).

Rodzinność mierzona jest względem siły więzi z innymi grupami społecznymi (Ingatowski, 2016; Padilla, Jager, Updegraff, McHale, Umaña-Taylor, 2020; Sułkowski, 2013). O rodzinności świadczą wspólne perspektywy wszystkich członków rodziny. Koncentruje się ona na identyfikacji z rodziną i utrzymywaniu bliskich z nią związków, charakteryzujących się obowiązkami względem rodziny, wsparciem emocjonalnym oraz uwzględnianiem rodziny przy podejmowaniu ważnych decyzji (Campos i in., 2019).

Wspomniana rodzinność jest swoistą miarą całego systemu rodzinnego (Padilla, Jager, Updegraff, McHale, Umaña-Taylor, 2020), choć jej moc może być inna w społeczeństwach kolektywistycznych i inna w społeczeństwach indywidualistycznych. Badania wykazały, że osoby z kultur kolektywistycznych, takich jak latynoamerykańska, wietnamska i afroamerykańska ujawniają większe intencje prorodzinne związane z opieką, troską o członków rodziny (Hinojosa, Zsembik, Rittman, 2009; Scharlach i in., 2006). Wynika to pewnie z silnie doświadczanej wspólnotowości, której poziom może stanowić o wartości rodziny.

2.2. Wartość funkcjonalna rodziny

Znaczenie rodziny wiąże się z jej wieloma funkcjami, jakich w pełni nie może zaoferować żadne inne środowisko. Wspomniana wielofunkcyjność rodziny stanowi o szczególnej jej wartości.

Podstawowe funkcje, które spełnia rodzina, to: prokreacyjna, opiekuńczo-wychowawcza, socjalizacyjna, emocjonalna i ekonomiczna (Adamski, 2002; Rembowski, 1989; Tysza, 2003; Ziemska, 1986). Badania systemów rodzinnych wskazują, że rodzina pełni również funkcję edukacyjną (Rostowska, 2002) oraz nadrzędną, scalającą system rodzinny – funkcję spójności (Walęcka-Matyja, 2014a).

Wśród funkcji rodziny zwykle eksponowana jest funkcja prokreacyjna, która nie jest obecnie uznawana za obligatoryjną. Często bywa łączona z seksualną. Funkcja prokreacyjna czy seksualno-prokreacyjna najlepiej sprawdza się w sytuacji wzajemnej zależności partnerów, w związkach trwałych. Okazuje się, że taka zależność jest silniejsza wtedy, gdy ma miejsce w małżeństwie. W prawnie określonym i wysoce zależnościowym związku występuje zwykle ekskluzywność seksualna, co daje małżonkom poczucie bezpieczeństwa odnośnie biologicznego rodzicielstwa (Janicka, 2006). Poza tym jeśli zależności seksualnej towarzyszy strukturalna, to rośnie prawdopodobieństwo, że dziecko będzie wychowywało się w rodzinie pełnej. Stąd zaangażowanie partnerów w związek małżeński sprzyja rodzicielstwu i stabilności rodziny (Janicka, 2014; Rhoades, Stanley, Markman, 2006, 2012). Towarzysząca prokreacyjnej funkcji seksualna uważana jest za integralną dla rodziny. Nie jest ona wartością autonomiczną i wyizolowaną, ale wiąże się ze strukturą potrzeb, normami moralnymi, jakością relacji, a przede wszystkim doświadczeniem miłości (Adamski, 2015). Seksualność uwzględnia odczucia erotyczne w relacji partnerskiej, przyczyniając się do zachowania jej stabilności. Jest niezbędną dla dłuższego i bardziej satysfakcjonującego funkcjonowania instytucji małżeństwa lub innego związku. Łączy aspekt fizycznego i duchowego porozumiewania się. Podejmowanie aktywności seksualnej służy potwierdzaniu własnej męskości lub kobiecości, budowaniu poczucia własnej wartości oraz podtrzymywaniu intymności w bliskich relacjach. Zachowania seksualne mogą być przejawem dominacji, sprawowania władzy, zabiegania o partnera i utrzymywania związku (Bancroft, 2011; Izdebski, 2012; Mandal, 2008).

Funkcja opiekuńczo-wychowawcza jest niejako kontynuacją funkcji prokreacyjnej. Za jej pełnienie odpowiedzialna jest rodzina, choć obecnie wspierają ją instytucje opieki i kształcenia dzieci (żłobki, przedszkola, szkoły, świetlice). Ich rola ma jednak charakter czasowy i jak wspomniano wspierający. Pełną odpowiedzialność za zdrowie i dobre funkcjonowanie dzieci ponoszą rodzice. Nigdzie dziecko nie czuje się tak bezpieczne, jak w domu, w którym się urodziło i z osobami mu towarzyszącymi, których opieka i wychowanie ma charakter ciągły, niezależny od wieku dziecka. Wychowanie ma świadomy

i intencjonalny charakter, związany z osiągnięciem określonego celu. Przejawem wychowania jest komunikowanie czy pokazywanie dziecku, jak ma się zachowywać w różnych sytuacjach, radzić sobie z zadaniami, skutecznie porozumiewać się z innymi, rozwiązywać problemy. Rostowska uznała, że edukacja, choć pozostaje w związku z wychowaniem, to jednak przedmiotowo i zadaniowo wykracza poza jego zakres. Celowo rozwija ona odpowiednie umiejętności u dziecka, dzięki którym będzie potrafiło odpowiednio postępować w relacjach z innymi osobami, rozumieć normy moralne i zasady obowiązujące w społeczeństwie oraz kontrolować swoje emocje. Ogólnie rzecz ujmując, rodzice przygotowują dziecko do funkcjonowania w grupach pozarodzinnych – przedszkolnej, szkolnej, rówieśniczej itd. Poza tym rodzice przez cały okres rozwoju dziecka wspierają zewnętrzny proces edukacji, czego oczekują nauczyciele. Edukacja wymaga bowiem spójnego oddziaływania dwóch środowisk: rodzinnego i szkolnego. Dodatkowo edukacyjna funkcja rodziny wiąże się z kultywowaniem jej historii, zwyczajów, wartości (Rostowska, 2002). Trudno oddzielić funkcję wychowawczą od edukacyjnej, wraz z rozwojem dziecka obie się przenikają.

Obok wychowania, którego charakter jest celowy, świadomy, nie bez znaczenia jest nieintencjonalny wpływ rodziców. Dokonuje się on poprzez oddziaływanie rodzicielskich wzorów osobowych, które „stanowią prototyp działań niezbędny dla kształtowania schematów poznawczych, emocjonalnych oraz komunikacyjnych u dziecka” (Bakiera, Harwas-Napierała, 2016, s. 107). Aktywizują się tu takie procesy społecznego uczenia się, jak naśladownictwo, modelowanie i identyfikacja, dzięki którym dochodzi do transmitowania wzorców zachowań z pokolenia na pokolenie. Przekazywanie zachodzi najsilniej między osobą bliską, najbardziej dostępną i odbieraną jako znacząca a dzieckiem. Zachowanie rodziców stanowi bardzo silny i trudny do zmiany wzorzec zachowania dziecka. Skutkuje to największym podobieństwem między pokoleniem rodziców i dzieci. Dziecko transmituje nie tylko wzorce zachowań, ale też system wartości, cechy osobowości, klimat emocjonalny rodziny, model bliskości, miłości, jakość bliskiej relacji (Caver, Scheider, 2000; Doliński, 2004; Dryll, 2013; Farnicka, Liberska, 2014; Kałużna-Wielobób, Wielobób, 2013;

Plopa, 2005b; Rostowska, 1995, 1997), co bywa przenoszone na środowiska pozarodzinne. Rodzina wyposaża jednostkę w możliwości tworzenia i umiejętności podtrzymywania bliskich związków emocjonalnych.

Dryll podała, że silniejszy wpływ na ocenę zdarzenia ma rodzina pochodzenia, niż własne doświadczenia. Dowodzą tego badania prowadzone wśród kobiet rozwiedzionych, które pochodziły z rodziny pełnej oraz kobiet będących szczęśliwymi mężatkami, a pochodzących z problemowych rodzin generacji. Okazało się, że pierwsza grupa prezentowała optymistyczną postawę odnośnie miłości mimo doznanego własnego niepowodzenia w tym obszarze. Z kolei kobiety pochodzące z rodzin dotkniętych problemami oczekiwały możliwych trudności, zagrożeń, nawet wtedy, gdy własny związek oceniały jako szczęśliwy (Dryll, 2014). Autorka wyjaśniła, że u dziewcząt dla tworzenia się schematu historii miłości ważny jest okres wczesnej adolescencji, tj. wiek pomiędzy 13 a 17 rokiem życia. W tym czasie zaczynają się one bowiem interesować miłością i są szczególnie wrażliwe na przekaz, jaki otrzymują od własnych rodziców (Dryll, 2013).

Silny wpływ rodziny generacji na jakość i trwałość rodziny prokreacji potwierdzają zachodnie badania. Rozpad związku rodziców może prowadzić do uogólnionego przekonania o nietrwałości związków miłosnych. Te negatywne prognozy skłaniają do zachowań asekuuracyjnych, zabiegania o siebie, a nie o bliską relację (Beck, 2000). Stąd dzieci z rodzin rozwiedzionych traktują przerwanie własnego małżeństwa jako sposób na rozwiązanie problemów i częściej się rozwodzą, niż dzieci z rodzin pełnych (Cohan, Kleinbaum, 2002; Kline i in., 2004; Rhoades, Stanley, Markman, 2006). Wspomniane negatywne prognozy i indywidualistyczne nastawienie powodują, że młodzi dorośli, którzy nie mieszkali z obojgiem rodziców (byli wychowywani w rodzinie monoparentalnej), rzadziej decydowali się na trwały związek niż ci, których rodzice byli razem (Bumpass, Sweet, 1989).

Z procesem wychowania wiąże się socjalizacyjna funkcja rodziny. Rodzina jest środowiskiem, w którym dziecko uczy się podstawowych reguł funkcjonowania społecznego. Zapoznaje się z językiem, wartościami, normami, obyczajami i standardami moralności (Szlendak,

2015). Przystwaja normy obowiązujące w danej grupie społecznej oraz normy kulturowe. Wie, jak ma się zachować w różnych sytuacjach społecznych (np.: w kontaktach z osobami znaczącymi, starszymi, potrzebującymi pomocy, rówieśnikami), rozumie rytuały obowiązujące w danej kulturze (np.: zaręczyny, ślub, chrzest, pogrzeb), zna społecznie akceptowane formy reagowania, np.: na agresję, krytykę, pochwałę, zniecierpliwienie itp. Funkcja socjalizacyjna pozwala przystosować się do środowiska pozarodzinnego, realizować się w innych grupach, respektujących podobne normy społeczne, w środowisku szkolnym, rówieśniczym, a później w otoczeniu zawodowym i w rodzinie prokreacji.

Zwykle system wartości dzieci jest odzwierciedleniem lub niemal lustrzanym odbiciem systemu wartości rodziców. Kształtują go obowiązujące w rodzinie zasady moralne, obyczaje, ale również warunki społeczno-kulturowe życia rodziny (Wałęcka-Matyja, 2014a). Należy jednak zaznaczyć, że przyswajalność przez dzieci wartości rodzinnych w dużej mierze zależy od jakości relacji w rodzinie (Paddilla, Jager, Updegraff, McHale, Umaña-Taylor, 2020).

Rodzina w sposób zamierzony i niezamierzony przekazuje wzory życia określone kulturą, subkulturą oraz specyficzne wartości. Dowodem na to jest podtrzymywanie, a także respektowanie tradycji i obyczajów kultywowanych we własnej rodzinie. Wspomniane wzorce kulturowe są na tyle silne, że mogą ograniczać możliwości przystosowania się, nawet w perspektywie wielu lat, do nowego kraju, innej kultury, która nie jest związana z kulturą rodziny pochodzenia. Proces dziedziczenia dotyczy tu szczególnie relacji z innymi, zasad moralnych, religijności (Miluska, 2014).

Własna rodzina jest dla dziecka modelem społeczeństwa, a obserwacja rodziców daje informację, jak zachowują się dorosłe osoby różnej płci. W jaki sposób pełnią role ojca i matki, jakie są ich wzajemne relacje. Są to pierwsze wzorce kobiecości i męskości, do których w kolejnych latach dziecko będzie się odnosiło (Rembowski, 1989). Płeć różnicuje przekazywane z pokolenia na pokolenie wartości, dotyczące organizacji życia rodzinnego. Kobieta w roli matki realizuje zadania w oparciu o własne doświadczenia z czasów dzieciństwa. Dotyczy to głównie zadań codziennych i spraw osób bliskich, a także ustalania ich priorytetów. Kobiety poświęcają na nie

swój czas oraz wysiłek i podejmują decyzje, kierując się wzorami, jakie otrzymały we własnych rodzinach pochodzenia. Niezależnie od struktury społecznej okazuje się, że mężczyzna w większym stopniu niż kobieta dziedziczy system wartości swojej rodziny pochodzenia i powiela go w swojej rodzinie nuklearnej (Dryll, 2014). Niezmiernie ważną rolę w życiu mężczyzny odgrywa obecność ojca. Ma to znaczenie w procesie socjalizacji i rozwoju osobowości chłopców. Identyfikacja z ojcem istotnie wpływa na zaangażowanie w wychowanie i problemy dziecka (Bakiera, Harwas-Napierała, 2016; Rostowska, 2009).

Warunkiem nabywania męskich i kobiecych wzorów osobowych jest prawidłowo funkcjonująca rodzina pełna. Okazuje się, że pełna i zalegalizowana rodzina sprzyja podejmowaniu tradycyjnych ról (Popenoe, Whitehead, 2004). Dostarcza identyfikacyjnych modeli kobiety i mężczyzny, ale też pełnionych przez te osoby ról – matki i ojca. Bakiera i Harwas-Napierała (2016) podkreślają jednak, że ważna jest nie tylko obecność obojga rodziców, ale i schemat płci jaki reprezentują, ich rodzaj motywacji i charakter wykorzystywanych wzorców społecznych.

Psychologowie zwracają szczególną uwagę na funkcję emocjonalną. W innych klasyfikacjach bywa ona określana jako psychohigieniczna. Dzięki niej zaspokajane są ważne potrzeby – bliskości, bezpieczeństwa, przynależności – uznawane za podstawowe dla prawidłowego rozwoju i funkcjonowania wszystkich członków rodziny. Żadne pozarodzinne środowisko opiekuńczo-wychowawcze nie jest w stanie, odpowiednio spełniać wspomnianych potrzeb. Wzajemna przynależność emocjonalna dziecka i rodziców sprzyja poczuciu bliskości i specyficznej zależności, której towarzyszą pozytywne emocje, określane jako miłość. Miłość jest źródłem szczęścia. Stanowi o pozytywnym nastawieniu do innych oraz o poczuciu własnej wartości. Funkcja emocjonalna ma bardzo uniwersalny charakter, ponieważ decyduje nie tylko o rozwoju emocjonalno-społecznym jednostki, ale również o poznawczym, intelektualnym oraz o rozwoju osobowości.

Wspomniane funkcje rodziny, zdaniem Wałęckiej-Maty (2014a), nie obejmują wszystkich ważnych zadań jakie ona pełni. Badaczka proponuje ich uzupełnienie o funkcję spójności. Spójność, zgodnie z systemowym rozumieniem rodziny, kojarzona jest z siłą więzi

emocjonalnej jej członków. Jednak Autorka widzi jej szersze znaczenie, związane z podtrzymywaniem stanu koherencji wewnątrz rodziny oraz społeczności. Uznaje za ważną dla inicjowania relacji wewnątrzrodzinnych, zapewniania poczucia bezpieczeństwa i lepszego radzenia sobie ze stresem.

Jako ostatnia zwykle podawana jest funkcja ekonomiczna, przy czym nie oznacza to, że jest ona najmniej ważna. Brak wystarczających środków do życia i utrzymania rodziny osłabia prawidłowe wypełnianie wymienionych wcześniej funkcji. Rodzice koncentrują się bowiem na trudnościach finansowych, co ogranicza wzajemne kontakty oraz dostępność emocjonalną, a ich frustracja może nawet prowadzić do rozbicia rodziny. Dla rozwoju i prawidłowego funkcjonowania dzieci niezbędne są również: jedzenie, stałe i optymalne dla wszystkich miejsce zamieszkania, środki do zaspokajania potrzeb i oczekiwań wyznaczonych okresem rozwoju jednostki.

Rodzina poprzez przypisane jej funkcje stanowi niepodważalną i pożądaną wartość dla jednostki, pary i grupy związanych ze sobą ludzi. Wspomniane funkcje tworzą sieć wzajemnych powiązań, umacniając system rodzinny oraz role pełnione przez jego członków. Wielofunkcyjność rodziny przyczynia się do zabezpieczania koniecznych potrzeb, co gwarantuje prawidłowy rozwój biologiczny, psychiczny i społeczny wszystkich członków rodziny. Tworzy system wzajemnych zależności oraz wpływów, które decydują o jakości życia jednostki i grupy rodzinnej.

2.3. Wartość strukturalna rodziny

Zależności wewnątrzrodzinne stanowią o tym, że rodzina jest wyraźnie określona na tle innych grup społecznych. Z uwagi na swój określony społecznie i uwarunkowany biologicznie charakter jest jedyną grupą, w której tworzy się, rozwija i podtrzymuje wzajemne zaangażowanie. Ma ono postać emocjonalną, której zwykle towarzyszy wymiar strukturalny. Zaangażowanie opiera się bowiem na więzi emocjonalnej oraz na pielęgnowaniu wzajemnej relacji i zachowaniu jej w perspektywie długoterminowej. Obejmuje chęć

i obowiązek bycia razem (Rhoades, Stanley, Kelmer, Markman, 2010). Osoby bardziej zaangażowane w relacje więcej inwestują nie tylko w aspekcie strukturalnym, ale również przez udział w pracach domowych i podejmowanie ról rodzinnych (Ciabattari, 2004). O podtrzymywaniu rodziny stanowią potrzeby indywidualne jej członków i zinternalizowane zobowiązania formalne i moralne. Dzięki nim rodzina jest traktowana jako wartość w wymiarze osobistym, a także w społecznej ocenie, co ogranicza możliwości jej rozpadu (Rhoades, Stanley, Markman, 2006, 2012).

Pełne zaangażowanie jest właściwe tylko dla członków rodziny. Związane jest ono z doświadczaniem trwałości i niezmienności wzajemnych relacji. Zakłada, że związek z partnerem jest w takim samym stopniu nierozwiązywalny i zależnościowy, jak związek z dzieckiem, rodzicami czy rodzeństwem (Beck, 2000). Badania dowodzą, że występuje silna zależność między zaangażowaniem w związek partnerów a ich zaangażowaniem rodzicielskim, co pozytywnie wpływa na rozwój i zdrowie dziecka (Schmeer, 2011).

Relacja zależnościowa rodzic – dziecko powinna uwzględniać nie tylko zasoby partnerów oraz dziecka, ale przede wszystkim obszar społeczny, w którym jest ona osadzona (Copeland, Harbaugh, 2010). Stąd ważna jest forma związku rodziców, od której zależy poziom doświadczanego wsparcia i stresu. Podstawą dziecięcych potrzeb jest bowiem poczucie stabilności rodziny (Ambert, 2005). Okazuje się, że dzieci ze związków zalegalizowanych, uznawanych za bardziej stabilne, niż związki nieformalne (Janicka, 2006; Rhoades, Stanley, Markman, 2006), przejawiały wyższe poczucie bezpieczeństwa i okazały się bardziej związane emocjonalnie z rodzicami (Aronson, Huston, 2004). Co ciekawe, poślubieni mężczyźni silniej wspierają wychowywanych przez siebie nastolatków bez względu na to, czy są biologicznymi ojcami, czy ojczymami (Bachman, Coley, Carrano, 2012).

Stała obecność drugiego rodzica i zalegalizowany związek sprzyjają bardziej odpowiedzialnemu traktowaniu obowiązków, związanych z wychowaniem dziecka. Wyniki badań potwierdzają, że w rodzinach pełnych zaangażowanie rodziców w relacje z dzieckiem okazało się większe niż w rodzinach monoparentalnych

(Acs, Nelson, 2002; Aronson, Huston, 2004; Le Bourdais, Lapierre-Adamcyk, Pacaut, 2004; Drobnik-Vorobei, 2005).

Rodziny utworzone na mocy zalegalizowanego związku rodziców charakteryzują się wyższym zaangażowaniem niż inne typy rodzin. Wspomniana zależność dotyczy bowiem nie tylko rodziców i dzieci, ale i umocowanej formalnie relacji z dziadkami i krewnymi obojga rodziców.

Formalna deklaracja prawna, społeczne postrzeganie związku jako stabilnego i oczekiwanie otoczenia (rodziny, przyjaciół), że będzie on trwały, skutkuje efektem społecznej kontroli. Powoduje to, że partnerzy lepiej radzą sobie z sytuacjami trudnymi w rodzinie. Formalnemu umocowaniu związku towarzyszy publiczna deklaracja, związana z odwoływaniem się do obowiązujących zasad prawnych lub/i moralnych, religijnych, wzmocniona akceptacją rodziców i przyjaciół. Stanowią one istotne ograniczenie wyjścia z rodziny. Trwały związek partnerów wpływa również na możliwości przystosowawcze w pełnieniu roli rodzica. Badania wskazują, że matki, które doświadczają większego wsparcia od małżonka, cechuje wyższe poczucie własnej wartości i wyższe poczucie kontroli, co może wpływać pozytywnie na ich zdolności funkcjonowania w roli rodzica (Copeland, Harbaugh, 2010).

Bycie w rodzinie narzuca jej członkom pełnienie określonych ról, wyznaczających nowe zależności, za które czują się odpowiedzialni. Zwykle są to role: małżonków, rodziców, dzieci, rodzeństwa, teściów, dziadków, ukształtowane w procesie socjalizacji i wyraźnie identyfikowane we wszystkich rodzinach (Lachowska, 2014). Te role są niezmiennie, ponadczasowe i określają tożsamość osobową jednostki. Wyznaczają stopień zaangażowania w relacje oraz odpowiedzialność za rodzinę. Zaangażowanie w relacje rodzinne określa siła związku jednostki z rodziną.

Rodzina jest ważna nie tylko dla dziecka, ale i partnerów w roli rodziców, małżonków. Nawet dysfunkcjonalność rodziny nie osłabia więzów ich łączących. Rodzina nie musi być idealna, ważne aby była, trudno bowiem bez niej żyć. Poprzez określoną strukturę ról, stabilność oraz niezmienność jest środowiskiem na tyle bliskim i bezpiecznym, że człowiek zwykle do niej kieruje swoje troski, lęki, trudności. Chętnie też dzieli się codziennymi radościami, sukcesami, powodzeniem w różnych obszarach życia.

Ideologia małżeństwa i rodziny jest do tego stopnia obecna w życiu wszystkich ludzi, że widzą jej wartość osoby nieheteroseksualne. Okazuje się, że bliskie i formalnie umocowane relacje zależnościowe pozwalają zaspokajać wspomniane wyżej potrzeby psychologiczne, a nawet kompensować niekorzystne konfrontacje z osobami heteroseksualnymi i inne zagrożenia (Whitton, Dyar, Newcomb, Mustanski, 2018).

2.4. Prozdrowotna wartość rodziny

Prozdrowotna wartość rodziny wiąże się z jej siłą, wsparciem, pomaganiem i ochranianiem. Te z kolei decydują o zdrowiu wszystkich jej członków.

2.4.1. Siły rodziny a jej zdrowie

Siły rodziny wyjaśniane są w paradygmacie systemowego jej ujmowania. System rodzinny jest całością, która nie sprowadza się do liczby jej elementów, tj. członków. Ich dynamika może być zrozumiała jedynie w kontekście dynamiki całości.

Prozdrowotny aspekt tak rozumianej rodziny oraz jej trwałość, potencjał, efektywność oraz szczególną jej wartość dla jednostki i grupy wyjaśnia pozytywna psychologia rodziny. Zajmuje się ona zdrowiem rodziny, jej siłami i zasobami (Walsh, 2012). Rodzina jako całość obejmuje wzajemnie zależne osoby – stąd jej siła. Składają się na nią relacje i procesy wewnątrzrodzinne, które ochraniają grupę oraz jej członków (Moore, Chalk, Vandivere, Scarpa, 2003, za: Wong, Wong, Obeng, 2012). Prawidłowo funkcjonujący system rodzinny chroni jednostkę i wyposaża w umiejętności radzenia sobie.

W obszarze sił rodziny mieszczą się: pozytywne uczucia, pozytywne zachowania, pozytywne myśli (Sin, Lyubomirsky, 2009). Należy zaznaczyć, że pozytywne emocje i właściwości jednostki rozwijają się w rodzinach dobrze funkcjonujących, czyli silnych.

Innymi słowy rodziny silne to takie, które wyposażają wszystkich członków w pozytywne cechy, a te z kolei stanowią o wspomnianej sile całego systemu.

Do cech rodzin silnych zaliczane są: spójność emocjonalna – miłość i stabilność, czyli nieprzerywane rozłąkami współzamieszkiwanie; wspierające środowisko, do którego zaliczana jest dalsza rodzina; przyjaciele oraz prawne legislacje mające na celu jej ochronę. Rodzinę wzmacniają i stabilizują obowiązujące w niej rytuały, dzięki którym wszyscy jej członkowie czują, że do niej przynależą, dążą do bycia razem i blisko, a ich rodzina jest identyfikowana jako całość. Specyfika celebracji zwyczajów oraz rytuałów rodzinnych pozwala na odróżnianie jednych rodzin od drugich (Lachowska, 2014). Wspomniane rytuały umacniają rodzinę, tworzą jej historię i identyfikują jej członków. Biorąc pod uwagę rytuały i więź między członkami rodziny, socjologowie uznają, że rodzinami silnymi są zwykle te wielopokoleniowe i samowystarczalne, np. chłopskie czy o wspólnych szlacheckich korzeniach, prowadzące rodziną firmę (Sułkowski, 2013).

W badaniach poświęconych rodzinom zaobserwowano, że podobnie reagują one na różne czynniki stresujące oraz korzystają ze zbliżonych metod radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Można uznać, że stosowanie uniwersalnych zasad stanowi charakterystyczną cechę wszystkich rodzin. Podobieństwa strategii radzenia sobie dotyczyły: poszukiwania informacji w celu zrozumienia zdarzenia wywołującego stres, oczekiwania wsparcia społecznego u krewnych, przyjaciół, ludzi w podobnej sytuacji i specjalistów, ale też elastyczności w podejściu do ról rodzinnych oraz ulepszenia sposobów porozumiewania się członków rodziny. To ostatecznie sprzyjało optymistycznej postawie wobec sytuacji trudnej (Curran, 2014).

Siły rodziny zależą od zdrowia psychicznego jej członków i decydują o tym zdrowiu. Sytuacje trudne mogą prowadzić do dezintegracji funkcjonowania jednostki i negatywnych emocji, ale mogą ją wzmacniać, a nawet rozwijać, przyczyniać się do wzrostu jej i rodziny. Zależy to od systemu rodzinnego, każdy dysponuje potencjałem prężnego reagowania na sytuację kryzysową. Prężność, poza radzeniem sobie czy adaptacją, umożliwiła pozytywne zmiany w rodzinie (Lachowska, 2014; Walsh, 2012).

Siły rodziny wiążą się z jej zdrowiem. Nie oznacza to jednak, że zdrowa rodzina jest pozbawiona problemów, ale że potrafi sobie z nimi radzić. Przyjmowany przez psychologów model zdrowej rodziny charakteryzują trzy ważne cechy. Po pierwsze jest to struktura otwartego systemu społeczno-kulturowego, który podlega ciągłym przeobrażeniom. Tak rozumiany system rodzinny jest otwarty na zmiany pochodzące z większego środowiska (pozarodzinnego) i nie obawia się ich oraz dostosowuje się. Cechuje go elastyczność i kreatywność. Po drugie rodzina zdrowa to taka, która się rozwija, przechodzi przez szereg etapów określanych jako normatywne, jak małżeństwo, małżeństwo z dziećmi, których wiek wyznacza kolejne etapy rozwoju rodziny, dochodząc do fazy „pustego gniazda”, w którym seniorzy na nowo przystosowują się do życia w diadzie. Każdy z tych etapów wymaga zmiany struktury rodziny i sposobu pełnienia ról. Strukturę rodziny określa sieć wzajemnych oczekiwań, które warunkują sposób, w jaki członkowie rodziny wchodzi we wzajemne relacje. Z kolei powtarzające się interakcje wyznaczają wzory wzajemnych zachowań. Zdrowa rodzina gwarantuje właściwy rozwój oraz prawidłowe funkcjonowanie indywidualne i relacyjne wszystkim jej członkom. Wymaga to, aby ich relacje zmieniały się, dostosowując się nie tylko do etapu życia, ale również indywidualnych potrzeb związanych z rozwojem. Po trzecie zdrowa rodzina przystosowuje się do zmiennych warunków, utrzymując swą ciągłość i możliwości rozwoju psychicznego każdego z jej członków. Okazuje się, że relacje są najgłębsze wtedy, kiedy są dynamiczne i rozwijające się, a nie wtedy gdy są ostatecznie ustalone (de Barbaro, 1999).

Inne ujęcie modelu zdrowej rodziny, zaproponowane przez Liberską i Matuszewską, zakłada występowanie sześciu warunków obejmujących: silną, wzajemną i pozytywną więź emocjonalną między członkami rodziny; zharmonizowane, względnie stabilne wzorce aktywności i zachowań jednostek; spójny i elastyczny system norm oraz wartości; względną autonomię pola psychologicznego; procesy poznawcze na takim poziomie, który umożliwiłaby poprawne odzwierciedlanie rzeczywistości oraz efektywne komunikowanie się. Analiza występowania i nasilenia wartości wspomnianych wymiarów pozwala na zaklasyfikowanie danego systemu do kategorii rodzin zdrowych lub zaburzonych (Liberska, Matuszewska, 2011).

Należy zaznaczyć, że procesy zachodzące w systemie rodzinnym wymagają całościowego i funkcjonalnego ujmowania. Zależności między członkami rodziny powodują, że zachowanie jednej osoby wpływa na wszystkich pozostałych (de Barbaro, 1999; Świętochowski, 2014). Stąd zdrowie rodziny zależy od zdrowia wszystkich jej członków. Taki efekt może być zachowany jedynie w przypadku rodzin silnych, wyposażonych w chroniące je zasoby.

2.4.2. Rola wsparcia rodzinnego

Bycie w rodzinie zapewnia jednostce poczucie bezpieczeństwa, przynależności i miłości, co ma pozytywny wpływ na dobrostan. Rodzina też pełni rolę bufora w obliczu sytuacji trudnych, chroniąc swoich członków przed negatywnymi skutkami stresu. Jej funkcje oraz poziom zaangażowania w relację powodują, że jest najsukcesowniejszym i bezwarunkowym źródłem wsparcia, a to stanowi o zdrowiu i jakości życia. Należy zaznaczyć, że wsparcie rodzinne jest uznawane za kluczowy wymiar familizmu (Campos i in., 2019; Jocson, 2020). Dotyczy ono w szczególności wartości, które kładą nacisk na utrzymanie bliskości relacji rodzinnych, gotowości do pomocy rodzinie, np.: opieka nad starzejącymi się rodzicami, nad osobami chorymi w rodzinie i w innych jej problemach.

Wsparcie rodzinne bywa bardziej skuteczne niż instytucjonalne z uwagi na większą dostępność i niższe koszty (Sęk, 2006). Ma charakter ciągły, a nie okazjonalny, jak w innych, mniej spójnych grupach społecznych (Cutrona, 1996). Ciągłe wsparcie polega na zaspokajaniu potrzeb i wymagań obecnych w codziennym życiu, ze szczególnym mobilizowaniem się w sytuacjach trudnych. Jednostka jest przygotowana do poradzenia sobie z sytuacją trudną, zanim ona nastąpi, ponieważ przynależność do rodziny buduje u niej przekonanie, że jest osobą ważną i kochaną. Stąd sytuacja trudna wywołuje mniejszy stres i lepszą przed nim obronę.

Wzajemne, a zwłaszcza otrzymywane, wsparcie buduje prawidłowe relacje rodzinne. Wyniki badań Nancy Collett wskazują, że rodzice, którzy doświadczają wsparcia, okazują dzieciom więcej

uczuć pozytywnych, bliskości oraz są wobec nich lepiej nastawieni, natomiast ci z małym wsparciem są wobec dzieci obojętni, a nawet wrodozy i odrzucający (Curran, 2014). Z kolei wysoki poziom solidarnego wspierania się między rodzicami a dziećmi, powoduje, że starzejący się rodzice ujawniają wyższą jakość życia, skarżą się na mniej dolegliwości i schorzeń, dotyczy ich niższe ryzyko śmierci, niż ma to miejsce u osób pozbawionych tego typu solidarności (Szlendak, 2015).

Najlepszym źródłem wsparcia jest współmałżonek, co gwarantuje poczucie dobrostanu partnerów (Argyle, 2004; Duxbury, Higgins, 2001; Heszen, Sęk, 2007; Janicka, 2002, 2012; Ostrowska, 1999). Badania potwierdzają, że bliskie i stabilne relacje korelują z dobrostanem jednostki (Czapiński, 2004; Diener, Lucas, Oishi, 2004; Żurek, 2000).

Szeroko rozumiane wsparcie rodzinne obejmuje wszystkie jego wymiary: społeczny, emocjonalny, informacyjny, ekonomiczny i materialny.

Wsparcie społeczne definiowane jest „jako zasoby dostarczane poprzez interakcje z innymi ludźmi” (Sheridan, Radmacher, 1998, s. 217). Skuteczne wsparcie społeczne dokonuje się zwykle z udziałem najbliższych – męża, żony, dzieci, dziadków, rodzeństwa, krewnych. Związane jest z przeświadczeniem, że najbliżsi zawsze będą nieopodal – dostępni, pomocni, opiekuńczy i troskliwi. Rodzina zwykle uczestniczy lub towarzyszy w różnych ważnych zadaniach życiowych swoich członków, co łagodzi lęk, niepokój, pozwala radzić sobie z trudnościami. Z kolei pełna gotowość i mobilizowanie się rodziny w sytuacjach kryzysowych zabezpiecza poczucie bezpieczeństwa.

Rodzina jest niezbędna również w chwilach radości, szczęścia. Jest najlepszym odbiorcą pozytywnych emocji i oczekiwanych zmian życiowych jej członków. Wspomniane indywidualne i pożądanе zmiany rzutują na funkcjonowanie rodziny, co z kolei wzmacnia pozytywne doświadczenia jednostki. I tak sukces jednostki naturalnie staje się sukcesem rodziny, co podnosi jego znaczenie. Badania Szeniman-Łysak (2019) potwierdzają, że szeroko rozumiane wsparcie społeczne wiąże się z satysfakcją z życia.

W rodzinie wsparcie ma charakter wzajemny i międzypokoleniowy. Co łączy się, jak zauważa Rembowski (1984), z rozpatrywaniem

zagadnienia rodziny pod kątem okresów jej życia, tj. dzieciństwa, młodości, dorosłości i schyłku życia. Czasowo może dominować wsparcie otrzymywane nad dawanym i odwrotnie.

Dawcami wsparcia społecznego, które wiąże się z darowaniem pomocy i własnego czasu (tzw. relacja darowizny), są zwykle starsze pokolenia – rodziców, dziadków, zaś biorcami młodsze – dzieci i wnuków. Wsparcie to nie znika nawet wtedy, gdy dorosłe dzieci się usamodzielniają. Pomoc starszej generacji na rzecz młodszej dodatkowo wzrasta, szczególnie wtedy, gdy pojawiają się wnuki. Dotyczy ona zwłaszcza czasu, jaki poświęcają dziadkowie, opiekując się wnukami. W ten sposób pomagają pracującym dorosłym dzieciom, którzy są rodzicami. Okazuje się, że matki mieszkające we Włoszech poświęcają na tego typu opiekę najwięcej czasu – 1449 godzin rocznie. Na drugim miejscu jest Hiszpania, gdzie rodzice pomagają przez 894 godziny rocznie, natomiast w Szwecji jest to 218 godzin (Szlendak, 2015).

Weryfikując efekt wartości rodzinnych, zbadano ujawnianą troskę i poczucie odpowiedzialności za starszą generację, a dokładniej obejmowanie jej opieką w obliczu choroby. Przegląd badań dotyczących świadczenia wsparcia, tj. opieki dla starszego pokolenia, dowodzi, że deklaruje ją większość wnuków (86%) w porównaniu do osób dorosłych, czyli dzieci (45%). Okazało się, że młodzi dorośli zgłaszali wyższy poziom obowiązku opieki nad rodzicami, w porównaniu z poczuciem obowiązku ich rodziców wobec własnych (Dellmann-Jenkins i in., 2000; Stein i in., 1998, za: Goldberg-Looney, Perrin, Morlett-Paredes, Mickens, 2017). To pokazuje, że mimo zmian zachodzących w rodzinie jej tradycje oraz związane z nią wartości są podtrzymywane, a osoby młode wydają się być na nie bardziej wrażliwe niż starsze.

Niewątpliwie rodzina dbająca o swoich starszych bliskich ogranicza lub niweluje ich poczucie osamotnienia, negatywne konfrontowanie się ze stratami wieku senioralnego, umacnia więź międzypokoleniową oraz jest źródłem integrowania doświadczeń (Steuden, 2020).

Wsparcie społeczne wymaga odwołania się do czterech pozycji społecznych, jakie jednostka może przyjąć w stosunku do innych osób. Są to takie pozycje jak: „bycie do” (dyspozycji innej osoby),

„bycie wśród” (innych osób), „bycie z” (inną osobą), „bycie dla” (innej osoby) (Kowalik, 2012). To ujęcie zakłada możliwość zmian jakości i siły relacji społecznych od dzieciństwa do późnej dorosłości. Wszystkie te pozycje społeczne mogą też pojawiać się jednocześnie i gwarantują uruchamianie się mechanizmów wsparcia.

Rodzinę charakteryzuje aktywna postawa, polegająca na poszukiwaniu wsparcia społecznego. Ujawnia się ona poprzez: pragnienie bycia z rodziną, wspólne spędzanie czasu, organizowanie rekreacji, planowanie przyszłości itp. Te zachowania stymulują wzrost bliskości i zależności rodzinnej, co jednocześnie stanowi gwarancję okazywania wzajemnego wsparcia społecznego.

Wsparcie emocjonalne polega na przekazywaniu emocji pozytywnych, będących wyrazem troski, opieki, miłości, zrozumienia i zaufania. Towarzyszy im zwykle życzliwa ekspresja, dobra komunikacja i szacunek (Rostowska, 2008). Rodzinna współzależność emocjonalna powoduje dążenie do bliskiego i częstego kontaktu, dlatego też w sytuacji izolacji bądź czasowych rozstań bywa, że doświadczane są: dyskomfort, tęsknota, niepokój.

Wsparcie informacyjne – poznawcze – obejmuje wzajemne komunikowanie się, odnoszące się do podobnych spraw i podtrzymywania otwartości i wzajemności tematycznej. Towarzyszy im przekazywanie rzetelnych informacji oraz pokazywanie pomysłów, możliwości dotyczących rozumienia i rozwiązywania problemów. Ten rodzaj rodzinnego wsparcia zwykle wiąże się z potrzebą wspólnych i częstych rozmów.

Wsparcie ekonomiczne, materialne określane też jako instrumentalne ma najbardziej bezpośredni i bezinteresowny charakter w rodzinie. Osoba wspierająca ujawnia gotowość pomocy. Nie waha się przekazywać na rzecz potrzebującego członka rodziny dóbr materialnych, spłacać jego długi, wspierać finansowo. Dokonuje się to poprzez udzielanie pożyczek, darowizn, zakup leków czy obdarowywanie niezbędnymi przedmiotami codziennego użytku, takimi jak np.: komputer, lodówka, ubrania.

Socjologowie dowodzą, że w krajach bogatych (zwykle na Zachodzie i w Europie) nawet bardzo dorosłe i samodzielne dzieci wciąż są wspierane finansowo przez swoich rodziców. Takich transferów finansowych dokonują nawet rodzice w późnym wieku, tj. 70 lat i więcej.

Okazuje się, że często jest to proces jednostronny i nierówny. To znaczy, że dzieci wspierają swoich rodziców rzadziej i w mniejszym stopniu, niż rodzice pomagają dzieciom (Szlendak, 2015).

Odwołując się do wcześniej prezentowanych funkcji (podrozdz. 2.2), związanych z ugruntowaną, wielozadaniową i zorientowaną na dzieci rolą rodziców, należy zauważyć, że poczucie odpowiedzialności za dzieci jest silnie zinternalizowaną wartością. Sułkowski (2013) podaje, że proces inwestowania w dzieci (np. w ich wykształcenie) jest naturalny, oczekiwany, a nawet powszechny. Przejawia się on chęcią zapewnienia dzieciom dostępu do dóbr społecznych i materialnych, do których rodzice mieli ograniczony dostęp. W tym przypadku inwestowanie w dzieci stanowi efekt kompensacji rodzinnej.

Zachowanie statusu rodzica wymaga komplementarnej roli dziecka, nawet wtedy, gdy ma ono 40 lat i więcej. Rola rodzica wiąże się z niesieniem pomocy, a rola dziecka z jej otrzymywaniem. Stąd rodzice nie chcą pomocy, a także nie ujawniają, że jej potrzebują, gdy rzeczywiście tak jest. Długotrwałe pełnienie roli rodzica ogranicza możliwości wyjścia z niej, nawet w późnym wieku senioralnym.

Wspomniane rodzaje wsparcia są niezbędne i sprawdzają się szczególnie wtedy, gdy w relacjach rodzinnych występuje długoterminowa obawa o zdrowie czy życie bliskiej osoby. Troska rodziców o stan zdrowia dzieci, jak i wzajemna troska o zdrowie małżonków wpływają pozytywnie na psychiczny i fizyczny stan zdrowia rodziny. Wsparcie emocjonalne pozwala szybciej dojść do zdrowia po operacji, uporać się z chroniczną chorobą. Towarzyszące mu wsparcie finansowe gwarantuje ochronę zdrowia – ubezpieczenie, leczenie i rekreację (Waite, Gallagher, 2000).

Wsparcie nie odnosi się tylko do sytuacji trudnych, ale ma szerokie znaczenie w życiu codziennym jednostki. Doświadczanie pomocy wzmacnia relacje z osobami wspierającymi, poprawia ogólne samopoczucie, samoocenę oraz sprawność i efektywność działania. Jednostka odkrywa potrzebę i siłę wsparcia oraz uruchamia, społecznie wypracowane, własne mechanizmy wspierania innych.

Właściwe oraz specyficzne dla rodziny atrybuty: więź biologiczna, formalna i emocjonalna jej członków są dobrymi predyktorami wzajemnego wsparcia i bezinteresownego poświęcania się. Zabezpieczają one rodzinę i jej zdrowie.

Rostowska (2009, s. 19) zaznacza jednak, że ważne są właściwe formy wsparcia, które sprzyjają kształtowaniu systemu wartości rodziny, wzmacnianiu jej spójności i integracji. Wsparcie nie powinno bowiem przyczyniać się do ograniczania możliwości rozwoju osoby wspieranej czy kształtowania się negatywnych cech osobowości, takich jak np.: wyuczona bezradność czy niechęć do podejmowania wysiłku.

2.4.3. Rodzina a zdrowie

Zdrowie to pełny dobrostan fizyczny, psychiczny i społeczny (Światowa Organizacja Zdrowia, 2006; Heszen, Sęk, 2007; Ryff, Singer, 2004). Dobrostan psychiczny określa subiektywna ocena stanu zdrowia, na który składa się poznawcza ocena własnego życia, obejmująca sądy dotyczące zadowolenia i spełnienia oraz ocena emocjonalna, w której pozytywne emocje dominują nad negatywnymi (Diener, Lucas, Oishi, 2004, s. 35).

Dobrostan wiąże się z poczuciem szczęścia i zadowolenia z życia (Czapiński, 2004), a jego najsilniejszym korelatem jest bliiski i trwały związek emocjonalny (Czapiński, 2004; Diener, Lucas, Oishi, 2004; Żurek, 2000).

Większość badań dowodzi, że ludzie będący w bliskim związku są bardziej szczęśliwi i odznaczają się lepszym zdrowiem psychicznym i fizycznym od osób samotnych (Brown, 2000; Kamp Dush, Amato, 2005; Kurdek, 1991; Mastekaasa, 2006; Mendes de Leon, Aples, Otten, Schouten, 1992; Rogers, 1995; Rosengren, Wedel, Wilhelmsen, 1989; Ross, Mirowsky, Goldstein, 1990).

Poczucie szczęścia, jakie daje bliski związek emocjonalny, wpływa na zdrowie, ponieważ ludzie szczęśliwi lepiej śpią, są bardziej aktywni fizycznie. Ponadto zaobserwowano, że u osób szczęśliwych wydziela się mniej kortyzolu i mają lepszą regulację jego poziomu w ciągu dnia, co chroni przed wieloma chorobami, np. cukrzycą, nadciśnieniem tętniczym (Wojciszke, 2017). Stąd nie bez znaczenia jest jakość związku. Wysoka jakość związku i zależności partnerów wpływa korzystnie na ich dobrostan fizyczny,

psychiczny i społeczny (Czapiński, 2004; Gove, Hughes, Style, 1983; Janicka, 2002).

Bezpieczeństwo i pewność przyszłości związku jest najważniejszym typem bezpieczeństwa niezbędnym dla zdrowia partnerów (Rhoades, Stanley, Markman, 2006). Liczne badania dowodzą, że zdrowie psychiczne łączy się ze stanem cywilnym. Poślubieni rodzice zgłaszają lepsze zdrowie i mniej problemów behawioralnych, niż rodzice niemieszkający razem i samotni (Deklyen, Brooks-Gunn, McLanahan, Knab, 2006). Okazuje się, że osoby żyjące w pojedynkę i w mniej zależnościowych, niezalegalizowanych związkach częściej cierpią na depresję niż poślubieni partnerzy (Brown, 2000; Myers, 2004). S. Brown i M.R. Munson (2020) odkryły, że nawet doświadczanie subiektywnej izolacji od osób bliskich, szczególnie rodziny i przyjaciół, sprzyjało poważnej depresji.

Trwały związek ma znaczenie dla kobiet-matek. Kobiety z takich związków ujawniają niższy poziom stresu, niż matki pozbawione stabilnej relacji (Mastekaasa, 2006). Podobnie potomstwo z rodzin opartych na stabilnym, zalegalizowanym związku rodziców, bez doświadczeń ich rozstania, ma lepsze zdrowie niż dzieci rodziców kohabitujących i rozwiedzionych (Schmeer, 2011). Wyjaśniają to teorie systemów rodzinnych, podając, że zdrowie i dobre samopoczucie jednego członka rodziny generuje podobny efekt u pozostałych. Tym samym szczęście i zdrowie pary udziela się wszystkim domownikom.

Specyficzna zależność partnerów, jaka charakteryzuje małżeństwo, decyduje o szczęściu kobiet (Janicka, 2006), ale bardziej przyczynia się do fizycznego i psychicznego zdrowia mężczyzn (Gove, Hughes, Style, 1983). Uzasadnia się, że dzięki wsparciu od żon oraz ich dbaniu o zdrowie rodziny, mężczyźni lepiej się czują, rzadziej chorują i żyją dłużej niż samotni. Dzieje się tak, ponieważ bycie w małżeństwie, wzajemna miłość i bezwarunkowe wsparcie pobudzają układ odpornościowy – efekt ten stwierdzono podczas kontroli zachowań prozdrowotnych (Argyle, 2004). Natomiast u osób stanu wolnego, zwłaszcza mężczyzn (kawalerów, wdowców i rozwodników), odnotowuje się wyższą śmiertelność niż u żonatych (Mendes de Leon, Apples, Otten, Schouten, 1992; Myers, 2007). Bywa to wyjaśniane brakiem uporządkowanego życia rodzinnego, co stanowi ryzyko niebezpiecznych dla zdrowia zachowań, takich jak

nadużywanie alkoholu czy niewłaściwe odżywianie się. Największe jednak zagrożenie zdrowia, a nawet życia obserwuje się u seniorów pozbawionych wsparcia rodzinnego (Rembowski, 1984; Steuden, 2020). Badania przeprowadzone wśród osób w wieku od 60 do 97 roku życia dowiodły, że ci stanu wolego ujawniają większe nasilenie problemów emocjonalnych, poznawczych, behawioralnych i społecznych, niż osoby żyjące w bliskim związku (małżeńskim/kohabitacyjnym) (Zasępa, Misiec, 2019).

Niekwestionowana jest ochronna rola rodziny, która nie tylko kontroluje i troszczy się o zdrowie bliskich, ale też modeluje zachowania prozdrowotne, takie jak np.: regularne spanie i jedzenie, zdrowa dieta, troska o wykonywanie badań i stosowanie się do zaleceń lekarskich. Rodzina stanowi podstawę dalszej egzystencji i ogranicza społeczne czynniki stresowe (Meyer, 1993; Schneewind, 1999; Vaskovics, Rupp, Hofmann, 1997).

Szczególnie w badaniach dotyczących rodzin z mniejszości kulturowych akcentuje się wpływ ciepła rodzinnego na zdrowie (Chiang i in., 2019). Stanowi ono swoistą ochronę przed czynnikami stresogennymi, związanymi z różnymi rodzajami ryzyka (Jocson, 2020; Lawton, Lurie, Lurie, 2017) oraz objawami depresji (Cupito, Stein, Gonzalez, Supple, 2016). Co ciekawe, podobny efekt zaobserwowano u osób nieheteroseksualnych. Bliski, romantyczny związek ma korzystny wpływ na zdrowie psychiczne gejów i lesbijek (Whitton, Dyar, Newcomb, Mustanski, 2018).

Rodzina jest niezbędna w sytuacji zmagania się z chorobą przewlekłą. Proces zmagania się z długotrwałą chorobą bliskiej osoby i rola rodziny w procesie radzenia sobie, specyficznych interakcjach oraz adaptacji do tej sytuacji wyjaśnia teoria odporności rodzinnej. Obejmuje ona dwie fazy. Pierwsza polega na przystosowywaniu się, tj. wprowadzaniu niewielkich zmian w funkcjonowanie rodziny, która stara się zaadaptować do choroby na różne sposoby. W literaturze opisuje się charakterystyczny dla takich rodzin sposób zachowania. Zgodnie z ujęciem systemowym rodzina jako dynamiczna całość posiada umiejętność reagowania na stres w sposób zbiorowy. Ma to na celu zwiększenie rodzinnej homeostazy oraz unikanie szkodliwych następstw, jakie wywołuje stres (Steuden, Sęk, 2016; Świętochowski, 2010). W drugiej fazie

wspomniane zmiany są już względnie trwałe, obejmują wypracowane schematy funkcjonowania z osobą chorą i radzenia sobie. Adaptacja wiąże się z wysiłkiem całej rodziny w celu zaspokojenia potrzeb nie tylko chorego, ale również wszystkich jej członków. Przystosowanie rodziny wymaga elastyczności w sposobie jej funkcjonowania i dotyczy np.: ról rodzinnych, wartości, wsparcia (Studen, Sęk, 2016).

Liczne badania uzasadniają znaczenie rodziny dla efektywności leczenia pacjenta. Przebieg choroby i efekty jej leczenia oraz ryzyko nawrotów są korzystniej oceniane, jeśli jednostka doświadcza troski i opieki rodzinnej (Sęk, Cieślak, 2006; Świętochowski, 2014). Zwiększenie gotowości dorosłych do opieki nad przewlekle chorym członkiem rodziny może poprawić jego wyniki (American Hospital Association, 2013, za: Goldberg-Looney, Perrin, Morlett-Paredes, Mickens, 2017). Dzieje się tak, ponieważ rodzina doświadcza choroby pacjenta i zмага się z nią, dostarczając wsparcia niezbędnego do radzenia sobie z tą trudną sytuacją. Bliskość pacjenta z rodziną zwiększa jej integrację, a dla chorego ma wartość terapeutyczną (Heszen, Sęk, 2007; de Walden-Gałuszko, 2000). Pacjent nie pozostaje sam ze swoją chorobą, ponieważ cała rodzina doświadcza tego problemu i w nim uczestniczy, czuje się odpowiedzialna za monitorowanie stanu zdrowia, działania profilaktyczne i zaradcze oraz towarzyszenie w chwilach szczególnie trudnych.

Badania potwierdzają, że otrzymywane rodzinne wsparcie jest ważnym zasobem dla osoby zmagającej się z chorobą (Knoll, Swarzer, 2005) i wpływa na zadowolenie z życia pacjenta (Mane, Winkel, Ostroff, Grana, Fox, 2005; Szeniman-Łysak, 2012).

Okazuje się, że wsparcie nie zmienia choroby i nie zmniejsza jej, ale uruchamia mechanizmy mobilizacji wewnętrznej, ważnej dla opanowania schorzenia, radzenia sobie z nim, ogranicza pojawianie się negatywnych emocji (Tobiasz-Adamczyk, Szafraniec, Bajka, 1999). Z kolei brak wsparcia emocjonalnego obniża nastrój, odporność psychiczną i fizyczną pacjenta, a tym samym opóźnia lub uniemożliwia radzenie sobie z chorobą (Sęk, 2006).

Zmaganie się z chorobą przewlekłą pacjenta może również korzystnie wpływać na rodzinę. Pozytywne konsekwencje choroby to wzmocnienie więzi rodzinnych, doświadczanie spójności

emocjonalnej i duchowej. Mobilizowanie się odnośnie pomagania i szeroko rozumianego wsparcia. Choroba bliskiej osoby bywa czynnikiem scalającym, integrującym rodzinę, przyczyniającym się do pozytywnych zmian w jej życiu (Pietrzyk, 2006; Steuden, 2007). Zależy to od jakości relacji i więzi emocjonalnych, jakie łączą członków rodziny. Ich słabość czy pozorność osłabia rodzinę i może prowadzić do problemów, konfliktów, a nawet do jej dezintegracji. Natomiast jeśli relacje są satysfakcjonujące i silne, to dochodzi do ich wzmocnienia w sytuacjach trudnych, również podczas choroby członka rodziny (Holm, Patterson, Gurney, 2003; Jacobs, Ostroff, Steinglass, 1998; Pietrzyk, 2006; Świętochowski, 2010).

Opieka nad osobą chorą może też nadmiernie obciążać system rodzinny. Dzieje się tak w przypadku szczególnie ciężkich chorób, np.: neurologicznych, psychicznych, związanych z ograniczeniem ruchu. Przejawem długotrwałych działań pomocowych bywa doświadczanie strat, co wynika z konieczności podporządkowywania własnych potrzeb i rezygnowania ze swoich celów, zadań na rzecz potrzeb chorego członka rodziny (Sęk, Cieślak, 2006; Świętochowski, 2014).

Choroba może wpływać negatywnie na opiekuna (małżonka, rodzica), wywołując niepokój, lęk, smutek, bezsilność, zmęczenie, którym mogą towarzyszyć objawy psychosomatyczne i psychospołeczne. Bycie opiekunem chorego wymusza ograniczenia w różnych sferach osobistego funkcjonowania oraz zmianę stylu życia. Stąd konsekwencje psychologiczne i zdrowotne ponosi również małżonek albo rodzic osoby przewlekle chorej. Określane są one jako „zespół opiekuna” i wpływają negatywnie na jakość życia. Zaspokajanie potrzeb chorego i zdrowego może być podobnie ograniczane (Pufal, 2004; Pąchalska, 2014).

System rodzinny dostosowuje się do potrzeb chorego. Zdaniem Szeniman-Łysak jeśli opiekunem jest małżonek, to reorganizacja systemu rodzinnego wymaga otoczenia go terapią psychologiczną, co okazuje się korzystne dla satysfakcji z życia i ze związku. Terapia psychologiczna, z której skorzystali małżonkowie osób przewlekle chorych, przyczyniła się do wzrostu doświadczanego wsparcia społecznego, a także zadowolenia z otrzymanej pomocy. U małżonków, którzy byli poddani terapii psychologicznej

autorka badań zaobserwowała bowiem spadek zapotrzebowania na wsparcie i poszukiwania go. Co ciekawe, choroba małżonka nie określa satysfakcji ze związku, partnerzy osób chorych nie różnili się od partnerów osób zdrowych w kwestii zadowolenia ze związku (Szeniman-Łysak, 2019). Orłowska (2012) uważa, że jakość życia opiekuna zależy od jego zaangażowania w opiekę nad chorym oraz możliwości kontaktu z nim.

Rodzina jest grupą o szczególnym znaczeniu kulturowym, funkcjonalnym, strukturalnym i prozdrowotnym, zapewniającą prawidłowy rozwój psychospołeczny oraz zdrowie jednostce, parze i grupie. Stałe wartości rodziny zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1
Rodzina jako wartość

Specyfika wartości rodziny	Przejawy
Kulturowa wartość rodziny	Niezmiennosc znaczenia rodziny w każdej kulturze Uniwersalność Zwyczaje i rytuały rodzinne umacniające kulturową wartość rodziny
Strukturalna wartość rodziny (stabilność i spójność rodziny, moc zaangażowania, stałość i ponadczasowość ról rodzinnych)	Trwałość wyznaczona więzią biologiczną, emocjonalną i strukturalną Poczucie przynależności do rodziny i jej bezwarunkowy charakter Osobiste zorientowanie członków rodziny na podtrzymywanie relacji – pozostawanie w rodzinie Interioryzacja i socjalizacja ról rodzinnych Odpowiedzialność za podjęte lub przypisane role rodzinne
Funkcjonalna wartość rodziny (wielofunkcyjność rodziny)	Pełnienie wielu zadań i zaspokajanie wszystkich potrzeb (biologicznych, psychologicznych, społecznych) Przyjmowane i zinterioryzowane poczucie odpowiedzialności za realizowanie funkcji rodzinnych Podstawowe i jedyne właściwe środowisko rozwoju, wychowania i opieki, procesu socjalizacji jednostki
Prozdrowotna wartość rodziny (zdrowie rodziny)	Radzenie sobie w sytuacjach trudnych – siła rodziny Poczucie bezpieczeństwa – rodzina bezpieczną i stabilną bazą Bezinteresowność, solidarność i altruizm prowadzące do wspierania, pomagania i ochraniania Monitorowanie i modelowanie zachowań prozdrowotnych Ochrona życia i zdrowia

Źródło: opracowanie własne (dotyczy wszystkich tabel w publikacji).

O specyficznych wartościach rodziny świadczą jej podstawowe wymiary – w tym społeczno-kulturowy plasujący rodzinę najwyżej wśród innych grup oraz pokazujący jej uniwersalność i ponadczasowość we wszystkich kulturach i grupach społecznych. Rodzinę charakteryzuje wysoka stabilność umocowana zależnością biologiczną, emocjonalną i strukturalną oraz poczuciem przynależności. Rodzina pełni wiele funkcji, które są jej przypisane, co gwarantuje zaspokajanie wszystkich potrzeb (biologicznych, psychospołecznych, ekonomicznych) jej członków. Postrzegana jest ona jako jedyne, optymalne środowisko dla rozwoju dzieci. Jako szczególny system wsparcia stanowi o bezinteresownym ochranianiu, pomaganiu, czego przejawem jest altruizm krewniaczy. Swoista zależność i solidarność rodzinna gwarantuje poczucie bezpieczeństwa, lepsze zdrowie, radzenie sobie ze stresem, dobre perspektywy dla wszystkich członków rodziny. Te szczególne wartości rodziny stanowią o sile całego systemu.

Rozdział 3. Rodzina jako wspólnota

Wspólnotowość jest najbardziej właściwa dla relacji w rodzinie (Corey, Schneider-Corey, 2014), ale też wpływa na relacje pozarodzinne. Amerykańscy psychologowie stwierdzili bowiem, że im większe zasoby doświadczeń związanych z bliskimi relacjami ma jednostka, tym większe są jej umiejętności tworzenia relacji pozarodzinnych (Furman, Shaffer, 2003).

Rodzina jest szczególną i różniącą się od innych grup społecznych wspólnotą, ponieważ ma umocowanie biologiczne, emocjonalne oraz strukturalne. Rodzina stanowi swoistą sieć pomocy, wsparcia, szacunku, życzliwości i lojalności. Obejmuje wspólne bytowanie i współdziałanie, dokonujące się najczęściej w obrębie rodziny nuklearnej – rodziców, dzieci, rodzeństwa, ale też międzypokoleniowe. Solidarność międzypokoleniowa dotyczy zwykle trzech generacji: dziadków, rodziców i dzieci. Szlendak wyjaśnia, że jest to proces długotrwały i wiąże się ze współprzeżywalnością. Wydłuża się bowiem wiek życia seniorów, dzięki czemu dłużej towarzyszą oni swoim dzieciom, wprowadzając wnuki w okres dorosłości. Badania wskazują, że współprzeżywalność rodziców i dzieci może obejmować nawet 50 i więcej lat (Szlendak, 2015).

Wspólnotowość wyjaśniana jest w paradygmacie współzależności. Teoria współzależności wskazuje na znaczenie zależności w rodzinie. Odnosi się ona do interakcji, dostosowywania się i poszukiwania wzajemnego wsparcia (Kelley, Thibaut, 1978). Zależność jest fundamentem bliskości. Jednostka jest zależna nie tylko od własnych działań, ale także od działań osób jej bliskich. Wraz ze wzrostem współzależności i bliskości rosną psychologiczne koszty odrzucenia, czego osoby starają się uniknąć (Braiker, Kelley, 1979). Stąd współzależność ogranicza wyjście z rodziny i umacnia ją. Badania

potwierdzają, że wzajemna zależność wiąże się z zadowoleniem osób pozostających w bliskich relacjach (Babiuch, Kriegerlewezc, 2002; Janicka, 2008).

Poziom wspólnotowości można określić, odwołując się do modelu regulacji ryzyka (Murray, Holmes, Collins, 2006). Dotyczy on sposobu równoważenia dwóch konkurencyjnych celów, jakie jednostka sobie stawia. Pierwszy związany jest z dążeniem do niezależności i ochroną siebie w obawie przed ryzykiem odrzucenia. Taka osoba stara się utrzymać dystans, mniej inwestuje w związek/rodzinę, co skutkuje również niższym zaangażowaniem się (Joel, MacDonald, Shimotoma, 2011). Drugi cel zakłada dążenie do bliskości, czyli promowanie relacji, co ma miejsce wtedy, gdy ryzyko odrzucenia jest niskie. Wtedy ważne jest dobro związku, rodziny, co stymuluje wzrost zaangażowania. Należy oczekiwać, że wyższy poziom wspólnotowości będzie w rodzinach zdrowych, spójnych, w których wszyscy członkowie czują się bezpiecznie zależni.

Dokonujące się we współczesnym świecie zmiany społeczno-ekonomiczne sprzyjają promowaniu indywidualności i niezależności. Skutkuje to konfliktem w zakresie dążenia do bezpiecznego związku i tworzenia rodziny, ale i tendencji do zachowania niezależności i samowystarczalności. Nietrudno wtedy o tzw. efekt jeża, który polega na podejmowaniu prób zaspokajania dwóch przeciwstawnych potrzeb – wspólnotowości i niezależności. Dominacja jednej potrzeby ogranicza możliwości zaspokajania drugiej.

Poczucie wspólnotowości jest priorytetowe dla prawidłowego funkcjonowania i integracji rodziny. Stąd indywidualne zadania jej członków powinny być realizowane tak, by nie kolidowały ze wspólnotowymi, a przede wszystkim by ich nie wykluczały. Nastawienie na indywidualne i pozarodzinne ścieżki działań może bowiem przyczyniać się do obniżenia wspólnotowości rodzinnej, co stanowi realne zagrożenie dla jej stabilności (Janicka, 2017; Perrone, Worthington, 2001). Z kolei współzależność powinna respektować indywidualne potrzeby jej członków, które są związane z wykonywaniem zadań pozarodzinnych i nie ingerują w strukturę rodziny. Równoważenie potrzeb bliskości i dystansu nie jest jednak łatwe.

Zgodnie z systemowym ujmowaniem rodziny utrzymanie równowagi między wspólnotowością a odrębnością wymaga respektowania

prawa do zachowania prywatności (de Barbaro, 1999; Corey, Schneider-Corey, 2014). Należy zauważyć, że wartości rodzinne nie są przeciwieństwem wartości indywidualistycznych, ale raczej troską jednostki o wspierające, współzależne relacje rodzinne i uwzględnianie potrzeb rodziny przy podejmowaniu ważnych decyzji (Padilla, Jager, Updegraff, McHale, Umaña-Taylor, 2020). Stąd ważne jest równoważenie potrzeb bliskości i autonomii, które odnosi się do relacji wewnątrzrodzinnych, szczególnie do relacji między rodzicami a dziećmi. Prawo do zachowania indywidualności – autonomii – członków rodziny gwarantuje jej zdrowy charakter. Przejawia się to osiągnięciem stopniowej separacji rodziców od dziecka – uniezależniania się, co dobrze wyjaśnia koncepcja zróżnicowania „ja” Bowena (1978). Różnicowanie ma charakter intrapsychiczny – indywidualny oraz interpersonalny – relacyjny. Intrapsychiczny charakter polega na zdolności człowieka do różnicowania myśli od uczuć oraz do równoważenia procesów intelektualnych i emocjonalnych. Z kolei interpersonalny wiąże się z umiejętnością wyrównywania poziomu zależności i autonomii w relacjach z innymi. Zgodnie z koncepcją Bowena osoby z rodzin dobrze zróżnicowanych mimo doświadczania zależności w rodzinie zachowują własną autonomię, indywidualność, są ufne, otwarte na kontakty z innymi i dobrze radzą sobie w relacjach również pozarodzinnych, a ich bliskie związki emocjonalne są udane (Bowen, 1978).

3.1. Wspólnotowość a wartości rodzinne

Wspólnotowość bazuje na bezwarunkowej, opartej na wzajemnym wsparciu wymianie korzyści (Clark, Mills, 2012). Przejawem wspólnotowości rodzinnej są wspólne wartości. Wyznaczają one standardy ludzkiego zachowania i stanowią o rozwoju psychicznym człowieka. Uznawana hierarchia wartości określa jakość relacji interpersonalnych. Ich satysfakcjonujący charakter zależy od podobieństwa systemu wartości, co sprzyja homogeniczności uczuć, myśli i działań. Z uwagi na tradycje i spójność grupy rodzinnej wspomniane podobieństwo jest tu najczęściej spotykane. Poprawia

ono wzajemną komunikację, pozwala właściwie interpretować oraz przewidywać oczekiwania i działania członków rodziny, co pomaga stabilizować życie rodzinne.

Wspólnotowość rodzinna dotyczy sześciu wymiarów: emocjonalnej więzi między przedstawicielami trzech pokoleń; asocjacyjnej więzi tj. charakteru i częstotliwości interakcji; aksjologicznej więzi odnoszącej się do międzypokoleniowego podobieństwa postaw, wartości, opinii, światopoglądu; normatywnej więzi związanej z podzielanym obowiązkiem pomagania i wzajemnego wspierania się; funkcjonalnej więzi odnoszącej się do wsparcia ekonomicznego, finansowego między przedstawicielami różnych pokoleń; strukturalnej więzi, czyli możliwości współpracy i wzajemnej dostępności (Mabry, Giarrusso, Bengtson, 2007, za: Szlendak, 2015, s. 253).

Ogólnie rzecz ujmując, wspólnotowość obejmuje długoterminową bliskość fizyczną, emocjonalną, intelektualną, duchową (Corey, Schneider-Corey, 2014).

Odwołując się do proponowanych podziałów wspólnotowości, wyróżniono jej pięć podstawowych wymiarów, są to: bliskość fizyczna; bliskość emocjonalna; bliskość poznawcza; bliskość duchowa/religijna oraz zależność ekonomiczna. Wszystkie wymienione wymiary stanowią dla członków rodziny specyficzne wartości, związane z zaspokajaniem niezbędnych potrzeb: wzajemnej interakcji, dostępności i współpracy; więzi i zależności emocjonalnej; podobieństwa postaw i opinii, co stanowi o solidarności rodzinnej; poczucia przynależności duchowej – wspólnej religii, historii i tradycji rodzinnych oraz wsparcia i bezpieczeństwa ekonomicznego. Zdaniem Jocson (2020) uwzględniają one niezbędne dla familizmu ciepło, akceptację i pogłębianie relacji.

3.1.1. Bliskość fizyczna

Bliskość fizyczna członków rodziny, ich wzajemny kontakt, wiążą się z wymiarem strukturalnym wsparcia rodzinnego. Rodzina jest grupą, w której dochodzi do ciągłych i wzajemnych interakcji, co wymaga wspólnoty terytorialnej. Wspólne zamieszkiwanie, czyli

dom rodzinny stanowi o bliskości fizycznej, ale jest też miejscem dostępności, pomocy i wygody. Gwarantuje członkom rodziny poczucie gotowości do podtrzymywania relacji i współpracy. Wartością rodzinną jest doświadczanie stałości i ciągłości bycia razem, co daje jednostce poczucie bezpieczeństwa i chroni przed samotnością.

Bliskość fizyczną wyznacza pokrewieństwo i wspólne zamieszkiwanie. Okazuje się, że osoby związane emocjonalnie i bardziej zależne dążą do wspólnego terytorium, chcą mieszkać razem. Dążą też do bliskości w czasie wolnym, rekreacji. Nie ograniczają również bliskim dostępem do rzeczy, miejsc, które uznają za własne, np.: miejsca do odpoczynku, miejsca przy stole, przyborów toaletowych, kosmetyków itp. Badania wskazują, że dążenie do wspólnego terytorium zwykle ujawniają osoby o wyższej zależności i wspólnotowości. Dotyczy to częściej osób poślubionych niż tych, których współzamieszkiwanie i prowadzenie gospodarstwa domowego ma charakter czasowy i nieformalny. U tych drugich zaobserwowano zdecydowanie mniejszą terytorialność, a nawet tendencję do izolacji. Przejawia się to poszukiwaniem prywatności, odrębności oraz posiadaniem symboli rozdzielności (np. poprzez akcentowanie wyłącznej własności określonych miejsc, przedmiotów we wspólnym domu), co wzmacnia niezależność, ograniczając jednocześnie wspólnotowość (Rossenblatt, Budd, 1975).

Wyższa terytorialność, jako przejaw wspólnotowości, nie pozbawia jednak osobnych miejsc we wspólnym domu, co świadczy o respektowaniu granic oraz przywiązania do określonych reguł i zasad życia rodzinnego. Daje to poczucie stałości i przynależności do wspólnoty rodzinnej z zachowaniem ważnej dla każdego autonomii.

Wspólny dom czy mieszkanie jest też swoistym terytorium zarezerwowanym dla danej rodziny oraz wyznaczającym granice między obszarem jej stałego pobytu zamieszkania a środowiskiem zewnętrznym. Miejsce zamieszkania określa przynależność wszystkich członków rodziny do systemu rodzinnego oraz różnicuje od innych systemów, które nie należą do danego terytorium. Wpływa to na utrzymywanie stałej struktury, wytworzenie własnej tożsamości.

Bliskość fizyczna związana jest ze wspólnie spędzaniem czasem. Bywa, że zapracowani rodzice mniej czasu poświęcają dzieciom,

próbują im to wynagradzać podczas weekendów czy wakacji. Zmiany zachodzące we współczesnej rodzinie pokazują, że dzieci długo pozostają na terytorium domu rodzinnego, stąd kontakt rodziców z potomstwem jest mniej intensywny, ale dłuższy. Niejednokrotnie rodzice utrzymują swoje dorosłe dzieci, kiedy studiuja, podczas poszukiwania przez nie pracy, ale i wtedy, gdy za mało zarabiają, aby się usamodzielnic, wyjść z domu rodzinnego. Demografowie podają (Szlendak, 2015), że rodzice zajmują się dzieckiem znacznie dłużej, niż było to 50 lat temu. We współczesnej rodzinie ojcowie bardziej angażują się w opiekę nad dzieckiem, stąd dzieci spędzają czas i z ojcem, i z matką. Obecnie tzw. nowi ojcowie poświęcają dzieciom znacznie więcej czasu, są bardziej zaangażowani niż tzw. ojcowie tradycyjni, z funkcjonujących dawniej systemów rodzinnych.

3.1.2. Bliskość emocjonalna

Bliskość emocjonalną określa wzajemność uczuciowa członków rodziny. Rodzina jest najważniejszym środowiskiem, w którym tworzony jest i transmitowany na kolejne pokolenia klimat emocjonalny. Poczucie trwałości więzi i przynależności emocjonalnej jest szczególną wartością rodzinną, która stanowi o jej spójności oraz ekskluzywności.

Więź emocjonalna, jaka tworzy się między ludźmi, ujmowana jest jako więź psychiczna lub określana jako miłość. Na kształtowanie się więzi psychicznej wpływają tzw. zachowania wiążące. Należą do nich: zwracanie na siebie uwagi, manifestowanie swej siły, pozycji, urody; zachowania pojednawcze związane z obdarowywaniem siebie, składaniem życzeń, podporządkowywaniem się; zachowania opiekuńczo-pielęgnacyjne; utrzymywanie bliskości i zachowanie bliskości fizycznej, poczucia bezpieczeństwa; poczucie wsparcia w obliczu zagrożenia; zachowania seksualne mające na celu wzmacnianie więzi między kobietą i mężczyzną. Zachowania tego rodzaju zmniejszają dystans, uczą swobody we wspólnym obcowaniu. Rodzi się poczucie przynależności oparte na wyłączności oraz poczucie odrębności od reszty świata społecznego (Kuczyńska, 1998).

Miłość to więź emocjonalna o znacznej sile i dłuższym czasie trwania. Rozumiana jest jako dążenie do szczęścia drugiej osoby (Fromm, 1992), stan polegający na wzajemnym nagradzaniu się jednostek (Rembowski, 1992) czy też silne emocjonalne zaangażowanie (Buss, 2007). Miłość jest istotnym elementem wpływającym na zaangażowanie we wspólne życie.

Miłość i bliskość są nierozłączne, stąd ważne jest częste przebywanie razem, co najbardziej umożliwi współzamieszkiwanie (wspomniana wyżej terytorialność). „Miłość wymaga bowiem codziennego obcowania i intymności” (Beck, Beck-Gernsheim, 2016, s. 270). Częstość spotykania się, codzienne obcowanie może nasilać emocje pozytywne – lubienie, co wyjaśniają takie mechanizmy społeczne, jak efekt częstości kontaktów czy efekt samej ekspozycji (Wojciszke, 2017).

Wzajemna miłość jest wspólnym dobrem. W każdej rodzinie występuje szeroki wachlarz uczuć, wynikający i z codzienności rodzinnej, i nowych zadań czy problemów. Nawet sprawy osobiste, pozarodzinne zwykle trafiają na grunt rodziny i tam są wspólnie doświadczane bądź rozwiązywane. Wiąże się to z doświadczaniem zróżnicowanych jakościowo uczuć – radości, szczęścia, czułości, ale również smutku, niepokoju czy złości. Bliskie sobie osoby żyją w określonej i podobnej atmosferze uczuć, która stanowi o jakości relacji wewnątrzrodzinnych oraz z nich wynika. Równość pozycji w rodzinie na każdego narzuca odpowiedzialność za szczęście własne i rodziny (Corey, Schneider-Corey, 2014).

Zależność emocjonalna stanowi azyl ochronny w sytuacjach trudnych, nieoczekiwanych. Dzieci kochane i przytulane lepiej sobie radzą, również w sytuacjach pozarodzinnych. W trudnych momentach jednostka zwraca się po pomoc najpierw do rodziny. Wzajemna afiliacja jest silnym predykatorem udzielania pomocy. Niewątpliwie jednak mogą jej towarzyszyć – swoiste dla rodziny i ukształtowane ewolucyjnie – nepotyzm czy altruizm krewniaczy (Szlendak, 2015). Świadczą one o wysokiej skuteczności rodziny we wspieraniu, pomaganiu, ochranianiu. Należy jednak zaznaczyć, że wspomniane zachowania sprzyjające rodzinie mogą mieć negatywny wpływ na osoby nienależące do rodziny. Prowadzi to do swoistego przewartościowania rodziny, która z uwagi na bliskość emocjonalną, ocenia

siebie lepiej niż inne grupy społeczne. Sułkowski (2013) uważa, że amoralny familizm może skutkować nawet deprecjacją innych i pozarodzinnych więzi społecznych.

Związki uczuciowe począwszy od tych z rodzicami aż do romantycznych, budowanych w życiu dorosłym, wiążą się z procesem przywiązania. Przywiązanie, według Bowlb'ego (2007), to forma zachowania, która prowadzi do osiągnięcia lub utrzymania bliskości z inną osobą.

Dynamikę przywiązania rodzica i dziecka określa styl przywiązania, który stanowi wewnętrzną reprezentację lub model sterujący zachowaniem jednostki i wpływający na jakość interakcji w bliskich związkach (Hazan, Shaver, 1987). Przywiązanie może być traktowane jako pewien prototyp relacji społecznych nie tylko w okresie niemowlęstwa i dzieciństwa, ale również w życiu dorosłym. Prototyp ten może być modyfikowany w późniejszych okresach życia wskutek relacji z innymi osobami niż rodzic, oraz ulegać zmianom rozwojowym. Na podstawie relacji z rodzicami można określić styl przywiązania dziecka, który zwykle ujawnia ono w okresie dorosłości. Mary Ainsworth (1979) wyróżniła trzy style przywiązania: bezpieczny, lękowo-ambiwalentny, unikowy.

Bezpečny styl przywiązania kształtuje się w wyniku dobrych i ciepłych relacji z rodzicem, jego wrażliwością na potrzeby dziecka. Przejawia się zaufaniem do innych ludzi, poszukiwaniem bliskości, swobodą wyrażania uczuć, wrażliwością na potrzeby innych. Osoby takie dążą do nawiązywania i podtrzymywania bliskich relacji, są życzliwe, czułe. Dorośli z bezpiecznym stylem przywiązania charakteryzują swoje związki miłosne jako szczęśliwe, pełne zaufania i przyjaźni, wzajemnego wsparcia. Ich bliskie relacje zwykle są satysfakcjonujące i trwałe.

Osoby z lękowo-ambiwalentnym stylem przywiązania doświadczały w okresie dzieciństwa niespójnych komunikatów emocjonalnych od rodzica. Nie były pewne jego dostępności i troski. Efektem niepewnych relacji w okresie dzieciństwa jest: obniżone poczucie bezpieczeństwa, lęk przed rozstaniem, gniew, impulsywność oraz niski poziom zaufania do innych. Dorośli o lękowo-ambiwalentnym stylu przywiązania dążą do bliskich relacji, ale jednocześnie ich unikają, obawiając się odrzucenia. Dominuje u nich niepokój o stałość

uczuc partnera, o trwałość tworzonych związków. W ich miłości mogą pojawiać się zachowania obsesyjne, związane z ekstremalną zazdrością o partnera. W związku są mniej czuli i mniej otwarci, a także czują się niedoceniani, nierozumiani przez partnera. Dążą do bycia w parze, ale jednocześnie przejawiają obawę przed bliskością.

Z kolei unikowy styl przywiązania jest wynikiem ograniczonych kontaktów z rodzicem, jego niedostępności w sytuacjach zagrożenia i braku wrażliwości na potrzeby dziecka. Przestaje ono zabiegać o kontakt, który jest niemożliwy. Unikanie bliskiej relacji jest formą obrony przed zranieniem, negatywnymi uczuciami. Osoby dorosłe o unikowym stylu przywiązania często nie wierzą w miłość romantyczną. Nie dążą do bliskości i intymności, co uniemożliwia im tworzenie trwałych związków.

Wspomniane trzy typy przywiązania odpowiadają za specyficzne typy miłości w relacjach rodzinnych (Bowlby, 1973, 2007; Plopa, 2005a, 2014; Rostowski, 2003).

Plopa wskazał na występowanie zależności między stylami przywiązania a oceną relacji z rodzicami. Okazało się, że style przywiązania u kobiet istotnie korelują z oceną związku z obojgiem rodziców, natomiast u mężczyzn – tylko z ojcami. Dobre relacje z rodzicami poprzedzające dorosłość córek zabezpieczają je przed rozwojem stylu lękowo-ambiwalentnego w ich intymnych związkach. Natomiast dobre relacje syn – ojciec predysponują do przyjmowania bezpiecznego stylu przywiązania, a minimalizowania lękowo-ambiwalentnego (Plopa, 2005a). Należy jednak zaznaczyć, że wraz ze zwiększaniem się dystansu do rodziców i nabywaniem nowych doświadczeń związanych z przeżywaniem romantycznej miłości, wpływ wczesnych doświadczeń na dorosły model przywiązania i wzorce zachowań maleje (Bowlby, 2007).

3.1.3. Bliskość poznawcza

Bliskość poznawcza także rozwijana jest w relacjach rodzinnych. Kreowana przez codzienne i wzajemne komunikowanie się oraz zdolność do percepcji i antycypacji zachowań bliskich osób, a także skutków

własnego postępowania. Bliskość ta wiąże się z omawianą wcześniej emocjonalną i bywa, że ją warunkuje. Sposób w jaki postrzegamy i oceniamy innych, wpływa na to, czy chcemy z nimi być. Przejawem bliskości poznawczej jako wartości rodziny jest kreowanie międzypokoleniowego podobieństwa postaw, wartości, opinii, światopoglądu.

Rodzina stymuluje rozwój swoich członków, a to z kolei wpływa na funkcjonowanie całego systemu (Harwas-Napierała, 2014; Świętochowski, 2014). Przejawem bliskości poznawczej członków rodziny jest ich efektywne porozumiewanie się. Sprzyja ono tworzeniu spójnych obrazów, związanych z obecnym postrzeganiem rodziny, analizowaniu jej historii, czyli odwoływaniu się do przeszłości oraz planowaniu przyszłości.

Komunikacja w rodzinie ma różne wymiary oraz różne cele. Można podzielić ją na: instrumentalną i afektywną, wyraźną i maskowaną oraz bezpośrednią i pośrednią.

Komunikacja instrumentalna ma na celu efektywną wymianę informacji. Komunikat jest jasny, związany z prośbą/poleceniem wykonania zadania czy przekazaniem instrukcji, co usprawnia codzienne funkcjonowanie systemu rodzinnego. Komunikacja afektywna wiąże się z wyrażaniem emocji, uczuć i określaniem wzajemnych relacji. Często ma charakter pozawerbalny. Z kolei komunikacja wyraźna obejmuje przekaz bezpośredni, wprost. Odnosi się do konkretnego problemu, jest spójna z innymi przekazywanymi informacjami. Komunikacja maskowana ukrywa właściwy komunikat w innym, co może utrudniać porozumiewanie się. Przekazywanie informacji w rodzinie może przebiegać na poziomie bezpośrednim oraz relacyjnym. Komunikacja bezpośrednia ułatwia realizowanie potrzeb i spełnianie oczekiwań. Obejmuje zwykle komunikaty werbalne. Relacyjna komunikacja ma charakter pośredni i wiąże się z odczytywaniem znaczeń komunikatów pozawerbalnych. Wymaga uczestniczenia w życiu rodziny, co pomaga poznawać zasady komunikacji oraz trafnie odczytywać przekazy pozawerbalne (Cierpka, 2003; Plopa, 2005a). Uznaje się, że model relacyjny jest szczególnie ważny, ponieważ przyczynia się do lepszej jakości życia rodzinnego (Kaźmierczak, Plopa, 2012; Rostowska, 2008).

Sposób porozumiewania się w rodzinie może ujawniać różne możliwości komunikacyjne członków rodziny, które zostały odpowiednio

wypracowane w procesie interakcji. Poprzez zachowania komunikacyjne rodzina tworzy wspólną rzeczywistość społeczną. Zdaniem Koenera i Fizpatrick (2004) wzorce komunikacyjne opierają się na procesach poznawczych jednostek, natomiast schematy komunikacji rodzinnej mają charakter społeczny. Badania wskazują, że większy wpływ na wzorce komunikacji rodzinnej ma rodzina pełna niż monoparentalna. Znaczenie ma tu również trwały związek rodziców – małżeństwo, relacje między rodzicami, rodzeństwem oraz relacje rodzice – dzieci.

Strategie komunikacji mogą określać specyficzne typy rodzin: zgodnych, pluralistycznych, ochraniających i nieingerujących.

Komunikacja oparta na zasadach wymiany poglądów oraz dążeniu do ich jedności dotyczy rodzin zgodnych. W takich rodzinach ujawniane są duże możliwości przystosowawcze ich członków oraz działania zgodne z oczekiwaniami innych.

Bardziej pożądana jest jednak komunikacja o wysokich możliwościach konwersacyjnych, ale mniej konformistyczna, co dotyczy tzw. rodzin pluralistycznych. W tych rodzinach ujawnia się niezależny sposób myślenia u wszystkich członków. Ważna jest otwarta prezentacja własnych postaw, a nawet angażowanie się w spory, które mogą prowadzić do oczekiwanych rozwiązań. Mniej liczy się tu pozycja w systemie rodzinnym, a bardziej argumenty.

Poważne trudności komunikacyjne mogą pojawiać się w rodzinach ochraniających i nieingerujących. Te pierwsze zorientowane są przede wszystkim na zachowania konformistyczne. Dominują tu relacje oparte na podporządkowywaniu się, posłuszeństwie. Nie jest oczekiwana wzajemna szczerłość i otwartość, ale respektowanie wymaganych zasad. Z kolei w rodzinach nieingerujących konwersacja i zachowania konformistyczne są na bardzo niskim poziomie. Członkowie rodziny nie są zainteresowani wzajemną komunikacją. Słaba orientacja poznawcza, brak wzajemności tematycznej osłabia relacje w rodzinie (Koerner, Fizpatrick, 2004).

Współzależność rodzinna obliuguje do ochrony prywatnych informacji dotyczących rodziny. Zwykle członkowie rodziny są ze sobą połączeni poprzez wspólne zwierzenia. Nieujawnianie wielu spraw, które dotyczą rodziny wynika z potrzeby solidarności, ale też kontroli informacji. Członkowie rodziny czują się właścicielami tych informacji,

a zatem uważają, że mają prawo je kontrolować. Relacje rodzinne są swoistym zobowiązaniem, dotyczącym ochrony informacji wrażliwych. Wspólnie decyduje się o tym, jakie treści mogą być przekazywane, a jakie zatajane. Stanowi to, z jednej strony, o współodpowiedzialności i solidarności, ale też może działać na niekorzyść rodziny, podtrzymując jej zaburzone funkcjonowanie. Ukrywanie prywatnych informacji w rodzinach ma skutki pozytywne i negatywne. Dzielenie się tajemnicą może budować bardziej spójną więź między członkami rodziny. Zarządzanie prywatnymi informacjami może również pomóc rodzinie w tworzeniu użytecznych granic między pokoleniami. Okazuje się jednak, że silna więź emocjonalna wzmacnia lojalność, sprawiając, że członek rodziny nie potrafi ujawnić niebezpiecznego dla niej sekretu. Zachowanie tajemnicy może prowadzić do natrętnych myśli i stresu psychicznego. Stąd zarówno ujawnianie, jak i nieujawnianie może być korzystne dla rodziny, ponieważ tajemnice rodzinne są zwykle związane z zyskami i ponoszeniem kosztów. Nawet jeśli członek rodziny ponosi koszty psychologiczne związane ze skrywaniem prywatnych informacji, to jest to kompensowane lepszymi relacjami w rodzinie, zapobieganiem konfliktom (Caughlin, Petronio, 2004).

Zgodnie z ujęciem systemowym rodzina reprezentuje wzory wzajemnych oczekiwań i oddziaływań. Powtarzające się interakcje narzucają pełnienie określonych ról przez członków rodziny oraz utrwalają stałe schematy zachowań. Dotyczą również organizacji systemu rodzinnego. W procesie rozwoju rodziny wszyscy uczą się określonych zasad i przyjmują je jako stałe i obowiązujące. Poznawcza reprezentacja wspomnianych zasad odnosi się do autorytetu, dominacji, prawa podejmowania decyzji i struktury ról w rodzinie (de Barbaro, 1999).

3.1.4. Bliskość duchowa/religijna

Bliskość duchowa wiąże się z występowaniem adekwatnie dekodowanej metakomunikacji wśród najbliższych członków rodziny. Niewerbalne porozumiewanie się jest zrozumiałe dla wszystkich członków rodziny, z uwagi na powtarzające się wzorce zachowań

w tej samej przestrzeni fizycznej i czasowej. Z duchowością wiąże się religijność i zwykle są one łącznie ujmowane. Religia cementuje życie rodzinne poprzez celebrowanie wspólnych wartości, jest podstawowym elementem kultury, ponieważ łączy przekonania i zwyczaje (Kalmij, van Tubergen, 2010).

Uznaje się, że duchowość/religijność to procesy zachodzące w rodzinie i ważne dla niej (Rydz, 2014a). Trudno je jednak mierzyć, ponieważ są to zjawiska bardzo złożone i specyficzne dla różnych rodzin (Bengtson, Copen, Putney, Sliverstein, 2009).

Wspólnotowość duchowa/religijna sprzyja spójności i integracji rodziny. Religijność małżonków wiąże się z satysfakcją z małżeństwa, zaangażowaniem małżeńskim, lepszym przygotowaniem do rodzicielstwa, większą gotowością do posiadania dzieci i zaangażowaniem w ich wychowanie. Należy jednak zaznaczyć, że ważna jest homogeniczność religijna partnerów. Podobieństwo poglądów, oczekiwań oraz przewidywalność zachowań lepiej wpływają na ich wzajemne dostosowanie się, ale też na religijność dzieci (Stanley, Markmann, 1992).

Uznaje się, że religijność chroni rodzinę oraz umacnia jej tradycyjne zasady oraz zwyczaje (Mahoney, Tarakeshwar, 2005, za: Rydz, 2014a). Wyraża się w wielu rytuałach i celebrowanych uroczystościach, co spaja życie rodzinne (Kalmij, van Tubergen, 2010). Osoby religijne przypisują rodzinie szczególną wartość, dlatego ich bliscy mogą funkcjonować lepiej niż bliscy ludzi niereligijnych. Obserwuje się mniejszy wskaźnik rozwodów w małżeństwach religijnych w porównaniu do niereligijnych. Wyższej pobożności towarzyszy większe wzajemne zaufanie, brak akceptacji zdrady czy życia bez sakramentu małżeńskiego (Rydz, 2014a). Religijność daje poczucie trwałości i nierozdzielności rodziny, nawet po śmierci, przeświadczenie o opiece i woli boskiej, od której rodzina zależy i której należy się podporządkować. Pozwala to jednostce akceptować nawet te bardzo trudne sytuacje w jej życiu. Badania Sandera (2017) wskazują na związek między religijnością a szczęściem jednostki.

Religia pomaga znaleźć sens udzielania opieki innym. Badania potwierdzają, że religijność jako wartość rodzinna pozytywnie wiązała się z deklaracją zapewnienia opieki potrzebującej osobie z rodziny (Goldberg-Looney, Perrin, Morlett-Paredes, Mickens, 2017).

Religijność jest cechą głęboko zakorzenioną w rodzinach i przekazywaną z pokolenia na pokolenie. Wieloletnie i longitudinalne badania pokoleń (Longitudinal Study of Generations – LSOG) na temat wartości rodzinnych prowadzili Bengtson, Copen, Putney i Sliverstein (2009). Dotyczyły one przekazywania norm, postaw i zachowań religijnych. Analizowano przekaz dokonywany między trzema pokoleniami: dziadków, rodziców i dzieci, odnośnie trzech wymiarów religijności – częstotliwości uczestnictwa w nabożeństwach, deklarowanej religijności oraz orientacji religijnej. Sprawdzono, jaką rolę odgrywają dziadkowie w procesie przekazywania wartości religijnych. Wyniki z wcześniejszego etapu badania, przeprowadzonego w 1971 r. wskazały, że dziadkowie znacząco wpłynęli na frekwencję w nabożeństwach i religijność wnuków. Szczególnie silny okazał się wpływ babć na religijność wnuczek. Badanie przeprowadzone w 2000 r. pokazuje, że efekty te osłabły. W przypadku przekazywania konserwatywnych przekonań religijnych nie zaobserwowano tak silnego efektu u wnucząt. Okazało się jednak, że przekonania religijne i praktyki ukształtowane w rodzinach nuklearnych i wielopokoleniowych trwają do dorosłości. Z badań wynika, że dziadkowie mają wpływ na socjalizację religijną wnuków i proces ten może być niezależny od religijności rodziców. Stwierdzono pozytywną zależność między religijnością dziadków a ich więzią emocjonalną z wnukami i czasem, jaki im poświęcają. Ponieważ dziadkowie spędzają z wnukami sporo czasu, nie jest możliwe, aby przekaz wartości ograniczał się jedynie do dzieci. Z badań wynika, że podobieństwo między dziadkami i wnukami jest największe w odniesieniu do wartości religijnych i ten wpływ dokonuje się bezpośrednio, z pominięciem rodziców. Wyniki badań potwierdzają znaczenie rodziny w przekazywaniu tradycji i wierzeń religijnych młodszemu pokoleniu.

Duchowość nie tylko związana jest z religijnością. Bywa, że przypisuje się jej bardziej ogólny charakter i szerzej interpretuje. Duchowość to również wspólne i podobne doświadczenie tego, co ważne dla rodziny. Łączona jest z celebrowaniem wartości oraz respektowaniem norm moralnych. Gawlik uznaje, że przejawem siły duchowej rodziny są kultywowane tradycje, związane ze zjazdami rodzinnymi z okazji ślubów, wesel, pogrzebów. Są one niezmiennie

we wszystkich rodzinach bez względu na narodowość, kulturę, zmiany społeczno-polityczne, obyczajowość (Gawlik, 2007).

Tradycja jest bowiem środkiem przekazu fundamentalnych wartości. Rodzina dysponuje określonymi wartościami moralnymi, wyznaczonymi specyfiką życia rodzinnego oraz obowiązującymi regułami społeczno-prawnymi właściwymi dla danej kultury czy społeczeństwa. Wartości moralne stanowią o ponadczasowości i długotrwałym charakterze wspólnoty rodzinnej, bywają one też uzasadniane lub kojarzone z religijnością.

Wspólnotowość duchowa rodziny, której przejawem jest religijność, ale również celebrowanie zwyczajów i rytuałów, stanowi o jej stabilności. Badania potwierdzają, że rodziny trwałe to zwykle te religijne (Lee, Ono, 2012) oraz te respektujące wartości moralne i związane z tradycją, a także obyczajami (Nave-Herz, 2002; Slany, 2008).

3.1.5. Zależność ekonomiczna

Badania nad celami życiowymi rodzin uwzględniają także potrzeby materialne. Coraz wyraźniej obserwuje się, że rodziny zabiegają o status społeczny i materialny, ale też okazuje się, że tak silna i zależna grupa wsparcia jaką jest rodzina, szybciej kumuluje dobra oraz lepiej funkcjonuje pod względem ekonomicznym niż osoby żyjące poza rodziną, w pojedynkę.

Dobrobyt rodziny często wiązany jest z jej dobrostanem. Dorośli łączą poczucie bezpieczeństwa i troskę o bliskich z gromadzeniem pieniędzy i dóbr materialnych. Mają one zagwarantować lepsze życie, umożliwić realizację planów. Poprzez zasoby materialne i finansowe rodzina zapewnia sobie również lepszy wizerunek zewnętrzny. Stąd zabieganie o dobre warunki mieszkaniowe, kosztowną rekreację, wykształcenie dla dzieci oraz bogaty rozwój obejmujący zainteresowania itd. Zwykle rodzina postrzegana jako zamożna zyskuje aprobatę społeczną, co stanowi o jej poczuciu wartości.

Z badań sondażowych dotyczących wartości wynika, że naczelnym celem w rodzinie jest zapewnienie dzieciom bytu materialnego

i dobrego startu życiowego. Zdecydowana większość ankietowanych uważa, że rodzina jest trwałym oparciem, ponieważ zapewnia podstawowe warunki bytowe (Dzikomska-Kucharz, 2000).

Warunki ekonomiczne mogą zależeć od stanu cywilnego partnerów (Aronson, Huston, 2004; Jamieson i in., 2002; Manning, Lichter, 1996). Lepsza sytuacja ekonomiczna charakteryzuje osoby będące w związku zalegalizowanym. Okazuje się, że brak związku lub jego niestały charakter osłabiają produktywność i akumulację dóbr. U osób, które nigdy nie wzięły ślubu (kohabitujących i samotnych) spadek bogactwa dochodzi do 75% (Wilmoth, Koso, 2002). Badania potwierdzają, że długoterminowy i przyszłościowy charakter małżeństwa sprzyja generowaniu dochodu i bogactwa (Hirsch, Alboiteil, Rank, 2003). Rodziny kohabitujące i samotne matki osiągają zbliżony poziom bogactwa, jednak od dwóch do czterech razy niższy niż rodziny zalegalizowane i pełne (Aronson, Huston, 2004).

Ekonomiczne dobro dzieci również jest lepsze w rodzinach poślubionych w porównaniu do kohabitujących (Acs, Nelson, 2002; Aronson, Huston, 2004; Gold, Sen, Hayward, 2010; Klausli, Owen, 2009; Osborne, McLanahan, 2007; Raley, Wildsmith, 2004; Waite, Joyner, 2000).

Status ekonomiczny różnych typów rodzin określa ich satysfakcję z życia. Wyniki badań wskazują, że niski status ekonomiczny rodziny sprzyja małej satysfakcji z życia u wszystkich dzieci. Najwyższy wskaźnik satysfakcji z życia osiągnęły dzieci wychowywane w rodzinach, gdzie oboje rodzice zabiegali o godne warunki ekonomiczne rodziny. Dotyczyło to zwykle rodzin pełnych, w których dzieci wychowywane były przez rodziców biologicznych (Bjarnason i in., 2012). Biorąc pod uwagę mniejszą stabilność związków nieformalnych, sprawdzają się prognozy, że częściej i w większym stopniu bieda dotyka dzieci pochodzące z rozwiązanych kohabitacji niż małżeństw (Le Bourdais, Lapierre-Adamcyk, Pacaut, 2004). Najtrudniejsze warunki ekonomiczne odnotowano u samotnych matek oraz kohabitujących z niebiologicznym ojcem dziecka. Najbardziej niekorzystną sytuację ekonomiczną oraz najniższą satysfakcję z życia zaobserwowano u dzieci żyjących z samotną matką, z ojcem i jego partnerką oraz mieszkające naprzemiennie z matką, ojcem (Bjarnason i in., 2012). Należy zaznaczyć, że badania zostały przeprowadzone w 36 krajach.

Gorsze funkcjonowanie rodzin kohabitujących (gdzie tylko jeden z partnerów jest biologicznym rodzicem dziecka) i monoparentalnych jest niezależne od czynników kulturowych i polityki finansowej kraju (Mortensen, Torsheim, Melkevik, Thuen, 2012). Dzieje się tak, ponieważ inwestycje partnerów kohabitujących sprowadzają się do koniecznych – wspólnego mieszkania oraz związanych z aktualnymi potrzebami. Zwykle mają oni osobne konta, nie gromadzą dóbr, bo trwałość związku jest niepewna. Okazuje się, że rodziny pełne i zalegalizowane mają sześć razy wyższe zasoby materialne i finansowe niż kohabitujące (Jamieson i in., 2002). Osoby w związkach zalegalizowanych dokonują większych inwestycji niż te ze związków niezalegalizowanych. Wyjaśniają to założenia ekonomicznej teorii inwestowania w relację (Kamp Dush, 2013).

Rodziny, stabilne i zorientowane przyszłościowo, dbają o stabilizację ekonomiczną, ponieważ gwarantuje ona dobre warunki życia. Wzorce materialne, jakie reprezentuje rodzina, bywają przedmiotem transmisji międzypokoleniowej. Rodziny można podzielić na te, które uznają warunki materialne za niezbędne do zaspokajania podstawowych potrzeb oraz te, zabiegające o warunki materialne w celu eksponowania rodziny jako lepszej. Przyczyną nastawienia na eksponowanie materialnych atutów własnej rodziny bywa doświadczenie w rodzinie generacji trudnych warunków ekonomicznych lub niskiego statusu socjoekonomicznego. Okazuje się, że im gorsza sytuacja ekonomiczna rodziny generacji, tym większe nastawienie dzieci na cele materialistyczne. Zwykle wiąże się to z wysokim poziomem lęku, depresją, negatywnymi emocjami (Kasser, Ryan, Couchman, Sheldon, 2003, za: Zawadzka, Dykalska-Bieck, 2013). Materializm kompensuje brak poczucia bezpieczeństwa, często wynikający z negatywnych postaw rodzicielskich. Może niwelować efekt frustracji i deprivacji również w niematerialnych obszarach życia. Wszelkiego rodzaju kryzysy ekonomiczne wzmagają tendencje materialistyczne (Czapiński, 2006). Stąd sam fakt posiadania i dobrobytu staje się wartością dla jednostki czy rodziny. Dodatkowo nastawienie materialistyczne rodziców stanowi wzorzec, zwykle przejmowany przez dzieci (Zawadzka, Dykalska-Bieck, 2013).

Wyróżnia się dwa rodzaje materializmu, określane jako mrówczy i pawi. Materializm mrówczy zwykle wynika z niedostatku i deprivacji.

Nakazuje zabezpieczanie się przed ewentualnym kryzysem czy możliwym niedostatkim poprzez gromadzenie dóbr i oszczędności. Z kolei materializm pawii ma charakter ekspresyjno-prestiżowy. Ekspozycja rodziny poprzez dobra materialne lub wysoki status posiadania ma stanowić o tym, że jest ona lepsza i zasługuje na uznanie, poważanie, akceptację innych grup społecznych.

Niewątpliwie dobra pozycja materialna przyczynia się do lepszego zintegrowania wewnętrznego, ponieważ jednostka widzi wartość bycia w rodzinie, a wyjście z niej może narazić ją na straty. Co ciekawe jednostka pozostaje w takiej rodzinie, jest wobec niej solidarna i lojalna nawet wtedy, gdy jest krzywdzona. Członkowie rodziny zorientowani na materialne wartości mogą być narażeni na ryzyko nieprawidłowych czy powierzchownych relacji. Spójność rodziny określa bowiem wzajemna ekonomiczna zależność, a wyższą pozycję ma osoba o największych możliwościach inwestowania we wspólne dobra. Wartość kreowana poprzez ekspozycję stanu posiadania jest słaba, bo oparta jedynie na zewnętrznych atrybutach (Zawadzka, Lewandowska-Walter, 2016). Niewątpliwie jednak ekonomiczne i materialne zasoby, jeśli nie są izolowane od innych wartości rodzinnych, gwarantują lepsze funkcjonowanie, a nawet zdrowie.

Badania wskazują na zależność między warunkami życia a zdrowiem rodziny. Dobre warunki socjalne są niezbędne dla zdrowia i dobrego samopoczucia wszystkich członków rodziny. Z kolei złe mogą osłabiać ogólny stan zdrowia, nasilać objawy somatyczne, zaburzenia funkcjonowania, symptomy depresji. Okazuje się jednak, że podobny efekt przynosi brak rodziny. Osoby żyjące w pojedynkę (single) najsilniej ujawniają wspomniane objawy oraz ogólny zły stan zdrowia nawet wtedy, gdy oceniają swoje zaplecze materialne jako dobre (Janicka, 2012).

Zasoby ekonomiczne mają wyższą wartość prozdrowotną dla rodziny niż osób żyjących samotnie. Większą radość i lepsze samopoczucie daje możliwość doświadczania wspólnoty dóbr, co dotyczy systemu rodzinnego, niż jej brak.

Wartości hedonistyczne i materialne łączą się ze sobą, ponieważ w ogólnym przekonaniu dostatek umożliwia zaspokajanie potrzeb przyjemności i radości życia. Badania wskazują, że ankietowani

oceniają wartości ekonomiczne jako podstawowy środek do realizacji wszystkich zadań i celów życiowych, ale także jest to cel sam w sobie. Dobra materialne są uznawane za jedyną i sprawdzalną wartość dostatku oraz uznania społecznego. Mają znaczący wpływ na ocenę funkcjonowania rodziny, postaw rodzicielskich czy jednostkowego poczucia szczęścia (Zalewska, 2017).

Rodzina z uwagi na specyficzne walory ją określające, związane z zaspokajaniem ważnych i niezbędnych potrzeb, jest celem życiowym, dążeniem oraz pragnieniem. Opisane wyżej różne rodzaje bliskości występują w jednej rodzinie i stanowią o jej szczególnych wartościach. Powodują, że rodzina jest środowiskiem nie tylko podstawowym, ale także scalającym jej członków i jednolitym odnośnie zachowań i oczekiwań.

Tabela 2
Wymiary wspólnotowości a wartości rodzinne

Wymiary wspólnotowości rodzinnej	Wartości rodzinne
Bliskość fizyczna	Pokrewieństwo, ciągłość kontaktu Poczucie stabilności i terytorialnej zależności
Bliskość emocjonalna	Afiliacja, poczucie przynależności, miłości ekskluzywności
Bliskość poznawcza	Wzajemna komunikacja Wspólnota postaw, opinii, osiągnięć, lojalność, solidarność rodzinna
Bliskość duchowa	Poczucie wspólnoty kulturowej, religijnej, szacunku, tradycji i historii rodzinnej
Zależność ekonomiczna	Poczucie bezpieczeństwa materialnego, ekonomicznego

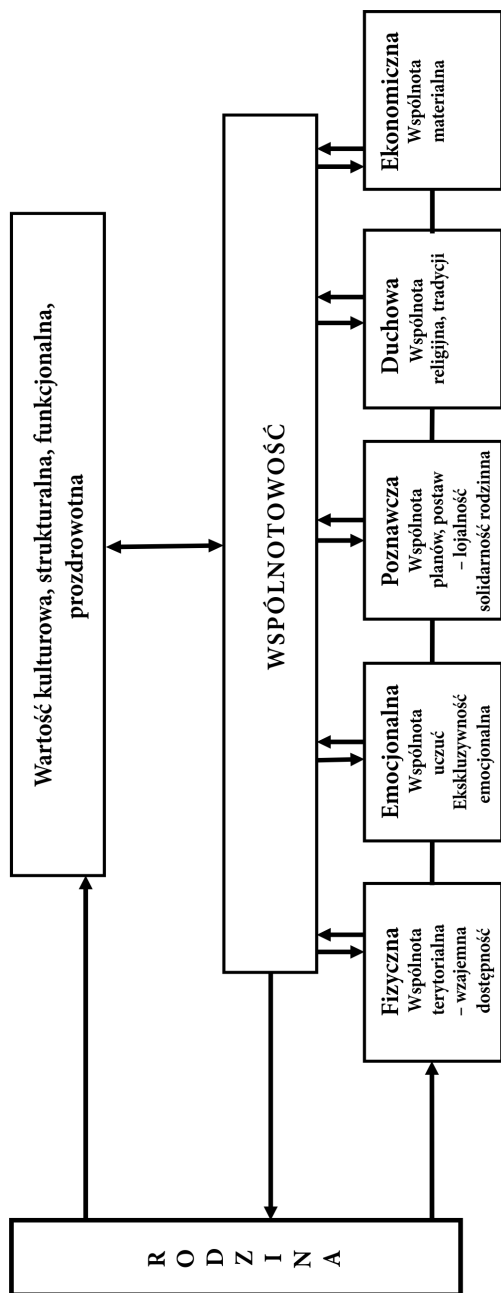

Rozdział 4. Rodzina jako wartość – model Efekt wartości rodzinnych

W poprzednich rozdziałach pokazano, na czym polega wartość rodziny i jakie specyficzne wartości oferuje ona swoim członkom. Co ciekawe, jej aktualność i ważność nie zmienia się mimo transformacji życia rodzinnego, pojawiania się jego nowych form, co wynika z potrzeb i oczekiwań współczesnych dorosłych.

Przedstawione szczegółowe analizy uzasadniają traktowanie rodziny jako wartości oraz eksponowanie szczegółowych i niezbędnych wartości rodzinnych, które wynikają z potrzeb i dążeń człowieka. Autorki proponują model ujmujący rodzinę jako wartość oraz jej specyficzne wartości (rys. 1).

Rodzina jest wartością obejmującą wymiar kulturowy, strukturalny, funkcjonalny oraz prozdrowotny. Stanowią one o ponadczasowym podobieństwie systemów rodzinnych, ich popularności w różnych kulturach, grupach społecznych. Sprawia to, że rodzina jest wartością nie tylko uniwersalną, ale oczekiwaną i trudną do zastąpienia. Gwarantującą wspierające egzystowanie wszystkich jej członków. Jednocześnie wspólnota rodzinna opiera się na bliskości oraz zależności. Kombinacja bliskości i zależności (biologicznej i psychologicznej) stanowi o niezbędnych potrzebach, które wynikają z poczucia wspólnotowości i je wzmacniają. Należą do nich: potrzeba kontaktu i wzajemnej dostępności, którą zaspokajają stałe, bezpieczne i wspólne terytorium; miłość i ekskluzywność emocjonalna; wspólnota myśli, planów, postaw, co wiąże się z zaufaniem, szacunkiem, lojalnością i solidarnością rodzinną; poczucie ciągłości i spójności, sensowności istnienia, co określa religijność, tradycje, rytuały rodzinne i kreowana historia rodziny oraz zabezpieczająca

Rysunek 1. Model – rodzina jako wartość (kulturowa, strukturalna, funkcjonalna i prozdrowotna) oraz wartości rodzinne określone wspólnotą terytorialną, emocjonalną, poznawczą, duchową/religijną oraz materialną
 Źródło: opracowanie własne (dotyczy wszystkich rysunków w publikacji).

życie rodzinne wspólnota materialna i wsparcie ekonomiczne. Zaspokajanie wszystkich tych potrzeb jednocześnie jest możliwe w ramach jednego systemu rodzinnego, co świadczy o jego szczególnej wartości. Inaczej rzecz ujmując, wartości rodzinne stanowią o znaczeniu rodziny oraz wzmacniają ją i stabilizują.

Można wskazać na dwa efekty wartości rodzinnych – pośredni i bezpośredni. Efekt pośredni wiąże się z wieloma funkcjami jakie pełni rodzina i stanowi o prawidłowym rozwoju psychofizycznym jej członków, transmitowaniu wzorców zachowań, kultury, obyczajów, procesie socjalizacji oraz jakości relacji. Ma on charakter niejako odroczonego, ponieważ ujawnia się w późniejszych okresach życia, kolejnych pokoleniach, ale również w funkcjonowaniu społecznym, zawodowym osób z różnych systemów rodzinnych. Szeroki obszar badań umożliwia wyjaśnienie znaczenia – dla jednostki i społeczeństwa – zdrowych systemów rodzinnych, poprzez odwoływanie się do analiz porównawczych uwzględniających rodziny dysfunkcjonalne (np.: Black, Sussman, Unger, 2010; Conger, Neppl, Kim, Scaramella, 2003; Poraj, Poraj-Weder, 2018; Radochoński, Perenc, Radochońska, 2014); monoparentalne (np.: Błażek, Lewandowska-Walter, 2017; Bochniarz, 2019; Conway, 2010; Rydz, 2014a); alternatywne środowiska opiekuńczo-wychowawcze – domy dziecka, rodziny adopcyjne, zastępcze (np.: Kalus, 2003; Łuczyński, 2008; Palacios i in., 2019; Winogrodzka, 2007) oraz żyjących poza rodziną, w pojedynkę – singli (np.: Czernecka, 2011; De Paulo, Morris, 2005; Palus, 2010; Ruskiewicz, 2008; Żurek, 2008).

Bycie w rodzinie sprzyja doświadczaniu wartości wspólnotowych. Ich wpływ na członków rodziny stanowi o tzw. efekcie bezpośrednim. Jego przejawem są zinternalizowane i właściwe dla danej kultury standardy rodzinne, które mają charakter międzypokoleniowy. Stanowią one o postawach i zachowaniu jednostki. W ich obszarze mieszczą się przede wszystkim: wrażliwość empatyczna oraz gotowość do wspierania i pomagania, wynikające z emocjonalnej bliskości; solidarność rodzinna, lojalność, odpowiedzialność, szacunek, poświęcenie, które są efektem długotrwałej zależności poznawczej, ekonomicznej i terytorialnej. Rodzina tworzy swoistą enklawę uczuć, postaw i zachowań, stanowiących o indywidualnym jej doświadczaniu oraz ocenianiu.

Jednostka, która czuje się odpowiedzialna za rodzinę, chętnie jej pomaga, ale też wie, że może uzyskać od niej pomoc i dlatego w sytuacjach trudnych zwykle zwraca się do bliskich. Wynika to z jej wczesnych doświadczeń rodzinnych, związanych z dostarczaniem troski, opieki i szeroko rozumianego wsparcia. Badania wskazują, że efekt ten występuje w rodzinach prawidłowo funkcjonujących, o optymalnych możliwościach adaptacyjnych, które stosują pozytywne metody rozwiązywania konfliktów i zorganizowane taktyki decyzyjne (Lieberman, Fisher, 1999, za: Goldberg-Looney, Perrin, Morlett-Paredes, Mickens, 2017).

Współczesna rodzina nie jest instytucją jednoznacznie zdefiniowaną i trwałą jak dawniej, co nie oznacza, że straciła na wartości. Dominującą aktywnością współczesnych dorosłych jest aktywność zawodowa, dająca bezpieczeństwo finansowe, ale również warunkująca podejmowanie decyzji o założeniu rodziny. Obserwowane obecnie późne zawieranie związków małżeńskich i podejmowanie ról rodzicielskich wiąże się z trudnościami stabilizacyjnymi.

Badania wskazują, że młodzi mężczyźni u progu kariery zawodowej, niepewni swojej przyszłości w miejscu pracy powstrzymują się przed zawieraniem związków małżeńskich i zakładaniem rodziny. Ich decyzja zmienia się wtedy, gdy osiągają ugruntowaną pozycję zawodową i finansową. Z kolei młode kobiety opóźniają wejście w rolę żony i matki, obawiając się, że będzie im trudniej pogodzić obowiązki rodzinne i te związane z pracą zawodową (Clarkberg, Stolzenberg, Waite, 1995; Slany, 2008).

Odraczenie podejmowania ról rodzinnych nie zagraża rodzinie, a świadczy o dojrzałym i odpowiedzialnym jej traktowaniu. Pojawianie się konkurencyjnych systemów wartości, takich jak: samodoskonalenie, praca zawodowa, nastawienie hedonistyczne, nie obniża wartości rodziny i nie wyklucza jej z życia człowieka. Nie ma bowiem innego i lepszego środowiska dla człowieka niż rodzina. Wartość jego życia określana jest bowiem z perspektywy życia rodzinnego i wartości rodzinnych.

Rozdział 5. Problematyka i rezultaty badań własnych

5.1. Problematyka badań

Polacy, podobnie jak Włosi, tworzą społeczeństwa rodzinne (Lewenstein, 2006). Charakterystyczne dla tego typu społeczeństw jest występowanie istotnych więzi, głównie w obrębie rodziny. Dlatego też to wokół grupy rodzinnej można zaobserwować ujawnianie złożonej sieci zachowań wspierających i współpracy. Uważa się, że zaufaniem mogą być obdarzani wyłącznie członkowie rodzin (Szlendak, 2015).

Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS), rodzina i szczęście rodzinne ma dla Polaków szczególne znaczenie. Wskazuje na nie 80% respondentów, uznając je za najważniejszą wartość, którą kierują się w życiu codziennym. Zaznacza się, że nie jest ono tak samo postrzegane przez wszystkie osoby. W następstwie przeprowadzenia pogłębionych analiz uwzględniających wybrane zmienne społeczno-demograficzne, jak: płeć, wykształcenie, miejsce zamieszkania czy status społeczno-zawodowy stwierdzono, że różnicują one badanych w zakresie wartościowania szczęścia rodzinnego. Zauważono, że kobiety oceniają je wyżej (86%) niż mężczyźni (74%). Ponadto wartość rodziny wzrasta wraz z poziomem wykształcenia respondentów. Biorąc pod uwagę poszczególne grupy społeczno-zawodowe, stwierdzono, że na wysoką wartość rodziny stosunkowo najczęściej wskazywały gospodynie domowe (97%), przedstawiciele kadry kierowniczej oraz specjaliści wyższego i średniego szczebla, a także

pracownicy administracyjno-biurowi (po 85%). Z kolei rodzina była niżej wartościowana przez mieszkańców wielkich miast (68%), osoby osiągające najwyższe dochody (74%), niepraktykujących religijnie (72%), a po uwzględnieniu statusu społeczno-zawodowego – bezrobotnych (56%) i robotników niewykwalifikowanych (67%) niż przez badanych z innych grup (CBOS, 2019).

Przedstawione rezultaty badań, pochodzące z 2019 r., uzyskane metodą wywiadów bezpośrednich (*face-to-face*) wspomaganymi komputerowo (CAPI), na reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski ($n = 928$), stanowiły uzasadnienie uwzględnienia w badaniach własnych wybranych zmiennych społeczno-demograficznych. Rozpatrując bowiem psychologiczne aspekty wymiarów wartości rodzinnych i poszukując ich zróżnicowania w porównywanych grupach wyodrębnionych w zależności od wybranych zmiennych społeczno-demograficznych, takich jak: płeć, wiek, stan cywilny, miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia badanych, przyczyniono się do uzupełnienia i uaktualnienia zakresu wiedzy psychologicznej z tego obszaru.

Wracając do założenia, że dla większości Polaków rodzina ma istotne znaczenie, zwraca się jednocześnie uwagę, że najnowsze doniesienia przedstawicieli nauk społecznych wskazują, że w jej obrębie zachodzi wiele nowych zjawisk i na pierwszy plan zaczynają się wysuwać inne niż dotychczas wartości (Bakiera, 2006; Harwas-Napierała, 2010; Janicka, 2017; Rostowska, 2008).

Ze względu na znaczną ilość publikacji naukowych podejmujących problematykę przemian zachodzących we współczesnej rodzinie zostaną wspomniane jedynie najważniejsze z punktu widzenia niniejszej pracy. Otóż rodzina nieuchronnie zmienia swój kształt w wyniku dynamicznego rozwoju technologii, wiążących się z nim procesów ekonomicznych oraz zmian zachodzących na rynku pracy. Wiele kobiet jest aktywnych zawodowo i nie wyobraża sobie powrotu do rzeczywistości, w której mogłyby nie pracować. Niezależność i samo-realizacja stanowi zarówno ich prawo, jak i oczekiwanie społeczne. Liczebność rodzin staje się mniejsza, bowiem dzieci rodzi się mniej, a matki są coraz starsze. Co więcej, rodzina przekazała wiele ze swych funkcji instytucjom zewnętrznym, np. żłobkom, przedszkolom, domom opieki (por. Wałęcka-Matyja, 2014a).

W większości pozycji z literatury badacze wskazują, że rodzina traci swe siły, które opisywane są przez trzy wskaźniki, takie jak: spójność (jak silnie rodzina wiąże ze sobą swych członków), jakość realizacji funkcji rodzinnych oraz władza rodziny (jak rodzina się ma w relacji do innych instytucji) (Szlendak, 2015).

Ponadto jej członkowie w coraz większym stopniu doświadczają konfliktu między zależnością a autonomią, co prowadzi do dezintegracji na wielu poziomach życia rodzinnego (Bakiera, 2006). Nieco osłabło bowiem nastawienie familiocentryczne na rzecz takich wartości, jak samodoskonalenie i egalitaryzm. Jednostki nie zawsze chcą podporządkowywać swe osobowości interesom oraz dobru całej rodziny. Zdaje się, że podejście wspólnotowe staje się coraz mniej atrakcyjne społecznie i jest w odwrocie (Szlendak, 2015).

Jednocześnie psychologowie podkreślają, że ze wzrostem nastawienia wspólnotowego wiąże się większa możliwość udzielania, jak i otrzymywania wsparcia społecznego ze strony członków rodziny, niż ma to miejsce w modelu rodziny opartym na autonomii jej członków (Harwas-Napierała, 2010). Natomiast wsparcie rodzinne jest szczególnie istotne w postmodernistycznym XXI w., który najtrafniej charakteryzowany jest przez triadę znaczeniową: niepewność, niestałość, nieprzewidywalność (czasy 3N). W czasach, w których podstawową cechą jest względność, kiedy znacznie wzrasta liczba osób zmagających się z różnymi problemami, np. psychicznymi, w obrębie struktury rodziny, sytuacją na rynku pracy czy dotyczącymi stanu zdrowia. Dlatego też w problematyce badań nad wartościami rodzinnymi zdecydowano się ująć zmienne, określone jako orientacja wspólnotowa i sprawcza. Założono, że w odniesieniu do życia rodzinnego oraz wyznawanych przez członków rodziny wartości, typ orientacji ma istotne znaczenie. Może się bowiem przyczyniać do pogłębiania indywidualizmu członków rodzin, którzy zorientowani na realizację własnych celów i osiągnięć, przedkładają swoje interesy nad dobro rodziny jako całości (orientacja sprawcza). Może też stanowić czynnik spajający rodzinę, sprawiający, że traktowana jako całość będzie stanowić grupę odniesienia oraz wsparcia społecznego dla swych członków (orientacja wspólnotowa) (Wojciszke, Szlendak, 2010).

Kolejną zmienną rozpatrywaną w związku z wartościami rodzinnymi był materializm. Aktualnie uważa się go za jedną z ważniejszych wartości wpływających na życie rodzinne (Górnik-Durose, 2007; Poraj-Weder, 2017).

Interesujący jest kierunek owego wpływu, bowiem przedstawiciele nauk społecznych wskazują, że nastawienie materialistyczne nie zwiększa poczucia szczęścia, a raczej przyczynia się do jego znacznego obniżenia oraz działa negatywnie na jakość relacji interpersonalnych (Kasser, Ryan, Couchman, Sheldon, 2003; Keng, Kwon, Tan, Wirtz, 2000). Co więcej, podkreśla się występowanie ujemnej korelacji materializmu z dobrostanem jednostki (Zawadzka, Dykalska-Bieck, 2013). Z kolei w innych badaniach nad dorosłymi wykazano, że materializm dodatnio korelował z wypełnianiem celów zewnętrznych, do których zalicza się uzyskiwanie uznania społecznego czy dążenie do życia w dobrobycie. Natomiast ujemnie łączył się z realizacją celów wewnętrznych, takich jak uczciwość i optymizm (Górnik-Durose, 2007).

Uzasadniając wybór zmiennych psychologicznych, analizowanych w badaniach własnych w odniesieniu do wartości rodzinnych, zaznacza się, że udane życie rodzinne oraz wyznawane przekonania mogą być dla człowieka czynnikami przyczyniającymi się do jego rozwoju, stanowiąc o możliwości jego samorealizacji. W przypadku braku satysfakcji z życia rodzinnego, nieposiadania adekwatnych wartości rodzinnych, jednostka może doświadczać napięcia, stresu psychologicznego, a także obniżonego nastroju, czy nawet depresji (Radochoński, 1998). W badaniach z tego zakresu wyraźnie udokumentowano, że kształtowanie i podtrzymywanie życzliwych, bliskich relacji z innymi ludźmi stanowi marker dobrego zdrowia psychicznego, które, podobnie jak procesy wsparcia społecznego, chroni człowieka przed negatywnymi skutkami stresu (Galambos, Barker, Krahn, 2006). Wskazano, że jakość relacji z bliskim człowiekiem (mąż, żona, partner życiowy) określa sposób społecznego funkcjonowania jednostki. Jeśli relacje rodzinne charakteryzuje długotrwały konflikt, zwiększa się prawdopodobieństwo występowania stresu oraz ujawniania zaburzeń depresyjnych. Psychologowie uważają, że u osób pozostających w bliskich, ale niesatysfakcjonujących związkach, z czasem powstają deficyty umiejętności społecznych. Przekładają

się one na sferę przekonań i zachowań człowieka, który może wycofywać się z kontaktów towarzyskich, tracić poczucie pewności siebie, a z czasem obwiniać siebie o wszystkie niepowodzenia w związku, dochodząc do przekonania, że nie jest wart miłości, nie będąc kochanym. Dlatego też niewłaściwe relacje z partnerem życiowym stanowią nie tylko czynnik ryzyka wystąpienia zaburzeń depresyjnych, ale również wpływają na proces leczenia, zmniejszając jego efektywność (Dudek, Zięba, 2002).

Podkreśla się, że badania nad jakością relacji interpersonalnych w rodzinie w związku z psychospołecznym funkcjonowaniem człowieka i jego zdrowiem psychicznym obejmują nie tylko relacje między dorosłymi członkami rodzin, ale też inne typy interakcji, np. matka – dziecko, rodzice – dzieci (Feinberg, Solmeyer, McHale, 2012; McHale, Kim, Whiteman, 2006; Myers, 2015). Analizując współczesne doniesienia z literatury przedmiotu, można zauważyć, że uwaga familiologów koncentruje się również na zagadnieniu ustosunkowań społecznych rodzeństw, uważanych za jeden z najistotniejszych czynników w procesie przystosowania się człowieka do otaczającej go rzeczywistości. We wcześniejszych badaniach poświęconych ocenie jakości więzi młodych rodzeństw stwierdzono, że bracia i siostry, którzy deklarowali otrzymywanie wsparcia od rodzeństwa, w mniejszym stopniu doświadczali samotności oraz zaburzeń depresyjnych, mieli wyższą samoocenę oraz cechowali ich wyższy poziom zadowolenia z życia niż osoby, które nie uzyskiwały wystarczająco dużo wsparcia od rodzeństwa (Milevsky, 2005; Szymańska, 2019).

Rezultaty nowych, prowadzonych na polskim gruncie badań wskazują, że rodzaj więzi z dorosłym rodzeństwem istotnie wiąże się ze zdrowiem psychicznym, dobrostanem i stresem psychologicznym. Relacje z rodzeństwem nacechowane niskim poziomem porozumienia, dostrzeganiem wzajemnego przeciwieństwa, dążeniem do dominacji i współzawodnictwa stanowiły jeden ze znaczących predyktorów występowania symptomów depresji. Relacje z rodzeństwem charakteryzujące się niskim stopniem porozumienia, okazywaniem wzajemnego przeciwieństwa, przejawianiem zachowań konkurencyjnych i dominujących wobec brata czy siostry wiązały się z doświadczaniem niskiego poziomu satysfakcji z życia oraz

negatywnego afektu. Z kolei rozpatrując rezultaty badań, odnoszące się do zależności między poziomem odczuwanego stresu a wymiarami relacji interpersonalnych dorosłych rodzeństw można stwierdzić, że relacje oparte na wszystkich wymiarach czynników Konflikt i Rywalizacja facylitowały wysokie nasilenie odczuwanego stresu psychologicznego (Wałęcka-Matyja, 2018).

W świetle przedstawionych powyżej doniesień z badań za interesujące poznawczo i uzasadnione merytorycznie uznano włączenie do badań własnych nad wartościami rodzinnymi zmiennej dotyczącej jakości relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw. Tym bardziej, że w badaniach prowadzonych nad rodzeństwami wskazano, że wyższy poziom wartości rodzinnych wśród młodzieży latynoskiej przekładał się na bliższe i bardziej życzliwe relacje z rodzeństwem (Updegraff, McHale, Whiteman, Thayer, Delgado, 2005).

W tym miejscu niezbędne wydaje się odniesienie do przyjętego w pracy rozumienia terminu relacja interpersonalna dorosłych rodzeństw. Poprzez pojęcie to rozumie się wypadkową interakcji opartych na działaniach oraz komunikacji (werbalnej i niewerbalnej) dwóch lub więcej osób, mających wspólnych rodziców naturalnych (lub co najmniej jednego rodzica naturalnego) oraz określony stosunek do wzajemnych doświadczeń, przekonań i uczuć wobec siebie, powstały od momentu, gdy osoby te osiągnęły świadomość istnienia siebie (Cicirelli, 1995).

W prezentowanej koncepcji badań przyjęto, że relacje interpersonalne rodzeństw składają się z trzech głównych wymiarów: Ciepła, Konfliktu i Rywalizacji (Stocker, Lanthier, Furman, 1997).

Życzliwe relacje dorosłych rodzeństw (wymiar Ciepło) obejmują przejawianie akceptacji, bliskości w stosunku do rodzeństwa, które dostrzega podobieństwo między sobą, przejawia uczucia podziwu względem siebie, posiada wiedzę o sobie oraz udziela wsparcia zarówno emocjonalnego, jak i instrumentalnego. Relacje konfliktowe (wymiar Konflikt) dorosłych rodzeństw cechuje niski stopień porozumienia, dążenie do dominacji w stosunkach interpersonalnych, zauważanie wzajemnego przeciwieństwa oraz przejawianie zachowań konkurencyjnych wobec rodzeństwa. Relacja rywalizująca (wymiar Rywalizacja) odnosi się do określenia poziomu, na jakim rodzeństwo czuje się traktowane przez rodziców

bezsronnie lub niesprawiedliwie w porównywalnych sytuacjach (Wałęcka-Matyja, 2018).

W niniejszej pracy centralne zagadnienie, na którym skoncentrowano zainteresowania naukowe, stanowią wartości rodzinne. W obszarze tym na uwagę zasługuje pojęcie familizmu, który jest rozumiany jako wielowymiarowy konstrukt, wskazujący na siłę związku jednostki z rodziną, mierzoną względem siły więzi z innymi grupami społecznymi obecnymi w społeczeństwie. Podkreśla się, że choć w literaturze światowej zauważa się ochronną rolę familizmu, to nadal wiedza o mechanizmach, które leżą u jej podstaw wymaga stałej i pogłębionej eksploracji (Crouter, Head, McHale, Tucker, 2004).

Zauważa się, że na gruncie polskim niewiele badań odnosi się do tematyki wartości rodzinnych. Familiolodzy są zgodni, że prawdopodobnie istnieje co najmniej kilka przyczyn powstania tej luki. Pierwsza, najczęściej podnoszona w dyskusjach na tematy metodologiczne, dotyczy trudności, jakie napotyka badacz, próbując określić uniwersalne prawidłowości życia rodzinnego. Wynikają one chociażby z definicyjnego ujęcia rodziny, które aktualnie stanowi jedno z ważniejszych wyzwań dla przedstawicieli nauk społecznych. Z poczuciem nieadekwatności (nie)używany jest termin *rodzina tradycyjna*, nieprzystający już bowiem do współczesnych realiów życia społecznego. Z drugiej strony postmodernistyczne rozumienie tego pojęcia znajduje swe odzwierciedlenie w perspektywach nieraz bardzo liberalnych. Jedno z tego rodzaju ujęć zakłada, że w centrum zainteresowań badaczy powinno znaleźć się tylko to, co członkowie rodziny wiążą z życiem rodzinnym i co uznają za rodzinę. Koncept *rodziny* wypracowany przez reprezentantów nauk społecznych uważa się za niewystarczający i nieodpowiedni (Bernardes, 1993).

W odniesieniu do spostrzeganej złożoności, różnorodności oraz wielopoziomowości życia rodzinnego przyjęcie, mimo wszystko dość ogólnej, definicji rodziny pozwala nałożyć ramy teoretyczne na ten konstrukt, które nieco go doprecyzowują. Pojawiające się trudności metodologiczne wynikają ze zmienności mikrosystemu rodzinnego, spowodowanych nie tylko występowaniem kryzysów normatywnych, typowych dla wszystkich rodzin, ale także z doświadczania kryzysów o charakterze nienormatywnym, np. rozwód, strata

pracy czy choroba przewlekła. Uważa się również, że utrudnienie w prowadzeniu badań nad systemem rodzinnym odnosi się do konieczności uwzględniania dużej liczby zmiennych, co ogranicza możliwości kontrolowania ich oraz tworzenia grup porównawczych.

Szczególnie w przypadku badań nad transmisją wartości rodzinnych oraz nad ich wymiarami pożądanymi, ale i skomplikowanymi, jest prowadzenie badań longitudinalnych, umożliwiających zrozumienie przebiegu rozwoju i dynamiki procesów transmisji międzygeneracyjnej w ciągu życia.

Kolejną przyczynę niedostatecznego poznania psychologicznych aspektów wymiarów wartości rodzinnych stanowi fakt, że aktualne doniesienia z literatury przedmiotu koncentrują się głównie na eksploracji naukowej wartości rodzinnych typowych dla rodzin żyjących poza społeczeństwem polskim (np. latynoskich, meksykańskich, amerykańskich, włoskich – Calzada, Tamis-LeMonda, Yoshikawa, 2012; Killoren, Wheeler, Updegraff, Rodríguez de Jesús, McHale, 2015; Knight i in., 2010; Sabogal, Marín, Otero-Sabogal, Marín, Perez-Stable, 1987; Stein, Gonzalez, Cupito, 2015; Zeiders i in., 2013). Na gruncie polskim badania wspomnianego wcześniej aspektu wartości rodzinnych, tj. familizmu, dotyczą głównie jego niechlubnej strony, czyli familizmu amoralnego (Ignatowski, 2016; Sułkowski, 2013; Szastak, 2017).

Pojęcie familizmu amoralnego, zaproponowane przez Banfielda, oznacza poczucie moralnego obowiązku niesienia pomocy tylko członkom własnej rodziny. Opiera się na przekonaniu, że jedynie najbliższym członkom rodziny można ufać i pomagać, natomiast wszyscy inni ludzie są obcy, zatem zaufanie w stosunku do nich powinno być ograniczone (Banfield, 1967).

Uważa się, że ten rodzaj rodzinnego kapitału społecznego może prowadzić do wystąpienia wielu niekorzystnych zjawisk, jak np. nepotyzm, dewaluowanie procedur konkursowych czy usprawiedliwianie kradzieży dóbr publicznych. Ze względu na tworzenie oraz akceptowanie niedemokratycznych form aktywności społecznej w obszarze pozarodzinnym opisany typ rodzinnego kapitału społecznego określa się jako *brudny* lub inaczej jako *familizm amoralny* (Szlendak, 2015).

W opinii Tarkowskiego familizm amoralny szczególnie nasila się w okresie trudnym dla danej społeczności, np. okres wojenny

czy panowanie dyktatora, i nie zmniejsza się wcale lub w niewielkim stopniu w momencie nastania lepszych czasów (Tarkowski, 1994). Istnieją bowiem określone wskaźniki występowania familizmu amoralnego. Należą do nich: społeczność o typie mentalności określanej jako chłopska; wzmocnienie znaczenia rodziny nuklearnej kosztem rodziny poszerzonej; społeczeństwo ubóstwa; brak struktur społecznych i obywatelskich, lokujących się pomiędzy rodziną a państwem; osłabienie więzi społecznych oraz rosnąca nieufność do instytucji politycznych i polityków (Szlendak, 2015).

Ostatnią z zasygnalizowanych trudności metodologicznych, będącą jednocześnie inspiracją do podjęcia pracy nad zagadnieniem wartości rodzinnych, stanowił niedostatek narzędzi psychologicznych do badania tego konstruktów. W wyniku podjętych w 2017 r. prac nad polską adaptacją *The Mexican American cultural values scales for adolescents and adults (MACVS)* (Knight i in., 2010) opracowano Skalę Familizmu (Walęcka-Matyja, 2020b), którą zastosowano w zreferowanych w pracy badaniach.

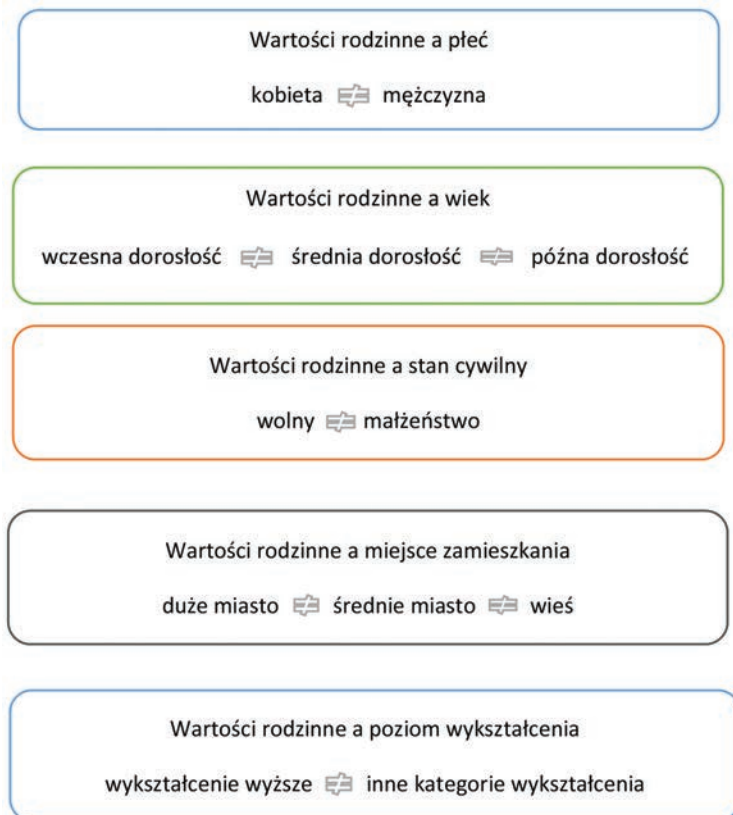
5.2. Cele i pytania badawcze

Z uwagi na złożoność podjętej problematyki badawczej przedstawiono trzy cele, które zrealizowano w dwóch niezależnych badaniach (badanie 1 i badanie 2). Badania psychologiczne przeprowadzono na dwóch próbach, złożonych z dorosłych osób ($n_1 = 200$ i $n_2 = 200$). Decyzja o wykorzystaniu tego typu podejścia metodologicznego wynikała z możliwości replikacji wyników uzyskanych w badaniu 1, a odnoszących się do wartości rodzinnych oraz ze stosunkowo dużej liczby analizowanych zmiennych.

Przedstawiony w pracy układ rozpatrywanych w analizie zmiennych ujęto w trzy modele badawcze. Mają one charakter operacyjny i służą głównie uporządkowaniu wyników badań. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że oddziałują one na siebie wzajemnie, tworząc sieć różnorodnych zależności. Zaznacza się, że zidentyfikowanie niektórych z nich stanowiło element procedury badawczej. Poniżej przedstawiono trzy główne cele badań.

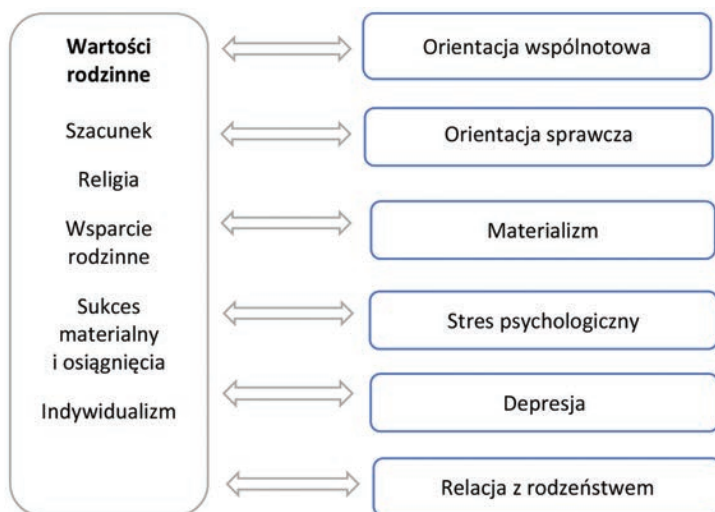

Pierwszy cel odnosił się do określenia zróżnicowania w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w zależności od wybranych zmiennych społeczno-demograficznych, takich jak: płeć, wiek, stan cywilny, miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia badanych (rys. 2).

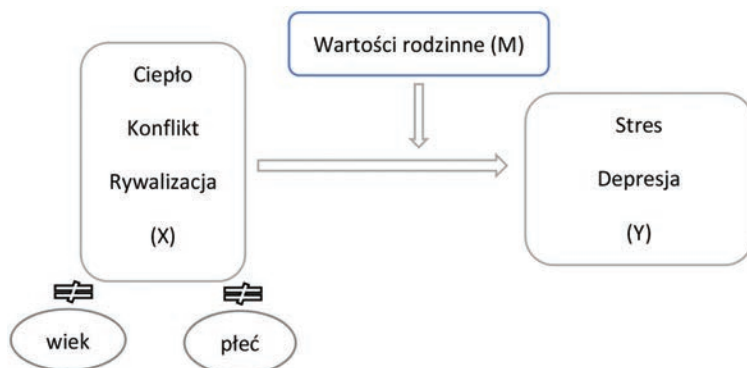
Rysunek 2. Model 1. Układ zależności między zmiennymi

Kolejnym celem było wskazanie psychologicznych korelatów wymiarów wartości rodzinnych. Poszukiwano związków z wartościami określającymi nastawienie wspólnotowe, sprawcze, materialistyczne. Podjęto także próbę ukazania wartości rodzinnych w związku ze stresem psychologicznym, depresją oraz z jakością relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem (rys. 3).

Rysunek 3. Model 2. Układ zależności między zmiennymi

Ostatnim analizowanym w pracy zagadnieniem było określenie zróżnicowania jakości relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw w zależności od płci i wieku badanych oraz sprawdzenie, czy wartości rodzinne można rozpatrywać jako moderator zależności pomiędzy wymiarami relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw a doświadczaniem stresu i depresji (rys. 4).

Rysunek 4. Model 3. Układ zależności między zmiennymi

Badania tak szerokiego zakresu wymiarów wartości rodzinnych w trzech podokresach dorosłości mają charakter eksploracyjny, co ogranicza możliwości przedstawienia hipotez. Adekwatnie do przyjętych celów badań sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Jak badani postrzegają wartości rodzinne? Czy któraś z wartości rodzinnych jest dla nich najistotniejsza?
2. Czy występuje i jak przedstawia się różnicowanie w zakresie wartości rodzinnych w dwóch niezależnie badanych grupach osób dorosłych?
3. Czy i jak przedstawiają się różnice w zakresie wartości rodzinnych w zależności od wybranych zmiennych społeczno-demograficznych, tj. od płci, wieku, stanu cywilnego, miejsca zamieszkania i poziomu wykształcenia osób badanych?
4. Czy występują i jakiego rodzaju związki między wartościami rodzinnymi a wspólnotowością i sprawczością?
5. Czy występują i jakiego rodzaju związki między wartościami rodzinnymi a materializmem?
6. Czy występują i jakiego rodzaju związki między wartościami rodzinnymi a stresem?
7. Czy występują i jakiego rodzaju związki między wartościami rodzinnymi a depresją i samoregulacją?
8. Czy występują i jakiego rodzaju związki między wartościami rodzinnymi a jakością relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem?
9. Czy występuje różnicowanie w zakresie jakości relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw w zależności od płci i wieku badanych?
10. Czy i jak wymiary wartości rodzinnych moderują zależności między wymiarami relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw a nasileniem stresu i depresji?

5.3. Metoda

5.3.1. Osoby badane

W badaniu 1 uczestniczyło 200 osób w wieku od 18 do 55 lat ($M = 35,19$; $SD = 10,35$). Badani tworzyli równoliczne grupy ($n = 100$), wyróżnione w oparciu o kryterium płci. Kobiety były w wieku od 19 do 55 lat ($M = 35,21$; $SD = 10,59$), zaś mężczyźni od 18 do 55 lat ($M = 35,16$; $SD = 10,17$). Wśród uczestników badania 53 kobiety i 55 mężczyzn ($n = 108$; 54,0%) było w okresie wczesnej dorosłości, tj. do 35 roku życia. Natomiast 47 kobiet i 45 mężczyzn ($n = 92$; 46,0%) reprezentowało grupę osób na etapie średniej dorosłości, co oznacza, że osoby te miały co najmniej 36 lat.

W większości badani zamieszkiwali duże ($n = 83$; 41,5%) i średnie miasta ($n = 77$; 38,5%). Pozostali to mieszkańcy wsi ($n = 40$; 20%). Przeważały osoby w związku małżeńskim ($n = 103$; 51,5%). Kolejną dużą grupę tworzyły osoby stanu wolnego ($n = 91$; 45,5%). Najmniej badanych deklaroowało stan wdowieństwa ($n = 4$; 2%) i po rozwodzie ($n = 2$; 1%). Analizując poziom wykształcenia badanych, stwierdzono, że dominowało wykształcenie wyższe ($n = 112$; 56,0%). W dalszej kolejności badani deklarowali ukończenie szkoły na poziomie średnim ($n = 62$; 31%). Wykształcenie półwyższe (licencjat) wskazało 9,5% respondentów ($n = 19$). Najrzadziej występowały dwie kategorie wykształcenia – podstawowe ($n = 4$; 2%) oraz zawodowe ($n = 3$; 1,5%). Rozpatrując typ rodziny pochodzenia badanych, zauważono, że większość osób badanych wychowywała się w rodzinach o pełnej strukturze ($n = 160$; 80%). Z rodzin monoparentalnych pochodziło 20% badanych ($n = 40$), w tym u 12,5% osób ($n = 25$) przyczyną niepełności rodziny był rozwód rodziców, natomiast u pozostałych 7,5% ($n = 15$) śmierć rodzica. Z rozkładu częstości dla liczby dzieci w rodzinach pochodzenia osób badanych, wynika, że zdecydowana większość osób badanych wychowywała się w rodzinach z dwójką dzieci ($n = 167$; 83,5%). Troje dzieci w rodzinie pochodzenia wskazało 12,5% ($n = 25$) badanych, natomiast czworo dzieci w rodzinie pochodzenia deklaroowało najmniej osób ($n = 8$; 4%). Warto dodać, że

wszystkie osoby uczestniczące w projekcie badawczym wychowywały się z rodzeństwem. Czternaście osób badanych (7,0%) mieszkało z rodzeństwem w czasie, gdy przeprowadzono badanie. Opisując rozkład częstości dla typu relacji osób badanych z rodzeństwem, okazało się, że prawie wszyscy posiadali rodzeństwo biologiczne ($n = 183$; 91,5%). Rodzeństwo niebiologiczne zadeklarowało 5% uczestników badania ($n = 10$). Natomiast rodzeństwo bliźniacze miało 3,5% ($n = 7$) badanych. Biorąc pod uwagę status zawodowy badanych, zauważono, że głównie były to osoby pracujące ($n = 183$; 91,5%). Kilka osób zadeklarowało, że się uczy ($n = 14$; 7%), natomiast nieliczne przebywały na rencie ($n = 3$; 1,5%).

W badaniu 2 brało udział 200 dorosłych osób od 18 do 81 roku życia ($M = 45,94$; $SD = 16,45$). W oparciu o kryterium wieku wyróżniono trzy grupy wiekowe badanych: wczesna dorosłość ($n = 60$; 30,0%), średnia dorosłość ($n = 60$; 30,0%) oraz późna dorosłość ($n = 80$; 40,0%). Proporcje liczbowe kobiet ($n = 110$; 55,0%) i mężczyzn ($n = 90$; 45,0%) w poszczególnych grupach były zbliżone. Najwięcej badanych deklaroowało miasto jako miejsce zamieszkania ($n = 182$; 91,0%), a tylko co dziesiąty uczestnik mieszkał na wsi ($n = 18$; 9,0%). Analizując stan cywilny badanych, stwierdzono, że najczęściej deklarowali oni życie w związku małżeńskim ($n = 103$; 51,5%). Jedną trzecią stanowiły osoby stanu wolnego ($n = 57$; 28,5%). Natomiast jedną piątą badanej próby tworzyły łącznie osoby rozwiedzione/w separacji ($n = 26$; 13,0%) i wdowy/wdowcy ($n = 14$; 7,0%). Badane osoby najczęściej deklarowały średni poziom wykształcenia ($n = 87$; 43,5%), a co trzeci respondent legitymował się wykształceniem wyższym ($n = 69$; 34,5%). Natomiast pozostałe osoby miały wykształcenie zawodowe ($n = 24$; 12,0%), półwyższe ($n = 15$; 7,5%) oraz podstawowe ($n = 5$; 2,5%).

5.3.2. Procedura

Badania o charakterze samoopisowym przeprowadzono w latach 2017–2018. Dobór do grupy był celowy. Populację docelową na potrzeby badania ujęto jako ludność zamieszkującą obszar

województwa łódzkiego, w przedziale wiekowym od 18 do 81 roku życia. Kryteria włączenia były następujące: wiek, płeć badanych, posiadanie jednego biologicznego rodzeństwa, w wieku co najmniej 18 lat.

Przyjęta w pracy periodyzacja okresu dorosłości pozwoliła na wyróżnienie w niej takich etapów, jak: wczesna dorosłość trwająca od 18–20 do 30–35 roku życia; średnia dorosłość obejmująca okres od 30–35 do 55–60 roku życia; późna dorosłość – lata między 55–60 do końca życia (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2015).

Uwzględnienie w podjętych badaniach trzech podokresów dorosłości było celowym zabiegiem metodologicznym, uzasadnionym przekonaniem badaczy zajmujących się problematyką wartości o tym, że u jednostek występuje zmienność w zakresie hierarchii wartości, uwarunkowana m.in. okresami rozwojowymi oraz występowaniem związanych z nimi kryzysów tożsamości (Brzozowski, 2005; Ciecuch, 2013; Oleś, 2002). W tym aspekcie rozważań wymienia się trzy główne momenty życiowe: wchodzenie w okres wczesnej dorosłości, przełom „połowy życia” oraz wkraczanie w późną dorosłość – starość (Miluska, 1996). Dlatego też uznano, że badania podjęte nad zagadnieniem wartości rodzinnych powinny mieć charakter przekrojowy.

Uczestnicy zostali poinformowani o celu badań, zapewnieni o anonimowości, o wykorzystaniu wyników wyłącznie w celach naukowych oraz o tym, że w każdej chwili mogą odmówić udziału w badaniu bez ponoszenia konsekwencji. Do zgromadzenia materiału statystycznego wybrano metodę PAPI. Materiał empiryczny zbierano w bezpośrednim kontakcie z uczestnikami projektu, którzy jedynie po wyrażeniu zgody otrzymywali zestaw kwestionariuszy psychologicznych z prośbą o ustosunkowanie się do zawartych w nich twierdzeń. Uczestnicy nie otrzymywali gratyfikacji za udział w badaniu.

Analizy statystyczne przeprowadzono przy użyciu programu IBM SPSS 25 na licencji Uniwersytetu Łódzkiego. W celu weryfikacji poprawności metodologicznej wykonanych analiz przedstawiono statystyki opisowe uwzględnionych zmiennych wraz z podaniem kurtozy i skośności, ich rozkładów oraz istotności testu Z Kołmogorowa-Smirnowa.

W badaniu 1, celem określenia wymiarów wartości rodzinnych w zależności od płci i okresu dorosłości badanych osób, zastosowano

dwuczynnikową wielozmiennową analizę wariancji MANOVA. Ze względu na istotne statystycznie odchylenia od rozkładu normalnego analizowanych zmiennych wykorzystano metodę bootstrappingu. Realizacja metody bootstrapowej opierała się na 1000 prób, by móc określić zróżnicowanie w zakresie wartości rodzinnych. Rozpatrując różnice w zakresie wartości rodzinnych w zależności od zmiennych społeczno-demograficznych stosowano test t-Studenta dla prób niezależnych lub test F Fishera-Snedecora, co warunkowała liczba porównywanych grup. Jako uzupełnienie jednoczynnikowej analizy wariancji wykorzystano test post-hoc Bonferroniego. Dla istotnych statystycznie różnic międzygrupowych określono miarę siły efektu d-Cohena, której wartości należy interpretować: jako *małe* od wartości progowej 0,20, jako *średnie* od wartości progowej 0,50 lub jako *wysokie* od wartości progowej 0,80 (Cohen, 1988). W celu ustalenia siły zależności liniowej między badanymi zmiennymi wykorzystano współczynnik korelacji r-Pearsona. Analizując wymiary wartości rodzinnych, ujęto je także w roli moderatora zależności pomiędzy jakością relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem a nasileniem stresu i depresji. Analizy w modelu 1 przeprowadzono za pomocą makro Process Hayes'a w wersji 3.4.

Badanie 2 miało charakter replikacyjny. Przeprowadzono je w celu zweryfikowania wyników otrzymanych w zakresie wartości rodzinnych w badaniu 1. Przyjmuje się, że powtarzanie badań naukowych stanowi część procesu autokorekcyjnego w metodzie naukowej. Uzasadniając wybór metody replikacyjnej, zaznacza się, że w psychologii co roku odnotowuje się nawet do 150 tys. recenzowanych prac naukowych – biorąc pod uwagę jedynie publikacje prezentowane w języku angielskim. Gdyby zdecydować się zestawić je z 28 zreplikowanymi studiami, stanowią one zdecydowanie dominujący obszar. Według danych otrzymanych dzięki analizie bazy Psych INFO tylko w 2017 r. badań replikacyjnych ukazało się nieco ponad 144 tys., z czego 181 prac w tytule zawierało słowo *replikacja* (Witkowski, 2019).

Z uwagi na fakt, że zreferowane w niniejszej monografii badania psychologiczne nad wartościami rodzinnymi mają dość szeroki zasięg, były przeprowadzone na próbie przekrojowej, z wykorzystaniem nowo opracowanej Skali Familizmu (Wałęcka-Matyja, 2020b), badanie replikacyjne uznano za w pełni uzasadnione. Dokonany

wybór metodologiczny mogą potwierdzać słowa filozofa nauki – Karła Poppera, który stwierdził, że „niepowtarzalne, jednostkowe wydarzenia nie mają dla nauki żadnego znaczenia” (Popper, 1972, s. 74).

W badaniu 2 aby sprawdzić czy płeć oraz okres dorosłości różnicują nasilenie wartości rodzinnych, przeprowadzono serię dwuczynnikowych analiz wariancji w schemacie 3 x 2. Czynniki w modelu były: okres dorosłości (wczesna vs. średnia vs. późna) oraz płeć (mężczyzna vs. kobieta). W celu określenia siły zależności liniowej między badanymi zmiennymi zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona.

Przy wyborze analiz statystycznych, wykorzystanych w badaniu 1 i 2, kierowano się przedstawionymi założeniami oraz pytaniami badawczymi. Wybór ten uwarunkowany był także czynnikami obiektywnymi, jak typ rozkładu zmiennych, liczebność grup i ich liczba. W przypadku wszystkich użytych testów przyjęto poziom istotności $\alpha < 0,05$. Wyniki przedstawiono w tabelach i na wykresach, stosując standardowe symbole statystyk (por. Harasimczuk, Ciecuch, 2012; Piber-Dąbrowska, Cypriańska, Wawrzyniak, 2007).

Badanie 1 sfinansowano ze środków przyznanych przez Narodowe Centrum Nauki na zrealizowanie w latach 2017–2018 projektu typu Miniatura, dotyczącego badań podstawowych (B1711800000789000). Badanie 2 zostało przeprowadzone we współpracy ze studentką Lidią Jabłońską, w ramach prowadzonego przez dr hab. Katarzynę Wałęcką-Matyję seminarium magisterskiego w latach 2016–2018. Nadmieniam, że między stronami nie istnieje konflikt interesów i jest zgodne podejście do wykorzystywania wyników w celach naukowych.

5.3.3. Charakterystyka narzędzi badawczych

W celu udzielenia odpowiedzi na sformułowane pytania badawcze przeprowadzono dwa badania (badanie 1 i badanie 2), w których łącznie zastosowano sześć kwestionariuszy psychologicznych o dobrych właściwościach psychometrycznych. W badaniu 1 zastosowano takie narzędzia, jak: Skala Familizmu (Knight i in., 2010) w adaptacji Wałęckiej-Matyji (2020b), Kwestionariusz

Poczucia Stresu (Plopa, Makarowski, 2010), Kwestionariusz Relacji Dorosłego Rodzeństwa (Wałęcka-Matyja, 2014b), Kwestionariusz do Pomiaru Depresji (Łojek, Stańczak, Wójcik, 2015) oraz ankietę. W badaniu 2 wykorzystano: Skalę Familizmu (Knight i in., 2010) w adaptacji Wałęckiej-Matyji (2020b), Skalę do Pomiaru Orientacji Sprawczej i Wspólnotowej (Wojciszke, Szlendak, 2010), Skróconą Skalę Materializmu (Zawadzka, 2006) oraz ankietę.

Skala Familizmu (SF)

Skala Familizmu (MACVS) (Knight i in., 2010) w adaptacji Wałęckiej-Matyji (2020b) została wykorzystana do pomiaru wymiarów wartości rodzinnych u osób dorosłych. W polskiej wersji tworzą ją 44 itemy, wyodrębnione w analizie statystycznej. Skala Familizmu określa 5 wymiarów wartości rodzinnych, trzy z nich należą do nurtu wartości tradycyjnych (Szacunek, Religia, Wsparcie rodzinne). Natomiast pozostałe dwa odnoszą się do wartości indywidualistycznych (Sukces materialny i osiągnięcia, Indywidualizm). Badany ustosunkowuje się do twierdzeń zawartych w SF, oceniając je na skali Likerta od „zdecydowanie się nie zgadzam” (1 punkt) do „zdecydowanie się zgadzam” (5 punktów). Miary zgodności wewnętrznej mierzone współczynnikiem α -Cronbacha są wysokie dla skal Szacunek (0,91), Sukces materialny i osiągnięcia (0,87) i Religia (0,95). Rzetelność skali Indywidualizmu była niższa (0,63), zaś rzetelność skali Wsparcie rodzinne wynosiła 0,70 α -Cronbacha i była optymalna. Sprawdzone także trafność teoretyczną Skali Familizmu. Stwierdzono, że wymiary SF korelowały z wynikami uzyskanymi na Skali do Pomiaru Orientacji Sprawczej i Wspólnotowej oraz na Skali Orientacji Materialistycznej w kierunkach zgodnych z oczekiwanymi (por. Wałęcka-Matyja, 2020b).

Kwestionariusz Poczucia Stresu (KPS)

Kwestionariusz Poczucia Stresu (Plopa, Makarowski, 2010) zastosowano w celu określenia struktury doznań stresowych. Składa się on z 27 itemów, ujętych w cztery wymiary: Napięcie

emocjonalne, Stres zewnętrzny, Stres intrapsychiczny oraz Skalę kłamstwa. Za pomocą KPS można także oszacować ogólny poziom stresu badanych osób. Pozycje kwestionariusza oceniane są na skali Likerta, której krańce opisują odpowiedzi „prawda” i „nieprawda”. Narzędzie posiada dobre właściwości psychometryczne, umożliwiające prowadzenie badań. Wskaźniki zgodności wewnętrznej obliczone dla trzech skal, w grupach osób dorosłych, mieściły się w przedziale 0,70 – 0,81. Rzetelność skali Kłamstwa wynosiła α -Cronbacha = 0,57. Trafność teoretyczną KPS potwierdzono korelując wyniki KPS z rezultatami otrzymanymi w kwestionariuszach osobowości (NEO-FFI), temperamentu (PTS), depresji (BDI), lęku (STAI), postaw rodzicielskich (SPR-2), stylów przywiązaniowych (KSP) i satysfakcji z małżeństwa (KDM-2) (Plopa, Makarowski, 2010).

Kwestionariusz Relacji Dorosłego Rodzeństwa (KRDR)

Kwestionariusz Relacji Dorosłego Rodzeństwa (Adult Siblings Relationships Questionnaire) (Stocker, Lanthier, Furman, 1997) w adaptacji Wałęckiej-Matyi (2014b) umożliwił pomiar psychologicznych aspektów relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw. Kwestionariusz ten pozwala oszacować percepcję zachowań i uczuć badanych wobec rodzeństwa, jak również postrzeganie u rodzeństwa zachowań oraz uczuć przejawianych wobec badanych. Warto podkreślić, że relacja z rodzeństwem ujmowana jest trójczynnikiemowo i obejmuje następujące czynniki: Ciepło, Konflikt i Rywalizację. KRDR składa się z 81 itemów, które tworzą 14 skal: Uczuciową, Wiedzy, Bliskości, Wsparcia Emocjonalnego, Podziwu, Podobieństwa, Wsparcia Instrumentalnego, Akceptacji, Przeciwieństwa, Dominacji, Kłótni, Konkurencji, Rywalizacji Matczynej, Rywalizacji Ojcowskiej. Badana osoba ustosunkowuje się do twierdzeń zawartych w kwestionariuszu poprzez dokonanie ich oceny na skali Likerta od „prawie wcale” (1 punkt) do „bardzo dużo” (5 punktów). KRDR cechuje wysoka zgodność wewnętrzna, o czym świadczą wartości współczynnika rzetelności α -Cronbacha, zawierające się w przedziale 0,87–0,97. Trafność teoretyczną sprawdzono korelując wyniki z rezultatami otrzymanymi z kwestionariuszy

do badania relacji z dorosłym rodzeństwem (STQ-Now Stewarta i in., 2001, w adaptacji Szymańskiej, 2016), z kwestionariuszem do badania empatii (Indeks Reaktywności Emocjonalnej Davisa, 1980, w adaptacji Płopy, Kaźmierczak, Retowskiego, 2007), ze Skalą samooceny (SES Rosenberga, 1965, w adaptacji Łaguny, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowskiej, 2007) oraz ze Skalą poczucia sensu życia Crumbaugh i Macholicka (1964) (PIL) w adaptacji Płużek (1981) (por. Wałęcka-Matyja, 2018).

Kwestionariusz do Pomiaru Depresji (KPD)

Kwestionariusz do Pomiaru Depresji autorstwa Łojek, Stańczak i Wójcik (2015) zastosowano w celu określenia ogólnego wskaźnika nasilenia objawów depresyjnych oraz poszczególnych jego wymiarów. Kwestionariusz tworzy 75 stwierdzeń, do których osoba badana ustosunkowuje się na czterostopniowej skali odpowiedzi. Poza wynikiem ogólnym istnieje możliwość odniesienia się do poszczególnych dymensji kwestionariusza, do których należą: *Deficyty poznawcze i utrata energii, Myślenie o śmierci, pesymizm i alienacja, Poczucie winy i napięcie lękowe, Objawy psychosomatyczne i spadek zainteresowań, Samoregulacja*. Narzędzie opisują wysokie i bardzo wysokie współczynniki zgodności wewnętrznej, a także bardzo wysokie współczynniki stabilności bezwzględnej. Trafność teoretyczną potwierdzono w wyniku analiz korelacyjnych, przeprowadzonych z miarami badających osobowość (MMPI-2, ACL), nastroj (UMACL), samoocenę (SES) oraz funkcjonowanie poznawcze (CTT, TFS, WAIS-R, MMSE) (Łojek, Stańczak, Wójcik, 2015).

Skala do Pomiaru Orientacji Sprawczej i Wspólnotowej

Skala do Pomiaru Orientacji Sprawczej i Wspólnotowej określa w jakim stopniu jednostka koncentruje się na sobie oraz na realizacji własnych celów (sprawczość), a w jakim skupia uwagę na innych ludziach i relacjach interpersonalnych (wspólnotowość). Narzędzie składa się z 30 itemów, określających różne cechy. Badani

udzielają odpowiedzi na siedmiopunktowej skali. Skala posiada dobre właściwości psychometryczne, umożliwiające prowadzenie badań (Wojciszke, Szlendak, 2010).

Skrócona Skala Materializmu (SM)

Skrócona Skala Materializmu służy do pomiaru przekonań człowieka na temat związku dobrobytu materialnego z sukcesem życiowym i szczęściem. Narzędzie składa się z 5 stwierdzeń, a osoba badana zaznacza odpowiedź na skali od 1 do 5, gdzie 1 oznacza „w ogóle się nie zgadzam” z danym stwierdzeniem, natomiast 5 znaczy „tak właśnie myślę”. Wartość α -Cronbacha dla SM wynosiła 0,70 (Zawadzka, 2006).

Ankieta

Ankieta (badanie 1) została zastosowana w celu zebrania danych o charakterze społeczno-demograficznym, takich jak: płeć i wiek badanych, posiadanie rodzeństwa i jego liczba, płeć i wiek rodzeństwa badanych, miejsce zamieszkania, wychowywanie się z rodzeństwem, typ relacji z rodzeństwem, struktura rodziny pochodzenia, stan cywilny i poziom wykształcenia badanych, aktywność zawodowa.

Ankieta (badanie 2) została wykorzystana w celu zgromadzenia danych o charakterze społeczno-demograficznym, takich jak: płeć i wiek badanych, miejsce zamieszkania, poziom wykształcenia oraz stan cywilny.

Rozdział 6. Rezultaty badań Statystyki opisowe

Wstępem dla przeprowadzonej analizy danych było określenie statystyk opisowych dla zmiennych przedziałowych, tj. wartości średnich, odchyłeń standardowych, minimalnych i maksymalnych wyników. Zestawienie uzupełniono wartościami testu Kołmogorowa-Smirnowa, za pomocą którego weryfikowano założenie o normalności rozkładu analizowanych zmiennych. Uzyskane dane ujęto w tabelach 3–6 (badanie 1).

Tabela 3
Statystyki opisowe dla zmiennej wartości rodzinne

Zmienna	Wymiary zmiennej	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Wartości rodzinne	Szacunek	44,79	9,07	21	64	0,94	0,339
	Sukces materialny	29,55	8,69	12	60	1,00	0,272
	Religia	16,60	7,61	6	30	1,43	0,034
	Indywidualizm	19,44	2,70	12	25	1,60	0,012
	Wsparcie rodzinne	21,80	3,83	6	30	1,33	0,057

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *min* – wartość minimalna; *max* – wartość maksymalna

Tabela 4
Statystyki opisowe dla zmiennej stres psychologiczny

Zmienna	Wymiary zmiennej	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Stres psychologiczny	Napięcie emocjonalne	18,09	6,20	7	33	1,12	0,166
	Stres zewnętrzny	16,86	5,29	7	30	0,72	0,676
	Stres intrapsychniczny	15,67	5,47	7	30	0,95	0,328
	Skala kłamstwa	18,58	4,04	8	30	1,37	0,048
	Ogólny poziom stresu	50,62	15,37	22	92	0,81	0,527

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *min* – wartość minimalna; *max* – wartość maksymalna

Tabela 5
Statystyki opisowe dla zmiennej relacja interpersonalna z rodzeństwem

Zmienna	Wymiary zmiennej	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Relacja z rodzeństwem	Podobieństwo	11,23	3,84	4	20	1,34	0,056
	Bliskość	17,55	6,05	6	30	1,19	0,120
	Uczucia	19,77	6,15	6	30	1,49	0,024
	Podziw	18,80	5,52	6	30	1,50	0,022
	Wsparcie emocjonalne	19,41	6,22	6	30	1,40	0,040
	Wsparcie instrumentalne	16,72	5,36	6	30	1,29	0,070
	Akceptacja	21,20	5,81	6	47	1,91	0,001
	Wiedza	18,56	5,79	6	30	1,32	0,060
	Ciepło	143,23	39,26	46	227	1,15	0,144
	Kłótnia	11,57	3,74	5	22	1,42	0,035
	Przeciwieństwo	10,86	4,81	6	30	2,62	0,001
	Konkurencja	10,99	3,91	6	24	2,12	0,001
	Dominacja	9,34	3,99	6	25	2,85	0,001
	Konflikt	42,75	13,92	23	89	2,14	0,001
	Rywalizacja matka	2,55	3,39	0	13	3,87	0,001
	Rywalizacja ojciec	1,97	3,23	0	12	5,28	0,001
Rywalizacja	4,51	5,68	0	25	3,06	0,001	

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *min* – wartość minimalna; *max* – wartość maksymalna

Tabela 6
Statystyki opisowe dla zmiennej depresja

Zmienna	Wymiary zmiennej	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Depresja	Deficyty poznawcze i brak energii	32,48	8,15	19	57	1,34	0,056
	Pesymizm, alienacja	21,36	6,20	15	51	2,50	0,001
	Poczucie winy	27,73	7,21	16	49	1,06	0,213
	Psychofizjologia, spadek zainteresowań	15,95	4,42	10	30	1,56	0,016
	Samoregulacja	41,42	6,02	22	57	1,10	0,176
	Wynik ogólny	97,51	23,63	60	179	0,70	0,174

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *min* – wartość minimalna; *max* – wartość maksymalna

Kształt rozkładu większości analizowanych zmiennych istotnie statystycznie odbiegał od rozkładu normalnego, wobec tego kolejne obliczenia przeprowadzono z wykorzystaniem metody bootstrappingu.

6.1. Wartości rodzinne w percepcji badanych osób

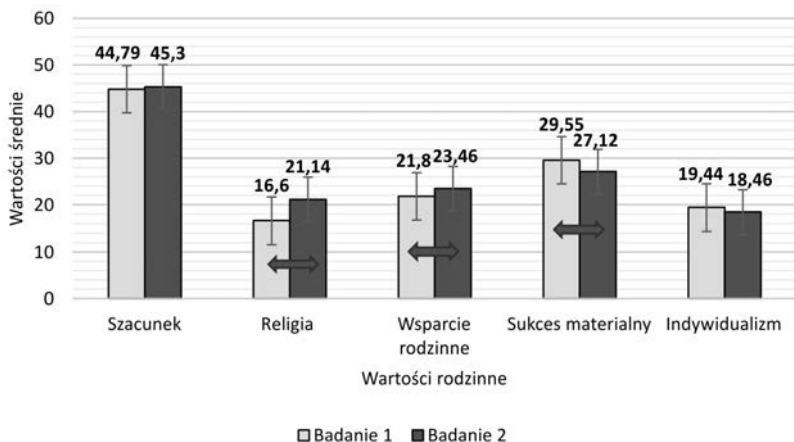
Pierwszym krokiem w analizie danych, który odnosił się do poznania i oceny dostrzeganych przez badanych wartości rodzinnych, było określenie ich dla dwóch prób uczestniczących w badaniu 1 ($n = 200$) oraz w badaniu 2 ($n = 200$) (tab. 7, wyk. 1). Wiązało się to z poszukiwaniem odpowiedzi na pierwsze i drugie pytanie badawcze.

Tabela 7
Wymiary wartości rodzinnych w dwóch badanych grupach osób dorosłych

Zmienne	Badanie 1		Badanie 2		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
Szacunek	44,79	9,07	45,30	8,54	-0,58	398	0,563
Sukces materialny	29,55	8,69	23,12	5,97	8,63	398	0,001
Religia	16,60	7,61	21,14	7,52	-6,00	398	0,001
Indywidualizm	19,44	8,69	18,46	5,97	1,32	398	0,189
Wsparcie rodzinne	21,80	3,83	23,46	3,89	-4,30	398	0,001

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *t* – wartość testu t-Studenta; *df* – liczba stopni swobody; *p* – dwustronna istotność statystyczna

Wykres 1. Rozkład średnich wyników w zakresie wartości rodzinnych w dwóch badanych próbach, pochodzących z badania 1 ($n = 200$) oraz z badania 2 ($n = 200$)
 Źródło: opracowanie własne (dotyczy wszystkich wykresów w publikacji).

Analizując uzyskane rezultaty (tab. 7, wyk. 1), zauważono, że najwyższe wartości średnie badani uzyskali na wymiarze Szacunek (badanie 1: $M = 44,79$; $SD = 9,067$; badanie 2: $M = 45,30$; $SD = 8,535$). Wartością podobnie często wskazywaną był wymiar Sukces materialny i osiągnięcia (badanie 1: $M = 29,55$; $SD = 8,690$; badanie 2: $M = 23,12$; $SD = 5,968$). W dalszej kolejności pojawiała się wartość Wsparcie rodzinne (badanie 1: $M = 21,80$; $SD = 3,832$; badanie 2: $M = 23,46$; $SD = 3,894$). Najrzadziej występowały wartości Religia (badanie 1: $M = 16,60$; $SD = 7,612$; badanie 2: $M = 21,14$; $SD = 7,515$) oraz Indywidualizm (badanie 1: $M = 19,44$; $SD = 2,697$; badanie 2: $M = 18,46$; $SD = 3,068$).

Określając zróżnicowanie w zakresie badanych wymiarów wartości rodzinnych, w dwóch porównywanych grupach (badanie 1 oraz badanie 2) stwierdzono, że w obszarze wartości rodzinnych należących do nurtu indywidualistycznego średnia wartość wyników na skali Sukces materialny i osiągnięcia była istotnie statystycznie wyższa w badaniu 1. Z kolei średnie wartości na wymiarach Religia i Wsparcie rodzinne były istotnie statystycznie wyższe w badaniu 2. W zakresie pozostałych wymiarów wartości rodzinnych, tj. Szacunek oraz Indywidualizm, nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w porównywanych rezultatach badań.

6.1.1. Społeczno-demograficzne uwarunkowania wartości rodzinnych

6.1.1.1. Wartości rodzinne w zależności od płci i wieku

Wartości rodzinne w zależności od płci i okresu dorosłości badanych osób analizowano za pomocą dwuczynnikowej wielozmiennej analizy wariancji MANOVA. Ze względu na istotne statystycznie odchylenia analizowanych zmiennych od rozkładu normalnego wykorzystano metodę bootstrappingu. Realizacja metody bootstrapowej opierała się na 1000 prób.

W tabelach 8–12 przedstawiono średnie wartości wyników na wymiarach wartości rodzinnych w grupach osób badanych wyodrębnionych ze względu na płeć i wiek, z uwzględnieniem dwóch grup wiekowych. Zestawienie uzupełniono przedziałami ufności, wyznaczonymi w oparciu o metodę bootstrapową.

Tabela 8
Średnie wyniki w zakresie wymiaru Szacunek, w zależności od płci i wieku osób badanych

Zmienne	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
Szacunek	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	39,79	8,53	37,46	42,02	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	48,55	7,70	46,35	50,70	47
		ogółem	43,91	9,22	42,19	45,64	100
	mężczyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	42,76	8,61	40,43	45,05	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	49,20	7,92	46,75	51,42	45
		ogółem	45,66	8,87	43,83	47,42	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	41,31	8,66	39,68	42,93	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	48,87	7,77	47,23	50,40	92
		ogółem	44,79	9,07	43,53	46,00	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 9

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Sukces materialny i osiągnięcia, w zależności od płci i wieku osób badanych

Zmien- na	Płeć	Wiek	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M_L</i>	<i>M_H</i>	<i>n</i>
Sukces mate- rialny	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	27,74	7,04	25,95	29,66	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	28,51	8,42	26,28	30,98	47
		ogółem	28,10	7,69	26,69	29,67	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	31,62	9,41	29,38	34,18	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	30,22	9,45	27,51	33,10	45
		ogółem	30,99	9,41	29,29	32,90	100
ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	29,71	8,52	28,30	31,34	108	
	średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	29,35	8,93	27,70	31,29	92	
	ogółem	29,55	8,69	28,45	30,76	200	

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *M_L* – dolna granica 95% przedziału ufności; *M_H* – górna granica 95% przedziału ufności; *n* – liczba osób

Tabela 10

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Religia, w zależności od płci i wieku osób badanych

Zmien- na	Płeć	Wiek	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M_L</i>	<i>M_H</i>	<i>n</i>
Religia	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	13,00	5,87	11,35	14,67	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	21,49	6,44	19,60	23,24	47
		ogółem	16,99	7,45	15,46	18,37	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	12,38	6,97	10,50	14,33	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	20,89	6,01	19,21	22,71	45
		ogółem	16,21	7,79	14,67	17,83	100
ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	12,69	6,43	11,46	13,90	108	
	średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	21,20	6,21	20,02	22,42	92	
	ogółem	16,60	7,61	15,55	17,65	200	

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *M_L* – dolna granica 95% przedziału ufności; *M_H* – górna granica 95% przedziału ufności; *n* – liczba osób

Tabela 11
Średnie wyniki w zakresie wymiaru Indywidualizm, w zależności od płci i wieku osób badanych

Zmien- na	Płeć	Wiek	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M_L</i>	<i>M_H</i>	<i>n</i>
Indy- widu- alizm	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	19,51	2,38	18,91	20,13	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	19,72	2,40	19,07	20,45	47
		ogółem	19,61	2,38	19,16	20,08	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	19,09	3,03	18,32	19,90	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	19,49	2,94	18,63	20,40	45
		ogółem	19,27	2,98	18,70	19,84	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	19,30	2,73	18,79	19,82	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	19,61	2,66	19,07	20,17	92
		ogółem	19,44	2,70	19,07	19,80	200

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *M_L* – dolna granica 95% przedziału ufności; *M_H* – górna granica 95% przedziału ufności; *n* – liczba osób

Tabela 12
Średnie wyniki w zakresie wymiaru Wsparcie rodzinne, w zależności od płci i wieku osób badanych

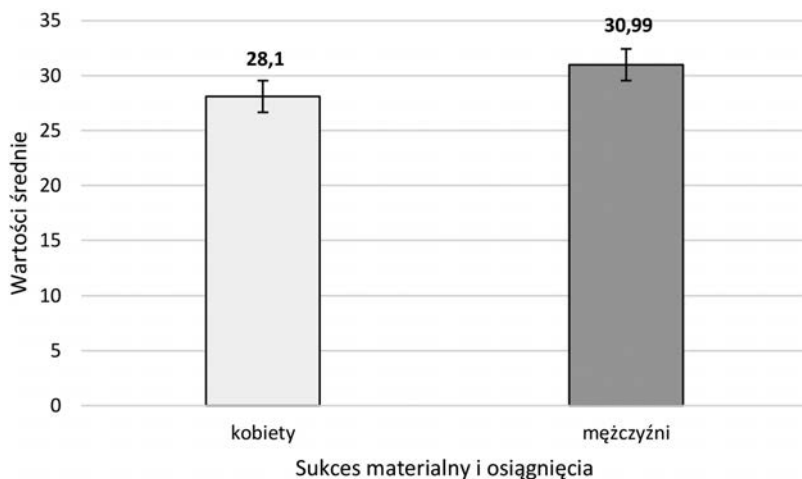
Zmien- na	Płeć	Wiek	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M_L</i>	<i>M_H</i>	<i>n</i>
Wspar- cie rodzin- ne	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	20,30	3,83	19,27	21,38	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	22,85	3,90	21,66	23,90	47
		ogółem	21,50	4,05	20,69	22,28	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	20,96	3,35	20,13	21,81	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	23,49	3,44	22,55	24,51	45
		ogółem	22,10	3,60	21,41	22,80	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	20,64	3,59	20,01	21,36	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	23,16	3,67	22,43	23,87	92
		ogółem	21,80	3,83	21,28	22,34	200

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *M_L* – dolna granica 95% przedziału ufności; *M_H* – górna granica 95% przedziału ufności; *n* – liczba osób

Zastosowane testy wielu zmiennych pozwoliły stwierdzić, że w analizowanych danych występuje istotny statystycznie efekt płci osób badanych, $F(5,192) = 2,34$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,06$ oraz istotny statystycznie efekt główny wieku, tzn. okresu dorosłości, $F(5,192) = 19,72$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,34$. Nie otrzymano natomiast istotnego statystycznie efektu interakcyjnego pomiędzy płcią i wiekiem osób badanych, $F(5,192) = 0,40$, $p > 0,05$.

Rozpatrując podział na kobiety i mężczyzn, odnotowano istotne statystycznie różnice w zakresie wyników na skali Sukces materialny i osiągnięcia, $F(1,196) = 5,23$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,03$. Nie otrzymano natomiast istotnych statystycznie różnic w zakresie wyników na skalach: Szacunek, $F(1,196) = 2,40$, $p > 0,05$, Religia, $F(1,196) = 0,46$, $p > 0,05$, Indywidualizm, $F(1,196) = 0,72$, $p > 0,05$, Wsparcie rodzinne, $F(1,196) = 1,59$, $p > 0,05$.

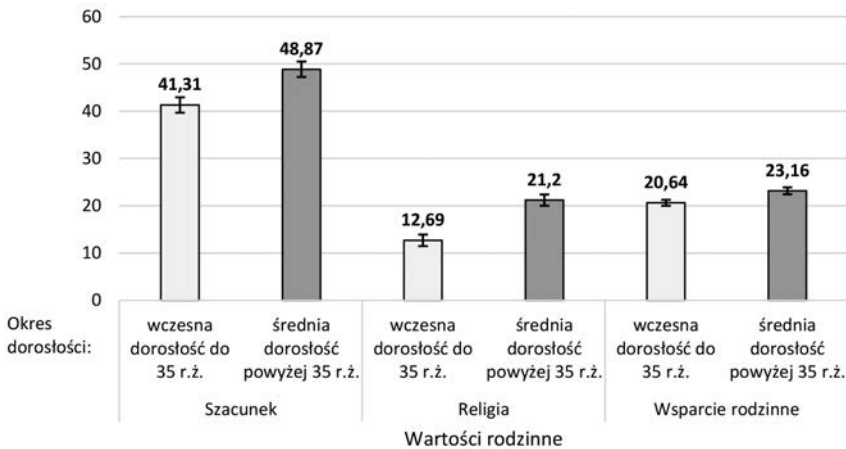
Średnia wartość rezultatów na skali Sukces materialny i osiągnięcia była istotnie statystycznie wyższa w grupie mężczyzn niż w grupie kobiet (wyk. 2).

Wykres 2. Rozkład średnich wyników w zakresie wymiaru Sukces materialny i osiągnięcia w grupach kobiet i mężczyzn

Analizując różnice między grupami wyróżnionymi ze względu na wiek, stwierdzono istotne statystycznie różnice w zakresie

wyników na skali Szacunek, $F(1,196) = 42,35$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,18$, na skali Religia, $F(1,196) = 88,83$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,31$ i na skali Wsparcie rodzinne, $F(1,196) = 24,25$, $p < 0,001$, $\eta^2 = 0,11$. Średnie wartości wyników na wszystkich tych skalach były wyższe w grupie osób znajdujących się w okresie średniej dorosłości, niż w grupie osób będących w okresie wczesnej dorosłości (wyk. 3).

Wykres 3. Rozkład średnich wyników na wymiarach Szacunek, Religia i Wsparcie rodzinne w grupach osób znajdujących się w okresach wczesnej i średniej dorostłości

Nie otrzymano natomiast istotnego statystycznie zróżnicowania w zakresie wyników na skali Sukces materialny i osiągnięcia, $F(1,196) = 0,07$, $p > 0,05$, ani wyników na skali Indywidualizm, $F(1,196) = 0,63$, $p > 0,05$.

6.1.1.2. Wartości rodzinne w zależności od stanu cywilnego

Z uwagi na podjętą problematykę badań nad wartościami rodzinnymi uznano, że zmienna stan cywilny badanych osób będzie je różnicować w tym zakresie. Uważa się, że stan cywilny cechujący jednostkę może stanowić jednocześnie skutek wyznawanych wartości rodzinnych, jak i efekt obranej formy życia społecznego, w określonym stanie cywilnym. Zaznacza się, że rozpatrując wartości rodzinne badanych dorosłych, skoncentrowano się na osobach stanu

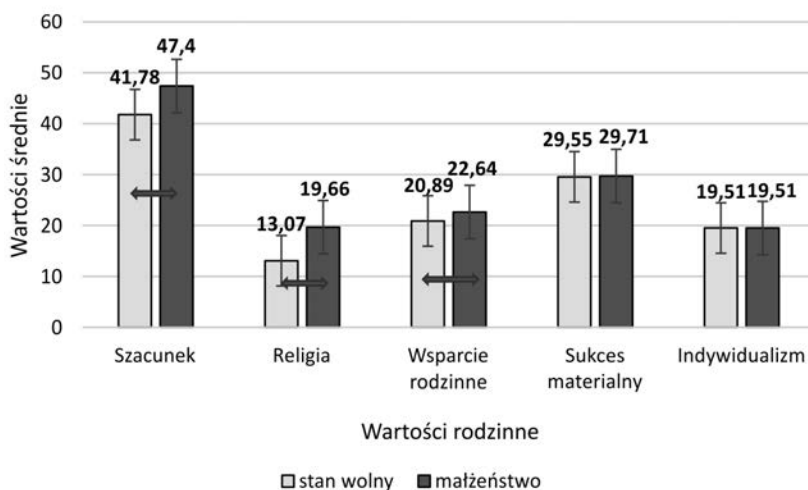
wolnego ($n = 91$) oraz w związkach małżeńskich ($n = 103$). W celu określenia różnic między grupami wykorzystano test t-Studenta dla prób niezależnych (tab. 13, wyk. 4). Ze względu na niską liczebność w grupach osób rozwiedzionych ($n = 4$) oraz owdowiałych ($n = 2$) nie uwzględniono ich w analizie porównawczej.

Tabela 13

Średnie wyniki w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w zależności od stanu cywilnego badanych

Stan cywilny Wartości rodzinne	stan wolny ($n = 91$)		związek małżeński ($n = 103$)		wartości statystyczne			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
Szacunek	41,78	9,259	47,40	8,059	-4,493	190	0,000	-0,70
Religia	13,07	6,920	19,66	6,942	-6,586	190	0,000	-0,93
Wsparcie rodzinne	20,89	3,695	22,64	3,762	-3,252	190	0,001	-0,67
Sukces materialny	29,55	8,360	29,71	9,101	-0,129	190	0,897	-
Indywidualizm	19,51	2,652	19,51	2,759	-0,024	190	0,981	-

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *n* – liczba osób; *t* – wartość testu t-Studenta; *df* – liczba stopni swobody; *d* – miara siły efektu d-Cohana

Wykres 4. Rozkład średnich wyników na wymiarach wartości rodzinnych w grupach osób stanu wolnego i w małżeństwach

Rozpatrując uzyskane w badaniu 1 wyniki, zauważono występowanie trzech istotnych statystycznie różnic między porównywanymi grupami (tab. 13, wyk. 4). Odnosiły się one do wymiarów Szacunek, Religia oraz Wsparcie rodzinne. Dla tych wartości osoby w związkach małżeńskich uzyskały istotnie statystycznie wyższe wyniki średnie niż osoby stanu wolnego. Wskaźniki miary efektu d-Cohena obliczone dla wymienionych różnic mieszczą się w przedziale od $-0,67$ do $-0,93$, co wskazuje na średnią i dużą siłę efektu uzyskanych zależności.

6.1.1.3. Wartości rodzinne w zależności od miejsca zamieszkania

Wartości rodzinne rozpatrywano także w zależności od miejsca zamieszkania. W zastosowanej jednoczynnikowej analizie wariancji (ANOVA) wzięto pod uwagę dostrzeganie wartości rodzinnych przez badanych zamieszkujących duże miasta o liczbie mieszkańców powyżej 100 tys., średnie miasta o liczbie mieszkańców od 20 do 100 tys. mieszkańców oraz wsie (tab. 14, wyk. 5).

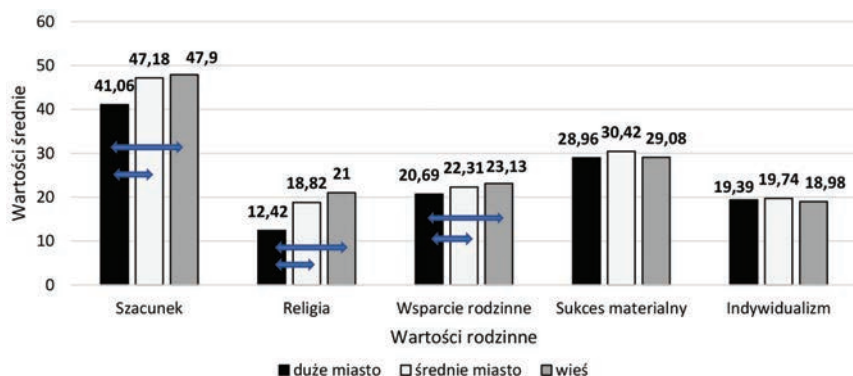
Tabela 14
Średnie wyniki w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w zależności od miejsca zamieszkania badanych

Zmienne	duże miasto (I) (<i>n</i> = 83)		średnie miasto (II) (<i>n</i> = 77)		wieś (III) (<i>n</i> = 40)		ANOVA		test post-hoc
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	
Szacunek	41,06	8,385	47,18	8,426	47,90	9,063	13,578	0,000	I < III; I < II
Religia	12,42	6,600	18,82	6,645	21,00	7,161	28,711	0,000	I < III; I < II
Wsparcie rodzinne	20,69	3,844	22,31	3,322	23,13	4,171	6,976	0,001	I < III; I < II
Sukces materialny	28,96	8,093	30,42	8,884	29,08	9,558	0,628	0,535	–
Indywidualizm	19,39	2,753	19,74	2,347	18,98	3,166	1,090	0,338	–

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *n* – liczba osób, *F* – wartość testu Fishera-Snedecora; *p* – poziom istotności statystycznej

Omawiając rezultaty porównań międzygrupowych (tab. 14, wyk. 5), zauważono, że wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie wartości tradycyjnych, takich jak Szacunek, Religia oraz Wsparcie rodzinne. Dla określenia w jakich grupach wyróżnionych ze względu na miejsce zamieszkania były one istotne, zastosowano test post-hoc Bonferroni, zakładający równość wariancji. Okazało się, że wymiar wartości rodzinnych Szacunek osiągnął najwyższe wyniki średnie w grupie osób zamieszkujących wsie ($M = 47,90$; $p = 0,000$) i średnie miasta ($M = 47,18$; $p = 0,000$) w porównaniu do osób zamieszkujących duże miasta ($M = 41,06$; $p = 0,000$). W grupach osób ze średnich miast i wsi nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w tym zakresie (odpowiednio $M = 47,18$ i $M = 47,90$; $p < 1,000$).

Wykres 5. Rozkład średnich wyników w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w grupach osób zamieszkujących duże miasta, średnie miasta i wsie

Religia, kolejny różnicujący badane grupy wymiar wartości rodzinnych, najwyższe wyniki średnie osiągnął w grupach osób zamieszkujących wsie ($M = 21,00$; $p = 0,000$) i średnie miasta ($M = 18,82$; $p = 0,000$) w porównaniu z rezultatami osób zamieszkujących duże miasta ($M = 12,42$; $p = 0,000$). Między grupami osób ze wsi i średnich miast nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie wymiaru Religia (odpowiednio $M = 21,00$ i $M = 18,82$; $p < 0,294$).

Ostatnim wymiarem wartości rodzinnych, który różnicował porównywane grupy osób, było Wsparcie rodzinne. Najwyższe wartości średnie osiągnął on w grupach osób zamieszkujących wsie ($M = 23,13$;

$p < 0,002$) i średnie miasta ($M = 22,31$; $p < 0,019$) w porównaniu do rezultatów grupy z dużych miast ($M = 20,69$). Między grupami osób zamieszkujących wsie i średnie miasta nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie wymiaru Wsparcie rodzinne (odpowiednio $M = 23,13$ i $M = 22,31$; $p < 0,791$).

W zakresie wartości rodzinnych należących do nurtu indywidualistycznego, tj. Sukces materialny i osiągnięcia oraz Indywidualizm, nie wystąpiło zróżnicowanie międzygrupowe w zależności od miejsca zamieszkania badanych osób.

6.1.1.4. Wartości rodzinne w zależności od poziomu wykształcenia

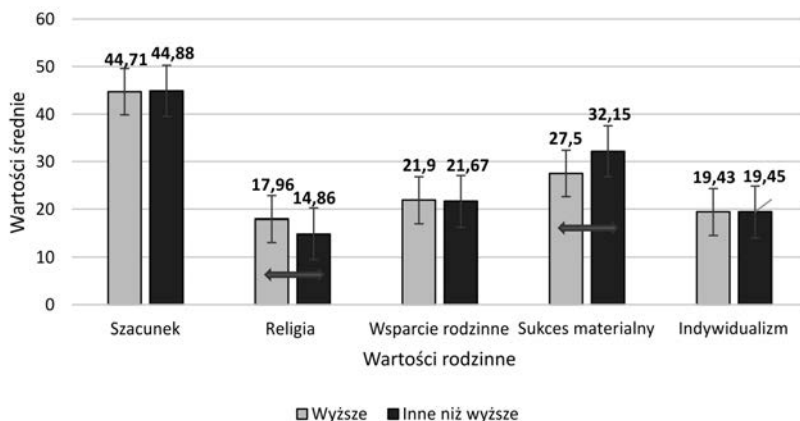
Poziom wykształcenia stanowi kapitał człowieka, gdyż w dużej mierze decyduje o jakości jego życia oraz o pozycji zajmowanej w społeczeństwie. Wysoki poziom wykształcenia umożliwia życie w głównym nurcie społecznym, udział w tworzeniu kultury i wartości. Interesującym z naukowego punktu widzenia było sprawdzenie, czy między grupami osób z wykształceniem wyższym i osób bez wykształcenia wyższego – do tej grupy zaliczono ludzi z wykształceniem: półwyższym (9,5%), średnim (31,0%), zawodowym (1,5%) oraz podstawowym (2,0%) – występuje zróżnicowanie w zakresie wartości rodzinnych. Uzyskane w tym zakresie wyniki przedstawiono w tabeli 15 i na wykresie 6.

Tabela 15

Średnie wyniki w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w zależności od poziomu wykształcenia badanych

Wykształcenie Wartości rodzinne	inne niż wyższe ($n = 88$)		wyższe ($n = 112$)		wartości statystyczne			
	M	SD	M	SD	t	df	p	d
Szacunek	44,88	9,094	44,71	9,086	0,140	198	0,889	–
Religia	14,86	7,240	17,96	7,650	-2,913	198	0,004	0,39
Wsparcie rodzinne	21,67	3,868	21,90	3,818	-0,423	198	0,673	–
Sukces mate- rialny	32,15	9,491	27,50	7,429	0,067	198	0,946	-0,55
Indywidualizm	19,45	2,876	19,43	2,560	-0,024	198	0,981	–

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; n – liczba osób; t – wartość testu t-Studenta; df – liczba stopni swobody; d – miara siły efektu d-Cohena

Wykres 6. Rozkład średnich wyników w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w grupach osób posiadających wykształcenie wyższe i nieposiadających wykształcenia wyższego

Rozpatrując uzyskane wyniki badań (tab. 15), stwierdzono, że dwa wymiary wartości rodzinnych, tj. Sukces materialny i osiągnięcia oraz Religia, znacząco różnicowały grupy osób, wyodrębnione w oparciu o kryterium poziomu wykształcenia. Osoby z wyższym poziomem wykształcenia ujawniły istotnie statystycznie wyższe wyniki średnie w zakresie wymiaru Religia niż osoby z wykształceniem innym niż wyższe. Wskaźnik d-Cohena wynosił $d = 0,39$, co świadczy o małej sile zależności. Natomiast w zakresie wymiaru Sukces materialny i osiągnięcia wyższe wyniki średnie uzyskały osoby z grupy o innym niż wyższe wykształceniu. Wskaźnik d-Cohena wynosił $d = -0,55$, co świadczy o umiarkowanej sile zależności. Porównywane grupy osób nie różniły się znacząco w zakresie pozostałych wymiarów wartości rodzinnych, tj. Szacunek, Wsparcie rodzinne, Indywidualizm.

6.1.1.5. Wartości rodzinne w zależności od płci i wieku – badanie replikacyjne

Przedstawione w części metodologicznej plan i organizacja badań zakładały przeprowadzenie badań o charakterze replikacyjnym. Objęto nimi grupę 200 osób, znajdujących się w trzech okresach dorosłości, tj. wczesnej, średniej oraz późnej (badanie 2). Przed przystąpieniem

do analiz przedstawiono statystyki opisowe zmiennych uwzględnionych w badaniu 2 (tab. 16 i 17).

Tabela 16
Statystyki opisowe wymiarów wartości rodzinnych ($n = 200$)

Zmienne	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Sk</i>	<i>Kurt</i>
Szacunek	41,35	5,84	-0,20	0,04
Sukces materialny	37,52	6,77	-0,22	-0,39
Indywidualizm	15,21	3,47	-0,32	-0,20
Religia	18,58	4,04	-0,09	-0,13
Wsparcie rodzinne	20,66	4,45	-0,59	-0,14

M – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *Sk* – skośność; *Kurt* – kurtoza

Tabela 17
Statystyki opisowe wskaźników orientacji wspólnotowej, sprawczej i materializmu ($n = 200$)

Zmienne	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Sk</i>	<i>Kurt</i>
Wspólnotowość	5,55	0,76	-0,55	0,04
Sprawczość	5,18	0,98	-0,50	0,53
Materializm	13,63	4,11	-0,20	-0,38

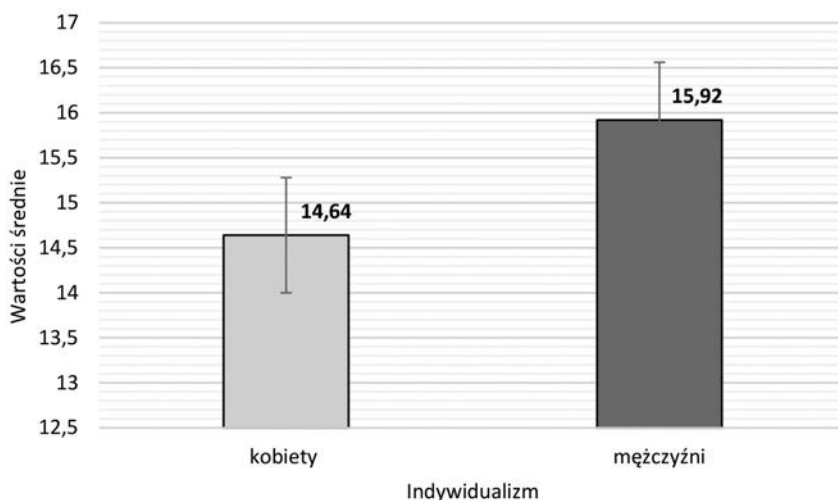
M – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *Sk* – skośność; *Kurt* – kurtoza

Analizując dane zawarte w tabelach 16 i 17, odnotowano, że skośność rozkładu wszystkich zmiennych nie przekracza umownej wartości bezwzględnej równej 2, co pozwala przyjąć założenie, że rozkłady wszystkich zmiennych są asymetryczne w nieznacznym stopniu (George, Mallery, 2010). Co więcej, duża liczebność badanej próby ($n = 200$) uprawnia do zastosowania zasady centralnego twierdzenia granicznego Lindeberga-Levy'ego (Szymczak, 2010). W związku z tym dalsze analizy statystyczne przeprowadzono w oparciu o testy parametryczne.

6.1.1.5.1. Wartości rodzinne a płeć

Poszukując w rezultatach badania 2 odpowiedzi na pytanie o różnicowanie międzypłciowe w zakresie rozpatrywanych wartości rodzinnych, zauważono, że w grupie mężczyzn wystąpiły istotnie wyższe wyniki średnie w zakresie wymiaru Indywidualizm niż w grupie kobiet $F(1, 193) = 9,30$;

$p < 0,003$; $\eta^2 = 0,044$. Mężczyźni otrzymali w tym zakresie wyższe wyniki ($M = 15,92$; $SD = 3,13$) w porównaniu do rezultatów kobiet ($M = 14,64$; $SD = 3,64$; $p < 0,003$) (wyk. 7). W pozostałych wymiarach wartości rodzinnych: Szacunek – $F(1,193) = 2,97$; $p < 0,086$; $\eta^2 = 0,014$; Religia – $F(1,194) = 0,06$; $p < 0,804$; $\eta^2 = 0,000$; Wsparcie rodzinne – $F(1,194) = 2,47$; $p < 0,118$; $\eta^2 = 0,012$; Sukces materialny – $F(1,194) = 2,27$; $p < 0,133$; $\eta^2 = 0,011$, nie wystąpiły istotne statystycznie różnice międzypłciowe.

Wykres 7. Rozkład średnich wyników na wymiarze Indywidualizm w grupach kobiet i mężczyzn

6.1.1.5.2. Wartości rodzinne a wiek

Interesujące wyniki badań otrzymano, analizując rozkład średnich wyników w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w trzech okresach dorosłości (badanie 2). Uzasadnieniem dla powyższego twierdzenia są przedstawione rezultaty dla poszczególnych wymiarów wartości rodzinnych.

Pierwszą z rozpatrywanych dymensji wartości rodzinnych był Szacunek. Zauważono, że efekt główny dorosłości okazał się istotny statystycznie: $F(2,193) = 5,25$; $p < 0,006$; $\eta^2 = 0,050$. Przeprowadzone w dalszej kolejności testy porównań parami wykazały, że osoby znajdujące się

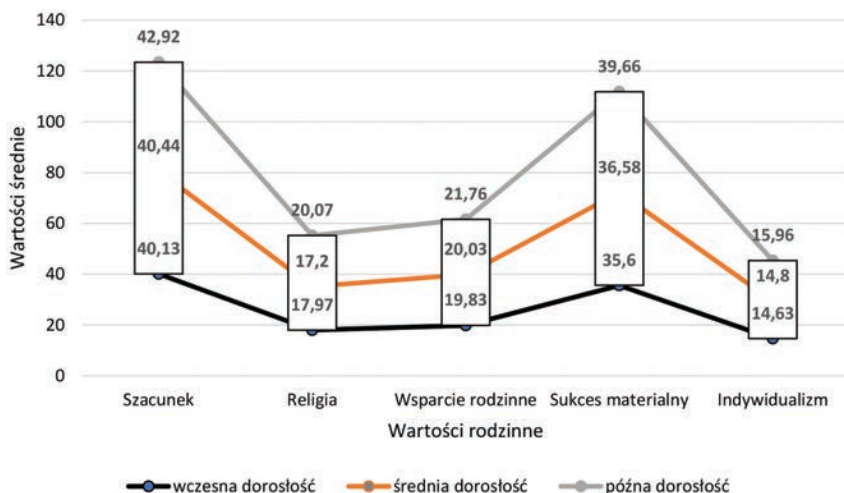
we wczesnej dorosłości ($M = 40,13$; $SD = 5,66$) oraz średniej dorosłości ($M = 40,44$; $SD = 5,41$) cechowały się istotnie statystycznie niższym wynikiem na skali Szacunek, w stosunku do osób będących w późnej dorosłości ($M = 42,92$; $SD = 5,99$).

W przypadku wymiaru Religia stwierdzono występowanie istotnego statystycznie efektu głównego okresu dorosłości: $F(2,194) = 9,73$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,090$. Zauważono, że osoby z najmłodszej ($M = 17,97$; $SD = 4,23$) oraz średniej grupy wiekowej ($M = 17,20$; $SD = 3,48$) charakteryzowały się istotnie statystycznie niższymi wynikami średnimi na wymiarze Religia, niż osoby znajdujące się w okresie późnej dorosłości ($M = 20,07$; $SD = 3,82$).

Rezultaty przeprowadzonej analizy wariancji, odnoszącej się do wymiaru Wsparcie rodzinne pozwoliły stwierdzić istotny statystycznie efekt główny okresu dorosłości: $F(2,194) = 4,71$; $p < 0,010$; $\eta^2 = 0,046$. Wyniki osób z najstarszej grupy wiekowej ($M = 21,76$; $SD = 4,12$) były istotnie statystycznie wyższe na wymiarze Wsparcie rodzinne, niż rezultaty osób znajdujących się w okresach wczesnej ($M = 19,83$; $SD = 4,67$) i średniej dorosłości ($M = 20,03$; $SD = 4,43$).

Zróżnicowanie nasilenia wartości rodzinnych wystąpiło także w zakresie wartości nurtu indywidualistycznego, tj. Materializm i osiągnięcia oraz Indywidualizm. W modelu wariancji odnoszącym się do wymiaru Sukces materialny i osiągnięcia ujawniono istotny statystycznie efekt okresu dorosłości: $F(2,194) = 7,47$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,070$. Stwierdzono, że osoby znajdujące się w okresie późnej dorosłości ($M = 39,66$; $SD = 6,75$) uzyskiwały istotnie statystycznie wyższe wyniki na wymiarze Sukces materialny i osiągnięcia w porównaniu do badanych będących w okresach wczesnej ($M = 35,60$; $SD = 6,65$) i średniej dorosłości ($M = 36,58$; $SD = 6,22$). Istotne statystycznie zróżnicowanie w rozpatrywanych grupach wiekowych wystąpiło także w obszarze wymiaru wartości rodzinnych określanego jako Indywidualizm $F(2,193) = 4,03$; $p < 0,019$; $\eta^2 = 0,038$. Młodzi dorośli ($M = 14,63$; $SD = 3,02$) i osoby znajdujące się w okresie średniej dorosłości ($M = 14,80$; $SD = 3,36$) cechowały się istotnie niższymi średnimi wynikami na wymiarze Indywidualizm niż osoby z grupy późnej dorosłości ($M = 15,96$; $SD = 3,76$).

Graficzną ilustracją do zreferowanych w tej części pracy rezultatów badań stanowi wykres 8.

Wykres 8. Rozkład średnich wyników na wymiarach wartości rodzinnych w trzech okresach dorosłości

Zmienną mającą istotne znaczenie dla określenia różnic między badanymi w zakresie wartości rodzinnych był wiek. Stwierdzono, że osoby znajdujące się w okresie późnej dorosłości uzyskiwały, w porównaniu do osób będących w okresach wczesnej i średniej dorosłości, najwyższe wyniki średnie w obszarze wszystkich wymiarów wartości rodzinnych, takich jak: Szacunek, Religia, Wsparcie rodzinne, Sukces materialny i osiągnięcia oraz Indywidualizm.

Podsumowanie

Zreferowane w tej części pracy wyniki badań własnych odnoszą się do problematyki wartości rodzinnych, ujętych w perspektywie psychologicznej. W pierwszej kolejności udzielono odpowiedzi na pytanie o częstość występowania wymiarów wartości rodzinnych w badanych próbach (badanie 1 i badanie 2). Zauważono, że badani uzyskali najwyższe wyniki średnie w ramach tradycyjnych wartości rodzinnych na wymiarze Szacunek. W zakresie wartości należących do nurtu indywidualistycznego najwyższe wartości średnie odnotowano

na wymiarze Sukces materialny i osiągnięcia. W dalszej kolejności badani wyróżniali się wynikami średnimi odnoszącymi się do wymiarów Wsparcie rodzinne, Religia oraz Indywidualizm.

W dalszym etapie podsumowania omówiono rezultaty badań własnych, dotyczące zależności ujętych w pierwszym modelu, który dotyczył określenia zróżnicowania międzygrupowego w zakresie wymiarów wartości rodzinnych w zależności od wybranych zmiennych społeczno-demograficznych, jak: płeć, wiek, stan cywilny, miejsce zamieszkania i poziom wykształcenia badanych. Przedstawione analizy rezultatów badań prowadzą do zaprezentowanych poniżej wniosków.

W zakresie wartości rodzinnych występują istotne statystycznie różnice międzygrupowe, uwarunkowane zmiennymi społeczno-demograficznymi. Mężczyźni uzyskali wyższe niż kobiety wyniki średnie na wymiarach Sukces materialny i osiągnięcia oraz Indywidualizm. W zakresie wartości rodzinnych zaliczanych do nurtu tradycyjnego, tj. Szacunek, Religia, Wsparcie rodzinne, nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w porównywanych grupach kobiet i mężczyzn.

Osoby znajdujące się w okresie średniej dorosłości uzyskały istotnie statystycznie wyższe wyniki średnie, niż osoby będące w okresie wczesnej dorosłości w zakresie wartości rodzinnych, należących do nurtu tradycyjnego (badanie 1). Osoby znajdujące się w okresie późnej dorosłości przejawiały większe nasilenie wszystkich wartości rodzinnych (Szacunek, Sukces materialny i osiągnięcia, Wsparcie rodzinne, Religia, Indywidualizm), niż osoby z pozostałych porównywanych grup wiekowych (badanie 2). Najmniejsze nasilenie wartości rodzinnych należących do nurtu tradycyjnego (Szacunek, Religia, Wsparcie społeczne) przejawiały osoby znajdujące się w okresie wczesnej dorosłości w porównaniu z osobami z okresu średniej dorosłości (badanie 1) oraz wszystkich wartości w porównaniu do osób z grup obejmujących średnią i późną dorosłość (badanie 2).

Osoby w związkach małżeńskich uzyskały istotnie statystycznie wyższe wyniki średnie w zakresie wartości rodzinnych, należących do nurtu tradycyjnego (Szacunek, Religia oraz Wsparcie rodzinne) niż osoby stanu wolnego.

Mieszkańcy wsi i średnich miast uzyskali istotnie wyższe wyniki średnie w obszarze wartości rodzinnych, należących do nurtu tradycyjnego (Szacunek, Religia oraz Wsparcie rodzinne) niż osoby zamieszkujące duże miasta.

Osoby z wyższym poziomem wykształcenia ujawniły istotnie statystycznie wyższe wyniki średnie w zakresie wymiaru Religia od osób z wykształceniem innym niż wyższe. W zakresie wymiaru Sukces materialny i osiągnięcia wyższe wyniki średnie uzyskały osoby z grupy o innym niż wyższe wykształceniu.

6.2. Psychologiczne korelaty wartości rodzinnych

W dalszej części rozważań nad problematyką wartości rodzinnych poszukiwano korelacji wymiarów wartości rodzinnych z wybranymi wartościami określającymi nastawienie wspólnotowe, sprawcze oraz materialistyczne. Podjęto także próbę ukazania wartości rodzinnych w związku ze stanem cywilnym badanych osób (badanie 2). W dalszej kolejności omówiono związki między wartościami rodzinnymi a stresem i depresją oraz jakością relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem (badanie 1, model 2).

6.2.1. Wartości rodzinne a wspólnotowość i sprawczość

Przedstawione wyniki badań prowadzą do ukazania związków między wymiarami wartości rodzinnych a orientacją wspólnotową i sprawczą. W tym celu przeprowadzono analizy zmiennych dla całej próby oraz w grupach z uwzględnieniem podziału na płeć, okres dorosłości oraz stan cywilny. Do pomiaru zależności między badanymi zmiennymi zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona.

W pierwszej kolejności określono występowanie związków między wartościami rodzinnymi a orientacją wspólnotową i sprawczą dla całej grupy badanych (tab. 18).

Tabela 18

Zależności między wartościami rodzinnymi a orientacją wspólnotową i sprawczą w całej grupie badanych

Zmienne	Wspólnotowość	Sprawczość
Szacunek	0,025	-0,021
Religia	-0,030	-0,100
Wsparcie rodzinne	0,248**	-0,031
Sukces materialny	-0,260**	0,200
Indywidualizm	0,223**	0,158*

$n = 200$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Analizując uzyskane wyniki (tab. 18), zauważono, że wystąpiły dodatnie, słabe związki między wymiarami Wsparcie rodzinne i Indywidualizm a orientacją wspólnotową. Natomiast słaby, ujemny związek zaobserwowano między wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia a orientacją wspólnotową. W zakresie związków dymensji wartości rodzinnych z orientacją sprawczą wskazuje się na występowanie słabej korelacji o charakterze dodatnim pomiędzy wymiarem Indywidualizm a sprawczość. Obserwowane związki miały oczekiwany kierunek.

Określając zależności między wartościami rodzinnymi a orientacją wspólnotową i sprawczą w grupach wyróżnionych ze względu na płeć, zauważono, że zarówno w grupie kobiet ($r = 0,198$, $n = 110$, $p < 0,038$), jak i mężczyzn ($r = 0,290$, $n = 90$, $p < 0,005$) jedynie wymiar Wsparcie rodzinne łączył się istotnie dodatnio, choć słabo z orientacją wspólnotową.

Analizując związki między wymiarami wartości rodzinnych a orientacją wspólnotową i sprawczą w trzech badanych grupach wyróżnionych ze względu na wiek (tab. 19), stwierdzono, że jedynie w grupie najstarszych osób uzyskane wskaźniki korelacji r-Pearsona pozwoliły na wyznaczenie zależności istotnych statystycznie.

Stwierdzono, że korelacje o dodatnim kierunku i umiarkowanej sile zachodziły między wymiarami Wsparcie rodzinne i Indywidualizm a orientacją wspólnotową. Z kolei z wymienioną orientacją umiarkowanie i ujemnie łączył się wymiar Sukces materialny i osiągnięcia. Rozpatrując zależności występujące między nastawieniem sprawczym a wartościami rodzinnymi, zauważono, że łączyło się ono umiarkowanie dodatnio z wymiarem Indywidualizm oraz słabo i dodatnio z dymensją Wsparcie rodzinne. W grupach osób będących w okresach wczesnej i średniej dorosłości nie ujawniły się korelacje między wymiarami wartości rodzinnych a orientacją wspólnotową i sprawczą.

Tabela 19

Zależności między wartościami rodzinnymi a orientacją wspólnotową i sprawczą w trzech okresach dorosłości

Zmienne	Wspólnotowość			Sprawczość		
	wczesna (n = 60)	średnia (n = 60)	późna (n = 80)	wczesna (n = 60)	średnia (n = 60)	późna (n = 80)
Szacunek	0,050	0,076	0,121	-0,118	0,073	0,303*
Religia	0,053	-0,055	0,039	-0,187	0,099	0,201
Wsparcie rodzinne	0,171	0,143	0,443*	-0,069	-0,074	0,291*
Sukces materialny	-0,207	0,019	-0,430*	-0,032	0,186	0,101
Indywidualizm	0,123	0,208	0,436*	-0,013	0,092	0,498*

* $p < 0,01$

Interesującym zagadnieniem było sprawdzenie, czy występują i jakiego rodzaju zależności pomiędzy wymiarami wartości rodzinnych a orientacją wspólnotową i sprawczą w grupach osób wyróżnionych ze względu na ich stan cywilny. Pod uwagę wzięto cztery kategorie: osoby w stanie wolnym, w związkach małżeńskich, po rozwodzie lub w separacji oraz w stanie wdowieństwa. Uzyskane w tym zakresie rezultaty przedstawiono w tabelach 20 i 21.

Tabela 20

Korelacje między wartościami rodzinnymi a orientacją wspólnotową w zależności od stanu cywilnego badanych

Zmienna	Wspólnotowość			
	wolny (n = 57)	związek małżeński (n = 103)	rozwód (n = 26)	wdowieństwo (n = 14)
Szacunek	0,054	-0,059	-0,277	0,723**
Religia	0,127	0,159	-0,346	0,424
Wsparcie rodzinne	0,216	0,117	0,335	0,722**
Sukces materialny	-0,037*	-0,243*	-0,358	0,015
Indywidualizm	0,145	0,121	0,357	0,708**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Analizując wyniki (tab. 20), odnotowano, że zależności między wartościami rodzinnymi a orientacją wspólnotową najliczniej i o największej sile wystąpiły w grupie osób owdowiałych. Stwierdzono, że wymiary Wsparcie rodzinne, Szacunek i Indywidualizm najsilniej wiązały się ze wspólnotowością. Zauważono, że w grupach osób stanu wolnego, jak i żyjących w małżeństwie ujemnie z orientacją wspólnotową korelował wymiar Sukces materialny i osiągnięcia. Zaznacza się, że zależność miała małą siłę. Z kolei w grupach osób rozwiedzionych bądź w separacji nie pojawiły się istotne związki między badanymi zmiennymi. W tabeli 21 wskazano na związki dymensyj wartości rodzinnych z orientacją sprawczą w zależności od stanu cywilnego badanych.

Tabela 21

Korelacje między wartościami rodzinnymi a orientacją sprawczą w zależności od stanu cywilnego badanych

Zmienna	Sprawczość			
	wolny (n = 57)	związek małżeński (n = 103)	rozwód (n = 26)	wdowieństwo (n = 14)
Szacunek	0,010	0,011	-0,259	0,556**
Religia	0,144	-0,041	-0,392*	0,300
Wsparcie rodzinne	0,033	0,029	0,154	0,502
Sukces materialny	-0,090	0,103	0,048	0,230
Indywidualizm	0,073	0,062	0,214	0,827**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Rozpatrując otrzymane wyniki (tab. 21), odnotowano, że najsilniejsza zależność ($r = 0,827$, $n = 14$, $p = 0,000$) wystąpiła między wymiarem Indywidualizm a sprawczością w grupie osób owdowiających. Inną silną korelacją ujawnioną w tej grupie był związek między Szacunkiem a sprawczością. W grupie osób rozwiedzionych bądź w separacji wystąpiła ujemna, słaba zależność między wymiarem Religia a sprawczością. W pozostałych analizowanych grupach badanych osób nie ujawniły się istotne statystycznie korelacje między badanymi zmiennymi.

6.2.2. Wartości rodzinne a materializm

W kolejnym etapie badań rozpatrywano zależności między wartościami rodzinnymi a materializmem. W tym celu przeprowadzono analizy zmiennych dla całej próby oraz w grupach z uwzględnieniem podziału na płeć, okres dorosłości oraz stan cywilny. Do pomiaru zależności między badanymi zmiennymi zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona.

W pierwszej kolejności określono występowanie związków między wartościami rodzinnymi a materializmem dla całej grupy badanych (tab. 22).

Tabela 22

Zależności między wartościami rodzinnymi a materializmem w całej grupie badanych

Zmienne	Materializm
Szacunek	-0,103
Religia	-0,011
Wsparcie rodzinne	-0,020
Sukces materialny	0,432**
Indywidualizm	-0,017

** $p < 0,01$

Rozpatrując uzyskane wyniki (tab. 22), stwierdzono, że jeden wymiar wartości rodzinnych, tj. Sukces materialny i osiągnięcia,

wiązał się dodatnio oraz umiarkowanie z materializmem. Pozostałe wartości rodzinne nie łączyły się z nastawieniem materialistycznym w istotny statystycznie sposób.

W kolejnym etapie analiz korelacyjnych określono występowanie zależności między wartościami rodzinnymi a materializmem w grupach wyróżnionych ze względu na płeć. Zauważono, że wymiar Sukces materialny i osiągnięcia korelował dodatnio i umiarkowanie z nastawieniem materialistycznym zarówno w grupie mężczyzn ($r = 0,469$, $n = 90$, $p = 0,000$), jak i kobiet ($r = 0,417$, $n = 110$, $p = 0,000$). Kierunek zależności był zgodny z oczekiwaniami. Pozostałe dymensje wartości rodzinnych nie łączyły się w sposób istotny statystycznie z materializmem.

Analizując związki między wymiarami wartości rodzinnych a materializmem w trzech badanych grupach wyodrębnionych ze względu na wiek (tab. 23), zauważono, że są one zróżnicowane.

Tabela 23

Zależności między wartościami rodzinnymi a materializmem w trzech okresach dorosłości

Zmienna	Materializm		
	wczesna ($n = 60$)	średnia ($n = 60$)	późna ($n = 80$)
Szacunek	0,079	0,205	0,411*
Religia	-0,009	-0,414*	0,160
Wsparcie rodzinne	0,146	0,431*	0,108
Sukces materialny	0,424*	0,187	0,579*
Indywidualizm	-0,201	0,061	0,059

* $p < 0,01$

W okresie późnej dorosłości nastawienie materialistyczne łączyło się silnie i dodatnio z wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia oraz umiarkowanie i dodatnio z dymensją Szacunek. W okresie średniej dorosłości nastawienie materialistyczne dodatnio i umiarkowanie korelowało z wymiarem Wsparcie rodzinne i ujemnie z wymiarem Religia. Natomiast w najmłodszej grupie wiekowej nastawienie materialistyczne łączyło się dodatnio i umiarkowanie z wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia. Uzyskane kierunki zależności są zgodne z oczekiwaniami.

Tabela 24

Korelacje między wartościami rodzinnymi a materializmem w zależności od stanu cywilnego badanych

Zmienna	Materializm			
	wolny (<i>n</i> = 57)	związek małżeński (<i>n</i> = 103)	rozwód (<i>n</i> = 26)	wdowieństwo (<i>n</i> = 14)
Szacunek	0,143	0,185	-0,170	0,412
Religia	0,071	-0,033	-0,135	0,410
Wsparcie rodzinne	0,173	-0,014	-0,650*	0,594*
Sukces materialny	0,458*	0,498*	0,519*	0,208
Indywidualizm	-0,239	0,075	-0,163	0,372

*p < 0,01

Rozpatrując wartości rodzinne w związku z materializmem w czterech grupach badanych wyodrębnionych ze względu na stan cywilny (tab. 24), zauważono, że wystąpiły związki umiarkowane i silne, o charakterze dodatnim między dymensją wartości rodzinnych Sukces materialny i osiągnięcia a nastawieniem materialistycznym. Co więcej, wymiar Wsparcie rodzinne korelował z materializmem, z tym że w grupie osób rozwiedzionych i w separacji była to zależność silna, ujemna. Natomiast w grupie osób znajdujących się w stanie wdowieństwa zależność ta miała charakter dodatniej i też silnej.

6.2.3. Wartości rodzinne a stres psychologiczny

Przedstawione wyniki badań mają ukazać związki między wymiarami wartości rodzinnych a stresem psychologicznym. W tym celu przeprowadzono analizy zmiennych dla całej próby oraz w grupach z uwzględnieniem podziału na płeć, okres dorosłości oraz stan cywilny. Do pomiaru zależności między badanymi zmiennymi zastosowano współczynnik korelacji *r*-Pearsona.

W pierwszym kroku analiz korelacyjnych określono występowanie związków między wartościami rodzinnymi a stresem psychologicznym dla całej grupy badanych (tab. 25).

Tabela 25

Zależności między wartościami rodzinnymi a stresem psychologicznym w całej grupie badanych

Zmienna	Stres psychologiczny			wynik ogólny
	napięcie emocjonalne	stres zewnętrzny	stres intrapsychiczny	
Szacunek	0,183*	-0,104	0,083	-0,139*
Religia	-0,171*	-0,176*	-0,063	-0,192**
Wsparcie rodzinne	-0,121	-0,134	-0,650**	0,118
Sukces materialny	0,091	0,297**	0,159*	0,196**
Indywidualizm	-0,021	0,028	-0,069	-0,043

$n = 200$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Omawiając uzyskane wyniki badań (tab. 25), można stwierdzić, że zaobserwowane zależności miały w większości małą siłę. Wyjątek stanowiła silna korelacja o ujemnym znaku między wymiarem Wsparcie rodzinne a stres intrapsychiczny.

W całej grupie badanych wymiar Sukces materialny i osiągnięcia łączył się dodatnio ze stresem zewnętrznym, intrapsychicznym oraz stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Z kolei wymiar Religia był związany ujemnie z napięciem emocjonalnym, ze stresem zewnętrznym oraz stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Wymiar Szacunek łączył się dodatnio z napięciem emocjonalnym oraz ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym.

W kolejnym etapie analiz korelacyjnych określono występowanie zależności między wartościami rodzinnymi a stresem psychologicznym w grupach wyróżnionych ze względu na płeć (tab. 26).

Tabela 26

Zależności między wartościami rodzinnymi a stresem psychologicznym w badanych grupach kobiet i mężczyzn

Zmienne	Stres psychologiczny							
	napięcie emocjonalne		stres zewnętrzny		stres intrapsychiczny		ogólny	
Płeć	K (n = 100)	M (n = 100)	K (n = 100)	M (n = 100)	K (n = 100)	M (n = 100)	K (n = 100)	M (n = 100)
Szacunek	0,234*	-0,104	-0,184	-0,040	-0,119	0,040	-0,202*	-0,068
Religia	-0,277**	-0,079	-0,245**	0,115	-0,241*	0,115	-0,284**	-0,110
Wsparcie rodzinne	0,573	-0,179	0,972	-0,130	0,972	-0,130	0,636	-0,191
Sukces materialny	0,046	0,261**	-0,216**	0,173	0,159	0,173	0,110	0,286**
Indywidualizm	0,053	-0,102	-0,080	-0,064	0,080	0,064	0,031	-0,106

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Analizując wyniki badań korelacyjnych (tab. 26), stwierdzono, że otrzymane zależności cechowały się słabą siłą. W grupie kobiet wymiar Religia ujemnie łączył się z napięciem emocjonalnym, stresem zewnętrznym, stresem intrapsychicznym oraz ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Wymiar Szacunek dodatkowo korelował z napięciem emocjonalnym oraz ujemnie ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Z kolei wymiar Sukces materialny i osiągnięcia w grupie mężczyzn dodatkowo łączył się z napięciem emocjonalnym oraz ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym, zaś w grupie kobiet ujemnie ze stresem zewnętrznym.

Śledząc związki między wymiarami wartości rodzinnych a stresem psychologicznym w dwóch badanych grupach wyodrębnionych ze względu na wiek (tab. 27), zauważono, że są one zróżnicowane.

Tabela 27

Zależności między wartościami rodzinnymi a stresem psychologicznym w grupach wyróżnionych ze względu na wiek

Zmien- na	Stres psychologiczny							
	napięcie emocjonalne		stres zewnętrzny		stres intrapsychiczny		ogólny	
Zmien- ne	wd (n = 108)	śd (n = 92)	wd (n = 108)	śd (n = 92)	wd (n = 108)	śd (n = 92)	wd (n = 108)	śd (n = 92)
Szacu- nek	-0,148	-0,006	-0,050	0,085	-0,031	0,131	-0,089	0,076
Religia	-0,078	0,014	-0,088	0,051	-0,241*	0,075	-0,105	0,050
Wspar- cie rodzin- ne	-0,090	0,017	0,972	-0,010	0,972	-0,126	0,082	0,047
Sukces mate- rialny	0,083	0,095	0,349**	0,248**	0,159	0,209**	0,198*	0,199
Indy- widu- alizm	0,016	-0,036	0,022	-0,059	0,080	-0,150	0,018	0,088

wd – wczesna dorosłość; śd – średnia dorosłość; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Zaprezentowane w tabeli 27 wyniki wskazują, że w obu grupach wiekowych najwięcej zależności, choć o słabej sile, wystąpiło między wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia a różnymi wymiarami stresu. W grupie osób znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości ujawniły się dodatnie związki między wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia a stresem zewnętrznym oraz stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Natomiast w grupie osób będących w okresie średniej dorosłości otrzymano dodatnie zależności między wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia a stresem zewnętrznym oraz stresem intrapsychicznym. Wymiar Religia ujemnie korelował ze stresem intrapsychicznym w grupie młodszych osób.

Omawiając kierunek oraz siłę związków wartości rodzinnych i wymiarów stresu psychologicznego w grupach wyodrębnionych ze względu na stan cywilny, zaznacza się, że z powodu niskich liczebności grup

osób rozwiedzionych ($n = 4$) oraz owdowiałych ($n = 2$) nie uwzględniono ich w analizie korelacyjnej (tab. 28). Biorąc pod uwagę dwie pozostałe grupy badanych, tj. osoby w stanie wolnym oraz osoby w związkach małżeńskich, zauważono, że otrzymane zależności między zmiennymi cechowała słaba siła.

Tabela 28

Korelacje między wartościami rodzinnymi a stresem psychologicznym w zależności od stanu cywilnego badanych

Zmienne	Stres psychologiczny							
	napięcie emocjonalne		stres zewnętrzny		stres intrapsychiczny		ogólny	
	wolny ($n = 91$)	związek małżeński ($n = 103$)	wolny ($n = 91$)	związek małżeński ($n = 103$)	wolny ($n = 91$)	związek małżeński ($n = 103$)	wolny ($n = 91$)	związek małżeński ($n = 103$)
Szacunek	-0,159	-0,136	-0,017	-0,165	-0,082	-0,035	-0,090	0,124
Religia	-0,078	-0,179	0,096	-0,190	-0,125	-0,150	-0,110	-0,189
Wsparcie rodzinne	-0,131	0,039	0,052	-0,152	-0,100	0,011	0,108	-0,065
Sukces materialny	0,033	0,145	0,311**	0,294**	0,087	0,230*	0,150	0,241*
Indywidualizm	0,030	-0,066	0,076	-0,116	0,002	-0,144	0,039	-0,117

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Analizując wyniki zawarte w tabeli 28, zauważono, że otrzymane korelacje mają słabą siłę oraz odnoszą się do jednego wymiaru wartości rodzinnych, określanego jako Sukces materialny i osiągnięcia. W grupie osób w związku małżeńskim wymiar Sukces materialny i osiągnięcia łączył się dodatnio ze stresem zewnętrznym, stresem intrapsychicznym oraz ze stresem rozpatrywanym

w aspekcie ogólnym. Z kolei w grupie osób stanu wolnego wymiar Sukces materialny i osiągnięcia korelował dodatnio ze stresem zewnętrznym.

6.2.4. Wartości rodzinne a depresja

Zreferowane wyniki badań ukazują zależności między wymiarami wartości rodzinnych a depresją i samoregulacją. Zmienna depresja rozumiana jest jako miara ogólnej głębokości zaburzeń depresyjnych. Z kolei zmienna samoregulacja ujmowana jest w znaczeniu zasobów chroniących przed depresją, do których zaliczane są: umiejętność podtrzymywania pozytywnych emocji, optymizm oraz aktywne działania ukierunkowane na cel (Łojek, Stańczak, Wójcik, 2015).

W tym celu przeprowadzono analizy zmiennych dla całej próby oraz w grupach z uwzględnieniem podziału na płeć, okres dorosłości i stan cywilny. Do pomiaru zależności między badanymi zmiennymi zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona. W pierwszej kolejności określono występowanie związków między wartościami rodzinnymi a depresją i samoregulacją dla całej grupy badanych (tab. 29).

Tabela 29

Zależności między wartościami rodzinnymi a depresją i samoregulacją w całej grupie badanych

Zmienne	Depresja	Samoregulacja
Szacunek	0,091	-0,028
Religia	-0,027	0,012
Wsparcie rodzinne	-0,089	0,037
Sukces materialny	0,235*	-0,093
Indywidualizm	-0,031	0,201*

$n = 200$; * $p < 0,01$

Omawiając zależności pomiędzy wartościami rodzinnymi a zmiennymi depresja oraz samoregulacja, zauważono, że między wymiarem Indywidualizm, rozumianym jako dążenie do uzyskania niezależności i samowystarczalności, a samoregulacją ujawniła się istotna korelacja o słabej sile i dodatnim znaku. Z kolei wymiar Sukces materialny i osiągnięcia dodatnio wiązał się ze zmienną depresja. W pozostałych przypadkach nie wystąpiły istotne statystycznie zależności.

Rozpatrując kierunek i siłę związków wartości rodzinnych i zmiennych depresja oraz samoregulacja w grupach wyodrębnionych ze względu na płeć, zauważono, że otrzymane nieliczne zależności cechowała mała siła (tab. 30).

Tabela 30

Zależności między wartościami rodzinnymi a depresją w grupach kobiet i mężczyzn

Zmienne	Depresja		Samoregulacja	
	K (n = 100)	M (n = 100)	K (n = 100)	M (n = 100)
Szacunek	-0,130	-0,059	0,107	-0,126
Religia	-0,070	0,008	-0,277	0,017
Wsparcie rodzinne	0,007	-0,184	0,078	0,016
Sukces materialny	0,042	0,373*	0,092	-0,067
Indywidualizm	0,038	-0,076	0,267*	0,150

* $p < 0,01$

Stwierdzono, że wymiar wartości rodzinnych Sukces materialny i osiągnięcia słabo oraz dodatnio łączył się z doświadczaniem depresji w grupie mężczyzn. W grupie kobiet zaobserwowana korelacja o słabej sile i dodatnim kierunku ujawniła się między wymiarem Indywidualizm, rozumianym jako uznawanie wartości w uzyskaniu niezależności i samowystarczalności, a samoregulacją. Uzyskane zależności okazały się zgodne z oczekiwaniami.

Analizując związki między wymiarami wartości rodzinnych a zmiennymi depresja i samoregulacja w dwóch badanych grupach wyodrębnionych ze względu na wiek (tab. 31), zauważono występowanie nielicznych zależności między nimi.

Tabela 31

Zależności między wartościami rodzinnymi a depresją i samoregulacją w grupach wyróżnionych ze względu na wiek

Zmienna	Depresja		Samoregulacja	
	wczesna (<i>n</i> = 108)	średnia (<i>n</i> = 92)	wczesna (<i>n</i> = 108)	średnia (<i>n</i> = 92)
Szacunek	0,014	0,025	0,118	-0,054
Religia	0,078	0,119	-0,038	0,111
Wsparcie rodzinne	-0,044	0,054	-0,093	0,038
Sukces materialny	0,234*	0,240*	0,145	-0,032
Indywidualizm	0,088	0,073	0,215*	0,173

*p < 0,05

Analizując uzyskane rezultaty (tab. 31), zauważono występowanie zależności o słabej sile i dodatnim kierunku w grupie osób znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości. Wymiar Sukces materialny i osiągnięcia łączył się z depresją, natomiast wymiar Indywidualizm wiązał się z samoregulacją.

Rozpatrując kierunek i siłę związków wartości rodzinnych i zmiennych depresja oraz samoregulacja w grupach wyodrębnionych ze względu na stan cywilny, podkreśla się, że z powodu niskich liczebności grup osób rozwiedzionych (*n* = 4) oraz owdowiałych (*n* = 2) nie uwzględniono ich w analizie korelacyjnej (tab. 32). Biorąc pod uwagę dwie pozostałe grupy badanych, tj. osoby stanu wolnego oraz osoby w związkach małżeńskich, stwierdzono, że otrzymane zależności między zmiennymi cechowała słaba siła.

Tabela 32

Korelacje między wartościami rodzinnymi a depresją oraz samoregulacją w zależności od stanu cywilnego badanych

Zmienne	Depresja		Samoregulacja	
	wolny (<i>n</i> = 91)	związek małżeński (<i>n</i> = 103)	wolny (<i>n</i> = 91)	związek małżeński (<i>n</i> = 103)
1	2	3	4	5
Szacunek	0,043	0,084	-0,134	-0,171
Religia	-0,097	0,112	0,181	-0,114

Tabela 32 (cd.)

	1	2	3	4	5
Wsparcie rodzinne		-0,010	0,090	0,030	0,083
Sukces materialny		0,270**	-0,038	0,165	0,227*
Indywidualizm		-0,280**	0,114	0,066	0,007

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Na podstawie rezultatów badań zawartych w tabeli 32, odnotowano występowanie zależności o słabej sile. Wymiar Sukces materialny i osiągnięcia dodatnio korelował z ogólnym wskaźnikiem depresji w grupie osób stanu wolnego, natomiast w grupie osób w związkach małżeńskich z samoregulacją. Z kolei wymiar Indywidualizm w grupie osób stanu wolnego wiązał się ujemnie z objawami depresji.

6.2.5. Wartości rodzinne a jakość relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem

Przedstawione wyniki badań ukazują związki między wymiarami wartości rodzinnych a jakością relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw. W tym celu przeprowadzono analizy zmiennych dla całej próby oraz w grupach z uwzględnieniem podziału na płeć, okres dorosłości oraz stan cywilny. Do pomiaru zastosowano współczynnik korelacji r-Pearsona.

W pierwszej kolejności określono występowanie związków między wartościami rodzinnymi a jakością relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw, rozumianej jako konstelacja trzech czynników (Ciepło, Konflikt i Rywalizacja) dla całej grupy badanych (tab. 33).

Tabela 33

Zależności między wartościami rodzinnymi a jakością relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw w całej grupie badanych

Zmienne	Jakość relacji z rodzeństwem		
	Ciepło	Konflikt	Rywalizacja
Szacunek	0,127	-0,099	-0,243**
Religia	0,130	0,004	-0,011
Wsparcie rodzinne	0,273**	-0,148*	-0,211*
Sukces materialny	-0,150*	0,282**	0,004
Indywidualizm	-0,135	0,044	0,108

$n = 200$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Analizując uzyskane rezultaty (tab. 33), zauważono, że najczęściej związków, choć o słabej sile, wystąpiło między Wsparciem rodzinnym a jakością relacji z rodzeństwem. Pragnienie wspierania członków rodziny łączyło się dodatnio z czynnikiem Ciepło, natomiast ujemnie z wymiarami Rywalizacja i Konflikt. Wartość rodzinna podkreślająca znaczenie dóbr materialnych oraz dążenie do osiągnięć przez konkurencję (Sukces materialny i osiągnięcia) słabo i dodatnio wiązała się z konfliktowymi relacjami z dorosłym rodzeństwem oraz ujemnie z życzliwymi relacjami braci i sióstr. Ostatnia z ujawnionych korelacji odnosiła się do ujemnego, słabego związku między wartością Szacunek i czynnikiem Rywalizacja.

W następnych analizach korelacyjnych określano związki między wymiarami wartości rodzinnych a jakością relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw, w grupach wyróżnionych w oparciu o kryteria płci i wieku (tab. 34–37).

Tabela 34

Zależności między wartościami rodzinnymi a wymiarem Ciepło w badanych grupach kobiet i mężczyzn

Zmienna	Ciepło				
	Płeć	kobieta		mężczyzna	
Zmienne/Dorosłość		wczesna (n = 53)	średnia (n = 47)	wczesna (n = 55)	średnia (n = 45)
Szacunek		0,035	0,118	0,185	0,182
Religia		0,013	0,106	0,302	0,003
Wsparcie rodzinne		0,087	0,407*	0,205	0,237
Sukces materialny		-0,207	-0,184	0,206	0,039
Indywidualizm		-0,208	-0,232	0,045	-0,222

* $p < 0,01$

Analizując wyniki zawarte w tabeli 34, stwierdzono, że wystąpiła jedna zależność o umiarkowanej sile. W grupie kobiet będących w okresie średniej dorosłości Wsparcie rodzinne dodatnio łączyło się z wymiarem jakości relacji interpersonalnej Ciepło. Oznacza to, że im bardziej życzliwe relacje z rodzeństwem przejawiały badane, tym większe występowało u nich nasilenie wartości rodzinnych, skłaniających do udzielania pomocy członkom rodziny.

Tabela 35

Zależności między wartościami rodzinnymi a wymiarem Konflikt w badanych grupach kobiet i mężczyzn

Zmienna	Konflikt				
	Płeć	kobieta		mężczyzna	
Zmienne/Dorosłość		wczesna (n = 53)	średnia (n = 47)	wczesna (n = 55)	średnia (n = 45)
Szacunek		-0,071	-0,259	0,073	0,109
Religia		0,025	0,205	0,244	0,037
Wsparcie rodzinne		0,068	-0,556**	0,028	0,049
Sukces materialny		0,216	0,282	0,233	0,408**
Indywidualizm		0,294*	0,030	-0,257	-0,043

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Na podstawie rezultatów badań, zaprezentowanych w tabeli 35, można stwierdzić, że istotne statystycznie zależności między wymiarami wartości rodzinnych a dymensją relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw określanej jako Konflikt wystąpiły w grupach osób znajdujących się w okresie średniej dorosłości. U kobiet wymiar Wsparcie rodzinne był silnie i ujemnie powiązany z konfliktową, nieżyczliwą relacją z rodzeństwem. Inna zależność w grupie kobiet odnosiła się do słabego, dodatniego związku wymiaru Indywidualizm z opartą na konflikcie relacją z rodzeństwem. Z kolei u mężczyzn wymiar Sukces materialny i osiągnięcia umiarkowanie i dodatnio łączył się z konfliktową relacją z dorosłym rodzeństwem.

Tabela 36

Zależności między wartościami rodzinnymi a wymiarem Rywalizacja w badanych grupach kobiet i mężczyzn

Zmienna	Rywalizacja				
	Płeć	kobieta		mężczyzna	
		wczesna (n = 53)	średnia (n = 47)	wczesna (n = 55)	średnia (n = 45)
Szacunek		-0,354**	-0,141	-0,013	-0,349**
Religia		0,070	0,417	-0,103	0,024
Wsparcie rodzinne		-0,185	-0,296**	0,027	-0,300*
Sukces materialny		0,216	0,282	-0,041	-0,138
Indywidualizm		0,256	-0,028	0,189	-0,002

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Analizując wyniki badań korelacyjnych, zamieszczone w tabeli 36, można przyjąć, że słabe związki, o ujemnym znaku ujawniły się zarówno w grupach kobiet (wczesna dorosłość), jak i mężczyzn (średnia dorosłość), a odnosiły się one do wymiarów Rywalizacja i Szacunek. W grupach mężczyzn i kobiet (średnia dorosłość) zaobserwowano ujemną korelację o słabej sile między poczuciem, że rodzeństwo jest lepiej traktowane przez rodziców w porównywalnych sytuacjach a tendencją do udzielania pomocy członkom rodziny (Wsparcie rodzinne).

Rozpatrując wartości rodzinne w związku z wymiarami relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw w grupach badanych wyodrębnionych ze względu na stan cywilny, zaznacza się, że z powodu niskich liczebności grup osób rozwiedzionych ($n = 4$) oraz owdowiałych ($n = 2$) nie uwzględniono ich w analizie korelacyjnej. Biorąc pod uwagę dwie pozostałe grupy badanych, tj. osoby w stanie wolnym oraz osoby w związkach małżeńskich, zauważono, że otrzymane zależności między zmiennymi cechowała słaba siła (tab. 37).

Tabela 37

Korelacje między wartościami rodzinnymi a jakością relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw w zależności od stanu cywilnego badanych

Zmienna	Wymiary relacji interpersonalnej					
	wolny ($n = 91$)			związek małżeński ($n = 103$)		
Stan cywilny/ Zmienne	Ciepło	Konflikt	Rywalizacja	Ciepło	Konflikt	Rywalizacja
Szacunek	0,098	0,108	0,204	0,145	-0,148	-0,272**
Religia	0,111	0,192	-0,049	0,151	0,073	0,078
Wsparcie rodzinne	0,155	0,096	-0,118	0,284**	-0,272	-0,273**
Sukces materialny	-0,111	0,256*	0,027	-0,170	0,324**	0,018
Indywidualizm	-0,097	-0,052	0,199	0,132	-0,272**	0,031

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

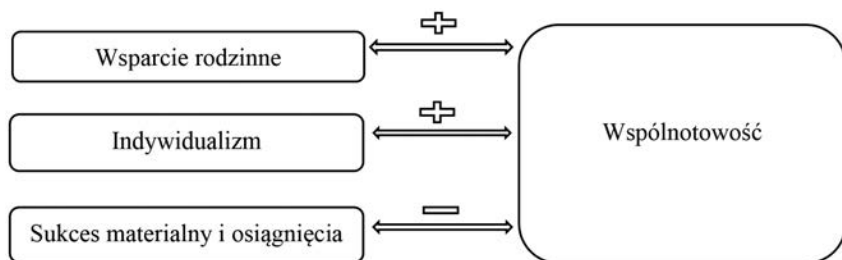
Omawiając uzyskane rezultaty badań (tab. 37), zauważono, że ujawnione korelacje między zmiennymi były o słabej sile i liczniej występowały w grupie osób będących w związkach małżeńskich niż w grupie osób stanu wolnego. Sukces materialny i osiągnięcia, w rozumieniu wartości rodzinnych, łączył się dodatnio z wymiarem konfliktowych relacji dorosłych rodzeństw zarówno w grupie osób stanu wolnego, jak i żyjących w sformalizowanych związkach. Wymiar Wsparcie rodzinne korelował dodatnio z ciepłymi, życzliwymi relacjami z dorosłym rodzeństwem i ujemnie z opartymi na rywalizacji

relacjami w grupie osób funkcjonujących w związkach małżeńskich. Ponadto w grupie tej wystąpiły jeszcze dwie istotne statystycznie zależności. Rywalizacja w stosunkach interpersonalnych rodzeństw łączyła się ujemnie z wymiarem Szacunek, określającym potrzebę zachowania prawidłowych relacji międzypokoleniowych i kształtowania istotnego znaczenia rodziców dla dzieci. Natomiast druga z zaobserwowanych korelacji ujawniła się między wymiarem Indywidualizm a konfliktowymi relacjami dorosłych rodzeństw.

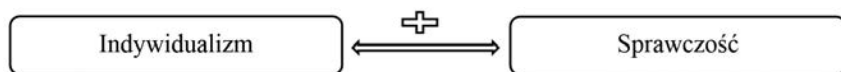
Podsumowanie

W podsumowaniu tej części pracy przedstawiono najważniejsze wnioski z przeprowadzonych badań korelacyjnych.

Omawiając zależności, występujące między wymiarami wartości rodzinnych a orientacją wspólnotową i sprawczą w całej grupie badanych, stwierdzono, że wystąpiły dodatnie, słabe związki między wymiarami Wsparcie rodzinne i Indywidualizm a orientacją wspólnotową. Słaby, ujemny związek zaobserwowano między wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia a orientacją wspólnotową (rys. 5). Wystąpiła słaba korelacja o charakterze dodatnim pomiędzy wymiarem Indywidualizm a sprawczość (rys. 6).

Rysunek 5. Zależności między wymiarami wartości rodzinnych a orientacją wspólnotową w całej grupie badanych

Rysunek 6. Zależności między wymiarami wartości rodzinnych a orientacją sprawczą w całej grupie badanych

W grupach wyróżnionych ze względu na płeć zauważono, że zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn wymiar Wsparcie rodzinne łączył się istotnie dodatnio, choć słabo z orientacją wspólnotową.

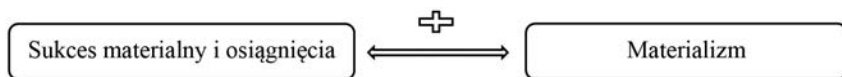
W grupach wyodrębnionych ze względu na wiek badanych osób związku istotne statystycznie wystąpiły jedynie w grupie najstarszych osób. Korelacje o dodatnim kierunku i umiarkowanej sile zachodziły między wymiarami Wsparcie rodzinne i Indywidualizm a orientacją wspólnotową. Z orientacją wspólnotową umiarkowanie i ujemnie łączył się wymiar Sukces materialny i osiągnięcia. Rozpatrując zależności, występujące między nastawieniem sprawczym a wymiarami wartości rodzinnych zauważono, że łączyło się ono umiarkowanie dodatnio z wymiarem Indywidualizm oraz słabo dodatnio z dymensją Wsparcie rodzinne. W grupach osób będących w okresach wczesnej i średniej dorosłości nie ujawniły się istotne statystycznie korelacje między wymiarami wartości rodzinnych a orientacją wspólnotową i sprawczą.

W grupach wyróżnionych ze względu na stan cywilny badanych odnotowano, że wymiary Wsparcie rodzinne, Szacunek i Indywidualizm najsilniej wiązały się ze wspólnotowością w grupie osób owdowiałych. W grupach osób stanu wolnego, jak i żyjących w małżeństwie ujemnie z orientacją wspólnotową korelował wymiar Sukces materialny i osiągnięcia. Z kolei w grupach osób rozwiedzionych bądź w separacji nie pojawiały się istotne związki między badanymi zmiennymi.

W grupie osób owdowiałych najsilniejsza zależność wystąpiła między wymiarem Indywidualizm a sprawczością. Inną silną korelacją ujawnioną w tej grupie był związek między Szacunkiem a sprawczością. W grupie osób rozwiedzionych bądź w separacji wystąpiła ujemna, słaba zależność między wymiarem Religia a sprawczością. W pozostałych grupach badanych osób nie ujawniły się istotne statystycznie korelacje między badanymi zmiennymi.

Rozpatrując zależności występujące między wymiarami wartości rodzinnych a materializmem uzyskane w całej grupie badanych,

wykazano, że wymiar Sukces materialny i osiągnięcia wiązał się dodatnio oraz umiarkowanie z materializmem. Pozostałe wartości rodzinne nie łączyły się z nastawieniem materialistycznym w istotny statystycznie sposób (rys. 7).

Rysunek 7. Zależności między wymiarem wartości rodzinnych a materializmem w całej grupie badanych

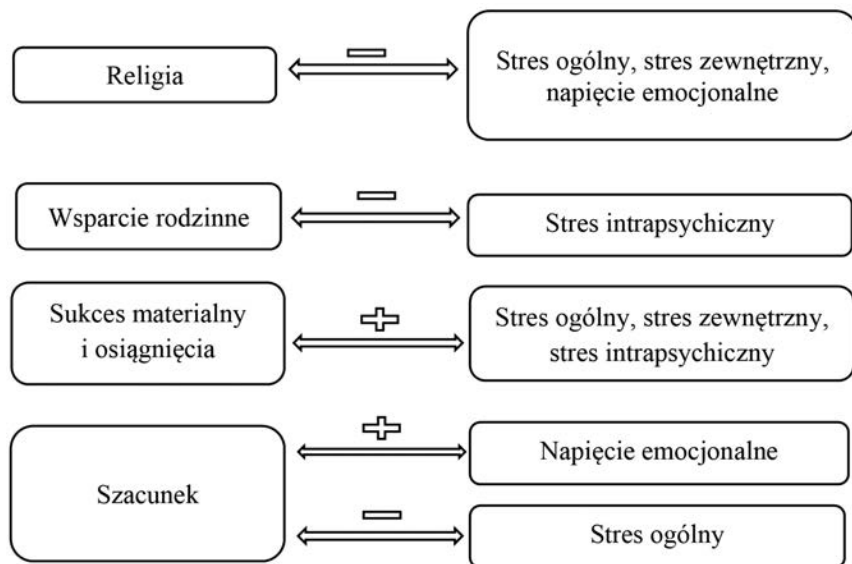
W grupach mężczyzn i kobiet wymiar Sukces materialny i osiągnięcia korelował dodatnio i umiarkowanie z nastawieniem materialistycznym. Pozostałe dymensje wartości rodzinnych nie łączyły się w sposób istotny statystycznie z materializmem.

W grupach wyodrębnionych ze względu na wiek związku między wymiarami wartości rodzinnych a materializmem cechowało widoczne zróżnicowanie. W okresie późnej dorosłości nastawienie materialistyczne łączyło się silnie i dodatnio z wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia oraz umiarkowanie i dodatnio z dymensją Szacunek. W okresie średniej dorosłości nastawienie materialistyczne dodatnio i umiarkowanie korelowało z wymiarem Wsparcie rodzinne i ujemnie z wymiarem Religia. Natomiast w najmłodszej grupie wiekowej nastawienie materialistyczne łączyło się dodatnio i umiarkowanie z wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia.

W grupach wyróżnionych ze względu na kryterium stanu cywilnego wystąpiły związki umiarkowane i silne, o charakterze dodatnim między dymensją wartości rodzinnych określoną jako Sukces materialny i osiągnięcia a nastawieniem materialistycznym. Wymiar Wsparcie rodzinne silnie korelował z materializmem, z tym że w grupie osób rozwiedzionych i w separacji była to zależność ujemna. Natomiast w grupie osób znajdujących się w stanie wdowieństwa zależność ta miała charakter dodatni.

Referując otrzymane związki między wymiarami wartości rodzinnych a stresem psychologicznym w całej próbie, wskazuje się na występowanie korelacji o ujemnym znaku między wymiarami Wsparcie rodzinne i stres intrapsychiczny. Sukces materialny łączył się dodatnio ze stresem zewnętrznym, intrapsychicznym

oraz stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Z kolei wymiar Religia ujemnie wiązał się z napięciem emocjonalnym, ze stresem zewnętrznym oraz stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Wymiar Szacunek łączył się dodatnio z napięciem emocjonalnym oraz ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym (rys. 8).

Rysunek 8. Zależności między wymiarami wartości rodzinnych a dymensjami stresu w całej grupie badanych

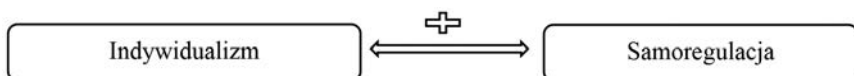
W grupie kobiet wymiar Religia ujemnie korelował z napięciem emocjonalnym, stresem zewnętrznym, stresem intrapsychicznym oraz ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Wymiar Szacunek dodatnio łączył się z doświadczaniem napięcia emocjonalnego oraz ujemnie ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Z kolei wymiar Sukces materialny i osiągnięcia w grupie mężczyzn dodatnio łączył się z napięciem emocjonalnym oraz ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym, zaś w grupie kobiet ujemnie ze stresem zewnętrznym.

W dwóch grupach wyodrębnionych ze względu na kryterium wieku najwięcej zależności, choć o słabej sile, wystąpiło między wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia a różnymi dymensjami

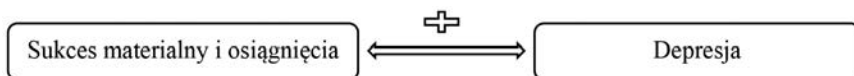
stresu psychologicznego. W grupie osób znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości ujawniły się dodatnie związki między wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia a stresem zewnętrznym oraz ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Natomiast w grupie osób znajdujących się w okresie średniej dorosłości otrzymano dodatnie zależności między wymiarem Sukces materialny i osiągnięcia a stresem zewnętrznym oraz stresem intrapsychnicznym. Wymiar Religia ujemnie korelował ze stresem intrapsychnicznym w grupie młodszych osób.

W grupie badanych będących w związku małżeńskim wymiar Sukces materialny i osiągnięcia łączył się dodatnio ze stresem zewnętrznym, stresem intrapsychnicznym oraz ze stresem rozpatrywanym w aspekcie ogólnym. Z kolei w grupie osób stanu wolnego wymiar Sukces materialny i osiągnięcia korelował dodatnio ze stresem zewnętrznym.

Omawiając zależności występujące między wymiarami wartości rodzinnych a depresją, można zauważyć, że w całej grupie ujawniła się istotna korelacja o słabej sile i dodatnim znaku między wymiarem Indywidualizm, rozumianym jako dążenie do uzyskania niezależności i samowystarczalności, a samoregulacją (rys. 9). Wymiar Sukces materialny i osiągnięcia dodatnio wiązał się z ogólnym wynikiem w skali depresja. W pozostałych przypadkach nie wystąpiły istotne statystycznie zależności (rys. 10).

Rysunek 9. Zależności między wymiarem wartości rodzinnych a samoregulacją w całej grupie badanych

Rysunek 10. Zależności między wymiarem wartości rodzinnych a depresją w całej grupie badanych

Wymiar wartości rodzinnych Sukces materialny i osiągnięcia dodatnio łączył się z doświadczaniem depresji w grupie mężczyzn. W grupie kobiet zaobserwowana korelacja o dodatnim kierunku

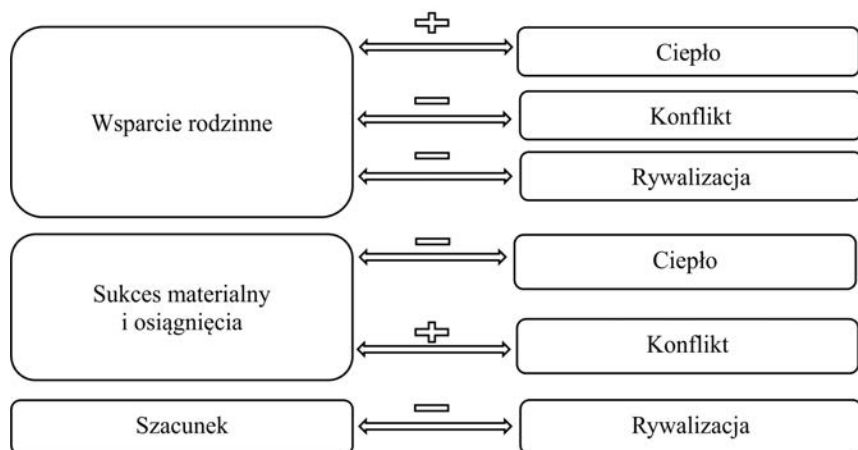
ujawniła się między uznawaniem wartości w dążeniu do uzyskania niezależności i samowystarczalności (Indywidualizm) a samoregulacją.

W grupie osób będących w okresie wczesnej dorosłości wymiar Sukces materialny i osiągnięcia łączył się ze skłonnością do depresji, natomiast wymiar Indywidualizm wiązał się z samoregulacją.

Wymiar Sukces materialny i osiągnięcia dodatnio korelował ze skalą depresji w grupie osób stanu wolnego, natomiast w grupie osób w związkach małżeńskich z samoregulacją. Z kolei wymiar Indywidualizm w grupie osób stanu wolnego wiązał się ujemnie ze skalą depresji.

Przedstawiając zależności między wymiarami wartości rodzinnych a jakością relacji interpersonalnej z rodzeństwem, stwierdzono, że występowały one w małej liczbie, w większości cechowały je umiarkowana i słaba siła. W całej grupie badanych zauważono, że im bardziej jednostka wyznawała wartości oparte na znaczeniu osiągnięć materialnych i sukcesu osobistego (Sukces materialny i osiągnięcia), tym silniej wiązało się to z konfliktowymi relacjami rodzeństw i mniej z życzliwymi stosunkami interpersonalnymi. Z kolei, im większa była skłonność do udzielania pomocy członkom rodziny (Wsparcie rodzinne), tym znacznie ujawniały się bardziej życzliwe relacje interpersonalne rodzeństw. Wysoka konfliktowość i rywalizacja łączyły się z niższą skłonnością do przejawiania zachowań pomocowych, skierowanych ku członkom rodziny. Postrzeganie relacji interpersonalnych rodzeństw jako rywalizujących wiązało się także z niższym wartościowaniem potrzeby zachowania prawidłowych relacji międzypokoleniowych (Szacunek) (rys. 11).

Rozpatrując związki między zmiennymi w grupach, wyróżnionych w oparciu o kryteria płci i wieku, stwierdzono, że najwięcej korelacji otrzymano w grupie kobiet znajdujących się w okresie średniej dorosłości, tj. w przedziale wieku od 36 do 55–60 roku życia. Miały one charakter słaby i umiarkowany, odnosiły się do wymiaru Wsparcie rodzinne. Wiazał się on ze wszystkimi czynnikami relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw, tj. Ciepło, Konflikt i Rywalizacja. Wysoki poziom wartości związanej z gotowością do świadczenia pomocy członkom rodziny (Wsparcie rodzinne) łączył się dodatnio z życzliwymi relacjami z rodzeństwem, zaś ujemnie z konfliktem i rywalizacją pomiędzy braćmi i siostrami. W grupie kobiet znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości

Rysunek 11. Zależności między wymiarami wartości rodzinnych a czynnikami relacji interpersonalnej rodzeństw w całej grupie badanych

jeden wymiar wartości rodzinnych, tj. Szacunek, wiązał się z rywalizującymi relacjami rodzeństw. Natomiast w grupie starszych mężczyzn uznawanie wartości materialnych i własnych osiągnięć było dodatnio związane z konfliktowymi relacjami z dorosłym rodzeństwem. Ponadto także w tej grupie zaobserwowano niższą gotowość do udzielania wsparcia rodzinnego w przypadku relacji z rodzeństwem opartej na rywalizacji. Wyniki badań pozwalają także zauważyć, że w grupach wyróżnionych ze względu na stan cywilny badanych wystąpiła różna liczba istotnych statystycznie zależności między badanymi zmiennymi. Najwięcej odnotowano ich w grupie osób będących w związku małżeńskim. Im większą gotowość do udzielania wsparcia członkom rodziny przejawiały te osoby, tym bardziej postrzegały relację z rodzeństwem jako życzliwszą i mniej rywalizującą. Wyższe nasilenie wartości odnoszących się do uzyskania samodzielności i niezależności wiązało się z niższym prawdopodobieństwem wystąpienia konfliktu między rodzeństwem. Z kolei wyższe nasilenie konfliktu w relacji łączyło się z wyraźniejszym przekonaniem o wartości sukcesu materialnego i osobistego. Zauważono także, że im wyższe wskaźniki relacji o charakterze rywalizującym, tym mniejsze wartościowanie dbałości o relacje międzypokoleniowe i zachowanie tradycji rodzinnych (Szacunek).

6.3. Wartości rodzinne jako moderator zależności pomiędzy relacjami z rodzeństwem a stresem i depresją

Ostatnie zagadnienia w analizie danych odnosiły się do następujących problemów badawczych: czy występuje zróżnicowanie w zakresie jakości relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw oraz czy wymiary wartości rodzinnych pełnią rolę moderatora zależności pomiędzy jakością relacji z rodzeństwem a doświadczaniem stresu i depresji (model 3, badanie 1).

6.3.1. Jakość relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw

W pierwszej kolejności analizowano zależności pomiędzy jakością relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw a płcią i okresem dorosłości badanych osób. W tym celu zastosowano dwuczynnikową wielozmienną analizę wariancji MANOVA. Ze względu na istotne statystycznie odchylenia analizowanych zmiennych od rozkładu normalnego wykorzystano metodę bootstrappingu. Realizacja metody bootstrapowej opierała się na 1000 prób.

Średnie wartości wyników na głównych wymiarach relacji z rodzeństwem, w grupach osób badanych wyodrębnionych ze względu na płeć i wiek osób badanych, w dwóch grupach wiekowych przedstawiono w tabelach 38–40 oraz na wykresie 9. Zestawienie uzupełniono przedziałami ufności, wyznaczonymi w oparciu o metodę bootstrapową.

Tabela 38

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Ciepło w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Relacja	Płeć	Wiek	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M_L</i>	<i>M_H</i>	<i>n</i>
1	2	3	4	5	6	7	8
Ciepło	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	145,11	35,78	135,21	155,45	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	151,02	47,78	137,42	164,80	47
	ogółem		147,89	41,73	139,16	155,92	100

1	2	3	4	5	6	7	8
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	136,91	32,43	128,60	145,79	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	140,58	40,68	129,07	152,29	45
		ogółem	138,56	36,23	131,76	145,78	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	140,94	34,20	134,57	147,64	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	145,91	44,51	136,85	154,80	92
		ogółem	143,23	39,26	137,89	148,66	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 39

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Konflikt w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Relacja	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
Konflikt	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	44,04	14,15	40,44	48,37	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	39,43	13,24	36,06	43,59	47
		ogółem	41,87	13,86	39,48	44,75	100
męż- czyźni		wczesna dorosłość do 35 r.ż.	46,31	14,72	42,37	50,33	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	40,36	12,47	36,46	44,05	45
		ogółem	43,63	14,01	40,80	46,15	100
ogółem		wczesna dorosłość do 35 r.ż.	45,19	14,42	42,48	47,82	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	39,88	12,81	37,29	42,48	92
		ogółem	42,75	13,92	40,76	44,53	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 40

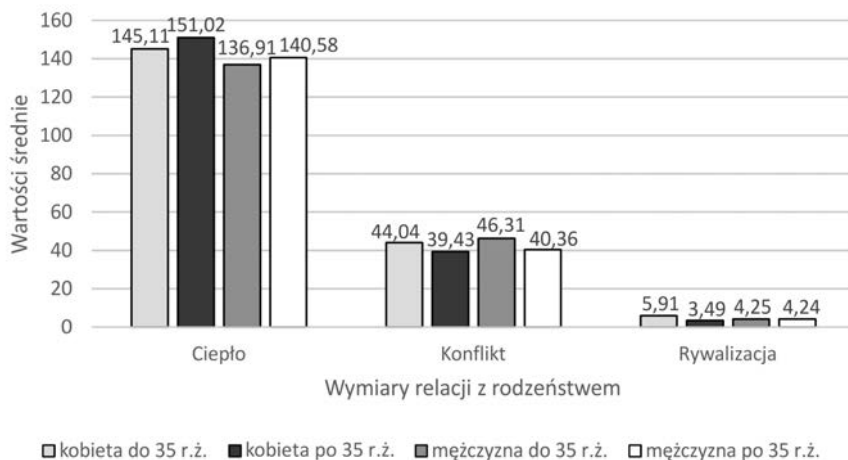
Średnie wyniki w zakresie wymiaru Rywalizacja w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Relacja	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
1	2	3	4	5	6	7	8
Rywalizacja	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	5,91	5,83	4,39	7,56	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	3,49	5,68	1,96	5,18	47

Tabela 40 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8
	ogółem		4,77	5,85	3,74	5,92	100
męż-	wczesna dorosłość do 35 r.ż.		4,25	5,45	2,79	5,75	55
czyżni	średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.		4,24	5,67	2,63	5,94	45
	ogółem		4,25	5,52	3,18	5,38	100
ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.		5,06	5,67	4,11	6,19	108
	średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.		3,86	5,65	2,76	5,02	92
	Ogółem		4,51	5,68	3,78	5,33	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Wykres 9. Rozkład średnich wyników w zakresie wymiarów relacji interpersonalnej rodzeństwa w zależności od płci i wieku

Rezultaty otrzymane w wyniku przeprowadzenia testów wielu zmiennych pozwoliły zauważyć, że w analizowanych danych nie ujawnia się istotny statystycznie efekt płci osób badanych, $F(3, 194) = 1,57$, $p > 0,05$. Wystąpił natomiast istotny statystycznie efekt główny wieku, tzn. okresu dorosłości, $F(3, 194) = 2,84$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,04$. Nie

otrzymano istotnego statystycznie efektu interakcyjnego pomiędzy płcią i wiekiem osób badanych, $F(3,194) = 0,87$, $p > 0,05$.

Analizując rozbieżności między grupami wyróżnionymi ze względu na wiek, stwierdzono istotne statystycznie różnice w zakresie wyników na skali Konflikt, $F(1,196) = 7,34$, $p < 0,01$, $\eta^2 = 0,04$. Średnia wartość wyników na skali Konflikt była istotnie statystycznie wyższa w grupie osób znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości niż w okresie średniej dorosłości. Nie otrzymano natomiast istotnych statystycznie różnic w zakresie wyników na skali Ciepło, $F(1,196) = 0,74$, $p > 0,05$, ani wyników na skali Rywalizacja, $F(1,196) = 2,29$, $p > 0,05$.

6.3.1.1. Ciepło i jego dymensje

Wymiar Ciepło, stanowiący jeden z trzech czynników (obok wymiarów Konflikt i Rywalizacja) relacji interpersonalnej rodzeństw, składa się z ośmiu dymensji, do których należą: Podobieństwo, Bliskość, Uczucia, Podziw, Wsparcie emocjonalne, Wsparcie instrumentalne, Akceptacja, Wiedza (Wałęcka-Matyja, 2018). W celu precyzyjnego rozpatrzenia ewentualnego zróżnicowania w obrębie dymensji składających się na czynnik Ciepło, w zależności od płci i wieku przeprowadzono dwuczynnikową wielozmienną analizę wariancji MANOVA. W tabelach 41–48 przedstawiono średnie wyniki na skalach wymiaru Ciepło w relacji z rodzeństwem w grupach osób badanych wyodrębnionych ze względu na płeć i wiek osób badanych, w dwóch grupach wiekowych. Zestawienie uzupełniono przedziałami ufności, wyznaczonymi w oparciu o metodę bootstrapową.

Tabela 41

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Podobieństwo w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Ciepło	Płeć	Wiek	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M_L</i>	<i>M_H</i>	<i>n</i>
1	2	3	4	5	6	7	8
Podobieństwo	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	10,98	3,36	10,02	11,80	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	12,06	4,44	10,85	13,39	47
	ogółem		11,49	3,92	10,74	12,23	100

Tabela 41 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	10,53	3,47	9,56	11,41	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	11,49	4,05	10,32	12,69	45
		ogółem	10,96	3,75	10,23	11,73	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	10,75	3,41	10,04	11,41	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	11,78	4,24	10,88	12,62	92
		ogółem	11,23	3,84	10,69	11,75	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 42

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Bliskość w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Ciepło	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
Bliskość	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	17,49	5,48	15,98	18,96	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	19,19	7,18	17,24	21,21	47
		ogółem	18,29	6,36	16,96	19,53	100
mężczyźni		wczesna dorosłość do 35 r.ż.	16,53	5,52	15,07	18,07	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	17,16	5,89	15,42	18,87	45
		ogółem	16,81	5,67	15,67	18,00	100
ogółem		wczesna dorosłość do 35 r.ż.	17,00	5,49	15,93	18,07	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	18,20	6,62	16,84	19,61	92
		ogółem	17,55	6,05	16,64	18,47	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 43

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Uczucia w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Ciepło	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
1	2	3	4	5	6	7	8
Uczucia	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	19,30	5,53	17,69	20,89	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	21,43	6,98	19,41	23,37	47

1	2	3	4	5	6	7	8
		ogółem	20,30	6,31	19,04	21,54	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	18,58	5,78	17,11	20,02	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	20,02	6,14	18,26	21,80	45
		ogółem	19,23	5,96	18,08	20,34	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	18,94	5,64	17,84	20,04	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	20,74	6,59	19,40	22,08	92
		ogółem	19,77	6,15	18,86	20,61	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 44

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Podziw w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Ciepło	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
Podziw	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	19,60	5,19	18,11	20,92	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	20,09	6,21	18,33	21,69	47
		ogółem	19,83	5,67	18,77	20,84	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	17,02	4,52	15,88	18,24	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	18,69	5,83	16,89	20,46	45
		ogółem	17,77	5,19	16,80	18,75	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	18,29	5,01	17,35	19,16	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	19,40	6,04	18,25	20,62	92
		ogółem	18,80	5,52	18,05	19,52	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 45

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Wsparcie emocjonalne w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Ciepło	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
1	2	3	4	5	5	7	8
Wsparcie emocjo- nalne	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	20,08	5,98	18,46	21,66	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	20,47	7,49	18,28	22,53	47

Tabela 45 (cd.)

1	2	3	4	5	5	7	8
		ogółem	20,26	6,70	18,90	21,51	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	18,51	4,79	17,20	19,71	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	18,62	6,54	16,79	20,62	45
		ogółem	18,56	5,61	17,46	19,71	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	19,28	5,44	18,27	20,34	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	19,57	7,07	18,16	21,05	92
		ogółem	19,41	6,22	18,53	20,27	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 46

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Wsparcie instrumentalne w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Ciepło	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
Wsparcie instrumen- talne	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	16,89	4,89	15,46	18,15	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	16,68	6,44	14,70	18,57	47
		ogółem	16,79	5,64	15,61	17,83	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	17,05	4,28	15,96	18,24	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	16,16	5,92	14,36	17,86	45
		ogółem	16,65	5,08	15,66	17,61	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	16,97	4,57	16,10	17,86	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	16,42	6,16	15,26	17,60	92
		ogółem	16,72	5,36	16,01	17,44	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 47

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Akceptacja w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Ciepło	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
1	2	3	4	5	6	7	8
Akcep- tacja	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	21,81	4,80	20,55	23,07	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	21,68	6,73	19,56	23,64	47

1	2	3	4	5	6	7	8
		ogółem	21,75	5,76	20,55	22,86	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	20,55	5,15	19,04	21,96	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	20,78	6,63	18,91	22,86	45
		ogółem	20,65	5,83	19,56	21,87	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	21,17	4,99	20,13	22,13	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	21,24	6,66	19,82	22,65	92
		ogółem	21,20	5,81	20,40	22,05	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 48

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Wiedza w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

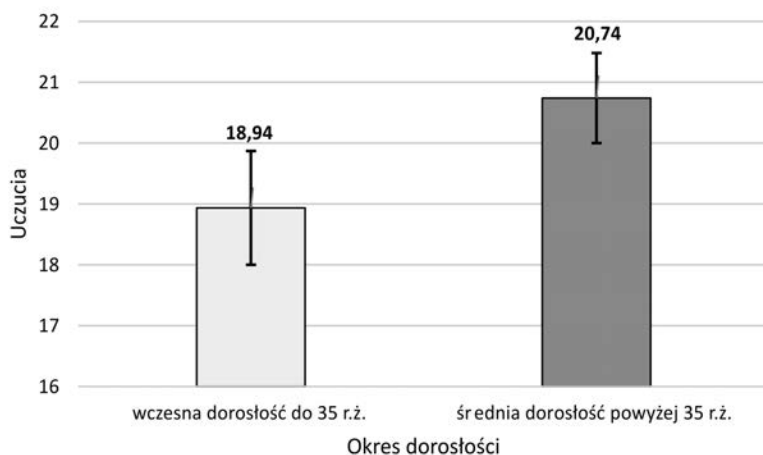
Ciepło	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
Wiedza	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	18,96	5,63	17,37	20,48	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	19,43	6,80	17,33	21,26	47
		ogółem	19,18	6,18	17,91	20,34	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	18,15	4,93	16,74	19,45	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	17,67	5,80	15,85	19,37	45
		ogółem	17,93	5,32	16,83	18,96	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	18,55	5,28	17,47	19,54	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	18,57	6,36	17,14	19,86	92
		ogółem	18,56	5,79	17,71	19,35	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Testy wielu zmiennych pozwoliły stwierdzić, że w analizowanych danych nie występuje istotny statystycznie efekt płci osób badanych, $F(8,189) = 1,95$, $p > 0,05$. Otrzymano natomiast istotny statystycznie efekt główny wieku, tzn. okresu dorosłości, $F(8,189) = 2,39$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,09$. Nie otrzymano istotnego statystycznie efektu interakcyjnego pomiędzy płcią i wiekiem osób badanych, $F(8,189) = 0,64$, $p > 0,05$.

Analizując różnice między grupami wyróżnionymi ze względu na wiek, stwierdzono występowanie istotnych statystycznie różnic jedynie w zakresie wyników na skali Uczucia, $F(1,196) = 4,24$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,02$. Nie otrzymano natomiast istotnych statystycznie różnic w zakresie wyników na skali: Podobieństwo, $F(1,196) = 3,55$, $p > 0,05$, Bliskość, $F(1,196) = 1,86$, $p > 0,05$, Podziw, $F(1,196) = 1,95$, $p > 0,05$, Wsparcie emocjonalne, $F(1,196) = 0,08$, $p > 0,05$, Wsparcie instrumentalne, $F(1,196) = 0,52$, $p > 0,05$, Akceptacja, $F(1,196) = 0,01$, $p > 0,05$, ani wyników na skali Wiedza, $F(1,196) = 0,01$, $p > 0,05$.

Średnia wartość wyników na skali Uczucia była istotnie statystycznie wyższa w grupie osób znajdujących się w okresie średniej dorosłości niż w okresie wczesnej dorosłości (wyk. 10).

Wykres 10. Średnie wyniki na skali Uczucia w grupie osób znajdujących się we wczesnej dorosłości i w grupie osób będących w okresie średniej dorosłości

6.3.1.2. Konflikt i jego dymensje

Wymiar Konflikt, stanowiący jeden z trzech czynników (obok wymiarów Ciepło i Rywalizacja) relacji interpersonalnej rodzeństw, składa się z czterech dymensji, do których należą: Kłótnia, Przeciwnieństwo, Konkurencja oraz Dominacja (Wałęcka-Matyja, 2018). W celu precyzyjnego rozpatrzenia ewentualnego zróżnicowania w obrębie

dymensji składających się na czynnik Konflikt w zależności od płci i wieku przeprowadzono dwuczynnikową wielozmienną analizę wariancji MANOVA. W tabelach 49–52 przedstawiono średnie wartości wyników na skalach wymiaru Konflikt w relacji z rodzeństwem w grupach osób badanych, wyodrębnionych ze względu na płeć i wiek osób badanych, w dwóch grupach wiekowych. Zestawienie uzupełniono przedziałami ufności, wyznaczonymi w oparciu o metodę bootstrapową.

Tabela 49

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Klótnia w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Konflikt	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
Klótnia	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	11,55	3,94	10,48	12,57	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	11,28	3,64	10,17	12,31	47
		ogółem	11,42	3,79	10,64	12,19	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	12,40	3,96	11,34	13,43	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	10,89	3,21	9,94	11,84	45
		ogółem	11,72	3,70	11,05	12,49	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	11,98	3,96	11,23	12,74	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	11,09	3,42	10,36	11,76	92
		ogółem	11,57	3,74	11,03	12,07	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 50

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Przeciwnieństwo w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Konflikt	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
1	2	3	4	5	6	7	8
Przeci- wnieństwo	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	10,89	4,56	9,77	12,16	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	10,06	4,60	8,83	11,47	47
		ogółem	10,50	4,57	9,62	11,42	100

Tabela 50 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8
męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.		12,35	5,25	11,04	13,89	55
	średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.		9,82	4,43	8,58	11,17	45
	ogółem		11,21	5,04	10,36	12,24	100
ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.		11,63	4,96	10,79	12,65	108
	średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.		9,95	4,49	9,08	10,97	92
	ogółem		10,86	4,81	10,21	11,56	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 51

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Konkurencja w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Konflikt	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
Konku- rencja	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	11,68	3,88	10,65	12,68	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	9,85	3,36	8,91	10,91	47
		ogółem	10,82	3,74	10,10	11,58	100
męż- czyźni	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	11,60	4,27	10,54	12,78	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	10,62	3,86	9,47	11,82	45
		ogółem	11,16	4,10	10,37	12,00	100
ogółem	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	11,64	4,06	10,95	12,43	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	10,23	3,61	9,49	11,05	92
		ogółem	10,99	3,91	10,50	11,56	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Tabela 52

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Dominacja w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Konflikt	Płeć	Wiek	M	SD	M_L	M_H	n
1	2	3	4	5	6	7	8
Domina- cja	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	9,92	4,16	8,86	11,16	53

1	2	3	4	5	6	7	8
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	8,23	3,82	7,26	9,40	47
		ogółem	9,13	4,08	8,35	9,94	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	9,96	4,11	8,97	11,05	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	9,02	3,64	8,00	10,15	45
		ogółem	9,54	3,91	8,81	10,37	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	9,94	4,12	9,20	10,74	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	8,62	3,74	7,90	9,48	92
		ogółem	9,34	3,99	8,81	9,91	200

M – wartość średnia; SD – odchylenie standardowe; M_L – dolna granica 95% przedziału ufności; M_H – górna granica 95% przedziału ufności; n – liczba osób

Testy wielu zmiennych pozwoliły stwierdzić, że w analizowanych danych nie występuje istotny statystycznie efekt płci osób badanych, $F(4, 193) = 0,25$, $p > 0,05$, ani istotny statystycznie efekt główny wieku, tzn. okresu dorosłości, $F(4, 193) = 2,18$, $p > 0,05$. Nie otrzymano również istotnego statystycznie efektu interakcyjnego pomiędzy płcią i wiekiem osób badanych, $F(4, 193) = 1,86$, $p > 0,05$.

6.3.1.3. Rywalizacja i jej dymensje

Wymiar Rywalizacja, stanowiący jeden z trzech czynników (obok wymiarów Ciepło i Konflikt) relacji interpersonalnej rodzeństw, składa się z dwóch dymensji, do których należą: Rywalizacja Matczyna oraz Rywalizacja Ojcowska (Wałęcka-Matyja, 2018). W celu precyzyjnego rozpatrzenia ewentualnego zróżnicowania w obrębie dymensji składających się na czynnik Rywalizacja, w zależności od płci i wieku przeprowadzono dwuczynnikową wielozmienną analizę wariancji MANOVA. W tabelach 53 i 54 przedstawiono średnie wartości wyników na skalach wymiaru Rywalizacja w relacji z rodzeństwem w grupach osób badanych, wyodrębnionych ze względu na płeć i wiek osób badanych, w dwóch grupach wiekowych. Zestawienie uzupełniono przedziałami ufności, wyznaczonymi w oparciu o metodę bootstrapową.

Tabela 53

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Rywalizacja Matczyna w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Rywalizacja	Płeć	Wiek	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M_L</i>	<i>M_H</i>	<i>n</i>
Rywalizacja Matczyna	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	3,49	3,41	2,63	4,45	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	1,85	3,35	0,96	2,84	47
		ogółem	2,72	3,46	2,12	3,47	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	2,42	3,29	1,51	3,31	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	2,31	3,40	1,40	3,40	45
		ogółem	2,37	3,32	1,77	3,05	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	2,94	3,38	2,34	3,61	108
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	2,08	3,36	1,44	2,82	92
		ogółem	2,55	3,39	2,09	3,05	200

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *M_L* – dolna granica 95% przedziału ufności; *M_H* – górna granica 95% przedziału ufności; *n* – liczba osób

Tabela 54

Średnie wyniki w zakresie wymiaru Rywalizacja Ojcowska w relacji z rodzeństwem w zależności od płci i wieku osób badanych

Rywalizacja	Płeć	Wiek	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M_L</i>	<i>M_H</i>	<i>n</i>
Rywalizacja Ojcowska	kobiety	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	2,42	3,65	1,49	3,51	53
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	1,64	3,27	0,76	2,69	47
		ogółem	2,05	3,48	1,34	2,79	100
	męż- czyźni	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	1,84	2,81	1,17	2,69	55
		średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.	1,93	3,21	0,96	2,94	45
		ogółem	1,88	2,98	1,32	2,53	100
	ogółem	wczesna dorosłość do 35 r.ż.	2,12	3,25	1,56	2,80	108
średnia dorosłość powyżej 35 r.ż.		1,78	3,23	1,12	2,49	92	
ogółem		1,97	3,23	1,53	2,45	200	

M – wartość średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *M_L* – dolna granica 95% przedziału ufności; *M_H* – górna granica 95% przedziału ufności; *n* – liczba osób

Testy wielu zmiennych pozwoliły stwierdzić, że w analizowanych danych nie występuje istotny statystycznie efekt płci osób badanych, $F(2, 195) = 0,21$, $p > 0,05$, ani istotny statystycznie efekt

główny wieku, tzn. okresu dorosłości, $F(2, 195) = 1,68, p > 0,05$. Nie otrzymano również istotnego statystycznie efektu interakcyjnego pomiędzy płcią i wiekiem osób badanych, $F(2, 195) = 1,31, p > 0,05$.

Podsumowanie

Analizując otrzymane wyniki w zakresie jakości relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw, zauważono, że płeć nie różnicowała badanych osób w tym zakresie. Istotne statystycznie różnice stwierdzono w grupach wyróżnionych ze względu na kryterium wieku.

Zauważono, że osoby w średnim wieku przejawiały bardziej pozytywne uczucia w stosunku do swych rodzeństw, tworząc z nimi przyjacielski związek, niż osoby znajdujące się w okresie wczesnej dorosłości. Z kolei rodzeństwa będące na etapie wczesnej dorosłości częściej cechowała relacja konfliktowa, w porównaniu do rodzeństw znajdujących się w okresie średniej dorosłości.

6.3.2. Relacja z rodzeństwem a stres i depresja – wartości rodzinne jako moderator

W analizowanym modelu (model 3, rys. 3) przyjęto, że zależności pomiędzy jakością relacji z rodzeństwem a doświadczaniem stresu i depresji mogą być moderowane przez wymiary wartości rodzinnych. W związku z tym założeniem wymiary wartości rodzinnych ujęto w roli moderatora zależności pomiędzy relacjami z rodzeństwem a stresem i depresją. Analizy przeprowadzono za pomocą makro Process Hayesa w wersji 3.4, w modelu 1. Poszczególne wymiary relacji z rodzeństwem, wartości rodzinnych oraz nasilenie stresu i depresji analizowano w odrębnych modelach. Trzy wymiary relacji z rodzeństwem, pięć wartości rodzinnych i dwie zmienne wyjaśniane, tj. stres i depresję, przeanalizowano więc w 30 kolejnych modelach statystycznych. Ze względu na istotne statystycznie odchylenia od rozkładu normalnego obliczenia oparto na metodzie bootstrappingu. W tabelach 55–57 przedstawiono wartości współczynników regresji,

otrzymanych dla efektów interakcyjnych w 95% przedziałach ufności. Oznaczono wartości istotne statystycznie.

Tabela 55

Wartości testów interakcyjnych w modelach statystycznych weryfikujących efekty moderacyjne – zmienna wyjaśniająca Ciepło

Zmienna wyjaśniająca	Moderator	Stres	Depresja
Ciepło	Szacunek	-0,26 ÷ 0,01	-0,21 ÷ 0,07
	Sukces materialny	-0,16 ÷ 0,11	-0,13 ÷ 0,14
	Religia	-0,24 ÷ 0,02	-0,19 ÷ 0,08
	Indywidualizm	-0,05 ÷ 0,23	0,09 ÷ 0,36
	Wsparcie rodzinne	-0,30 ÷ -0,06	-0,21 ÷ 0,03

Omawiając przedstawione w tabeli 55 rezultaty badań, można stwierdzić, że wymiar Wsparcie rodzinne stanowił istotny statystycznie moderator zależności pomiędzy wymiarem Ciepło a nasileniem stresu w relacji z rodzeństwem. Z kolei wymiar Indywidualizm był istotnym statystycznie moderatorem relacji pomiędzy wymiarem Ciepło a depresją w relacji z rodzeństwem.

Tabela 56

Wartości testów interakcyjnych w modelach statystycznych weryfikujących efekty moderacyjne – zmienna wyjaśniająca Konflikt

Zmienna wyjaśniająca	Moderator	Stres	Depresja
Konflikt	Szacunek	-0,04 ÷ 0,23	-0,04 ÷ 0,23
	Sukces materialny	-0,23 ÷ -0,01	-0,17 ÷ 0,04
	Religia	-0,16 ÷ 0,10	-0,10 ÷ 0,16
	Indywidualizm	-0,12 ÷ 0,11	-0,24 ÷ -0,01
	Wsparcie rodzinne	0,08 ÷ 0,28	0,05 ÷ 0,24

Uzyskane rezultaty badań (tab. 56) pozwalają zauważyć, że wymiar Sukces materialny i osiągnięcia moderował zależność pomiędzy dymensją Konflikt a nasileniem stresu w relacji z rodzeństwem. Wymiar Indywidualizm moderował relację pomiędzy wymiarem Konflikt a depresją w relacji z rodzeństwem.

Tabela 57

Wartości testów interakcyjnych w modelach statystycznych weryfikujących efekty moderacyjne – zmienna wyjaśniająca Rywalizacja

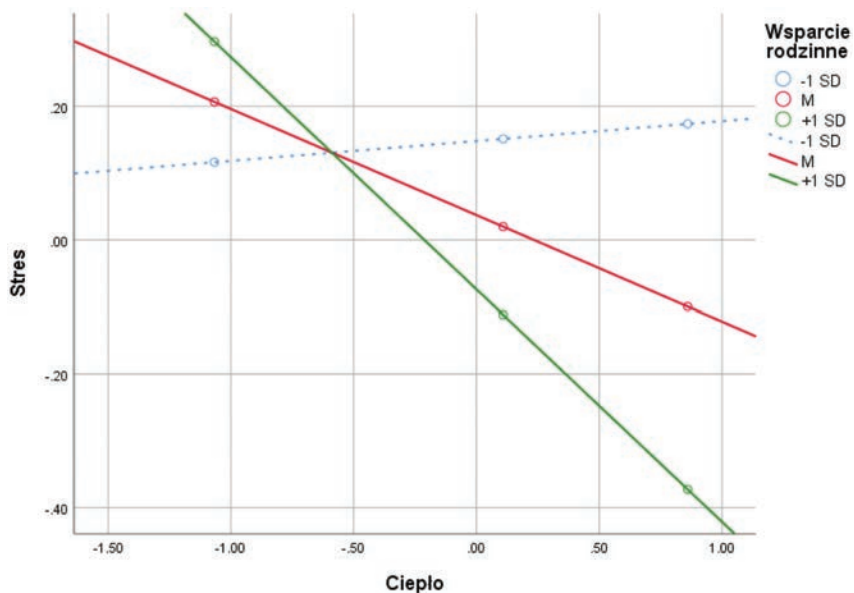
Zmienna wyjaśniająca	Moderator	Stres	Depresja
Rywalizacja	Szacunek	-0,05 ÷ 0,21	-0,10 ÷ 0,16
	Sukces materialny	-0,27 ÷ -0,05	-0,30 ÷ -0,09
	Religia	-0,04 ÷ 0,21	-0,13 ÷ 0,13
	Indywidualizm	-0,21 ÷ 0,07	-0,18 ÷ 0,10
	Wsparcie rodzinne	0,10 ÷ 0,32	0,03 ÷ 0,25

Analizując wyniki zawarte w tabeli 57, stwierdzono, że wymiar Sukces materialny i osiągnięcia moderował zależności pomiędzy dymensją Rywalizacja a stresem i depresją. Wsparcie rodzinne moderowało zależności pomiędzy wymiarami Konflikt i Rywalizacja a nasileniem stresu i depresją w relacji z rodzeństwem.

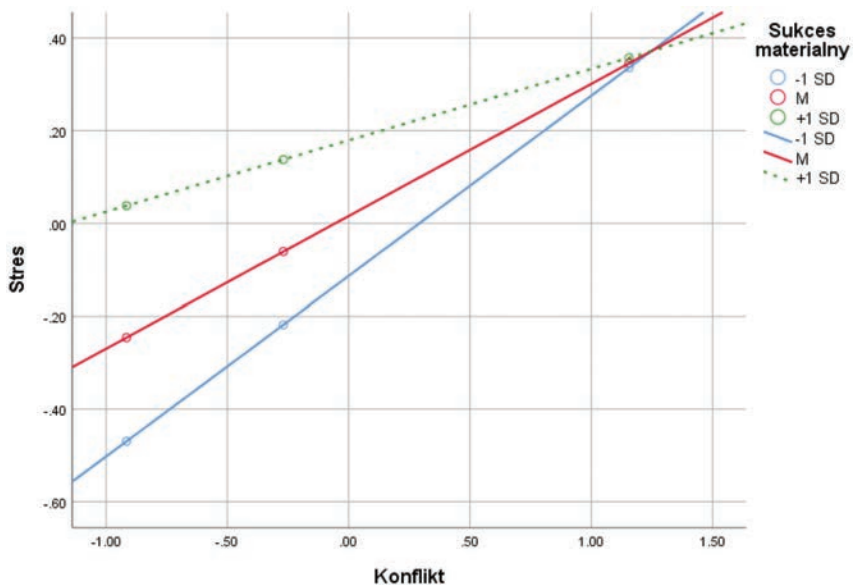
Interpretacji otrzymanych efektów interakcyjnych dokonano poprzez analizę efektów prostych w trzech podgrupach osób badanych: w grupie osób uzyskujących niskie wyniki na analizowanej skali wartości, tj. co najmniej poniżej jednego odchylenia standardowego w badanej próbie; w grupie osób uzyskujących wyniki przeciętne, tj. zawierające się w przedziale od -1 do 1 odchylenia standardowego w badanej próbie oraz w grupie osób uzyskujących wyniki wysokie, tj. powyżej jednego odchylenia standardowego w badanej próbie.

Ujemna zależność pomiędzy wymiarem Ciepło w relacji z rodzeństwem a nasileniem stresu występowała w grupie osób, które uzyskały na skali Wsparcie rodzinne wyniki przeciętne, $B = -0,30 \div -0,02$ lub wysokie, $B = -0,53 \div -0,17$. W grupie osób uzyskujących wyniki niskie zależność pomiędzy wymiarem Ciepło a stresem była nieistotna statystycznie, $B = -0,17 \div 0,23$ (por. wyk. 11).

Dodatnia zależność pomiędzy dymensją Konflikt a nasileniem stresu w relacji z rodzeństwem występowała w grupie osób, które uzyskały na wymiarze Wsparcie rodzinne wyniki przeciętne, $B = 0,14 \div 0,43$ lub niskie, $B = 0,19 \div 0,58$. W grupie osób uzyskujących wyniki wysokie zależność pomiędzy czynnikiem Konflikt a stresem była nieistotna statystycznie, $B = -0,01 \div 0,31$ (por. wyk. 12).

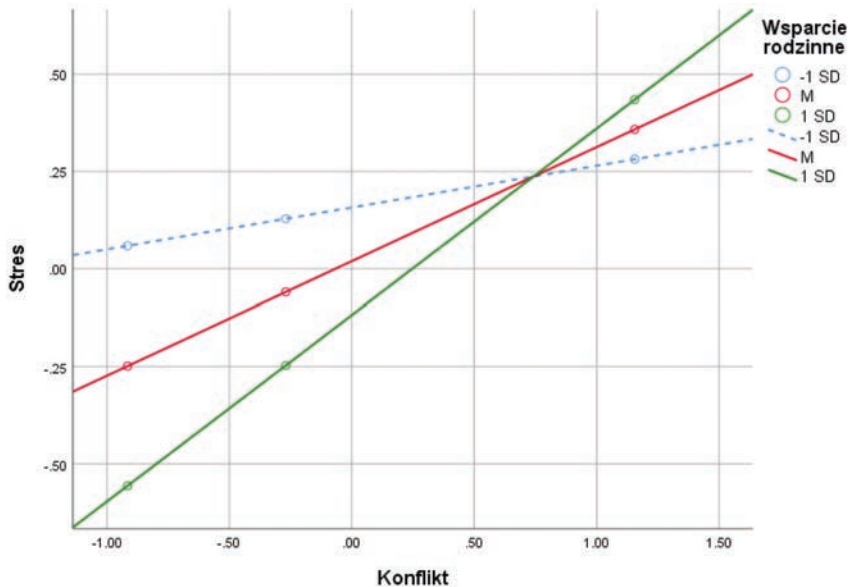

Wykres 11. Zależność pomiędzy wymiarami Ciepło i stres moderowana przez wymiar Wsparcie rodzinne

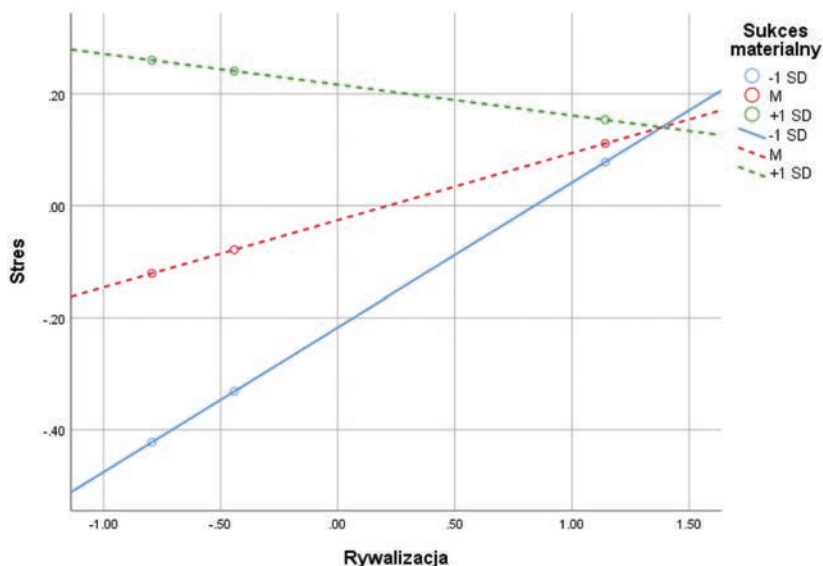
Wykres 12. Zależność pomiędzy wymiarami Konflikt i stres moderowana przez wymiar Sukces materialny

Dotadnia zależność pomiędzy dymensją Konflikt a nasileniem stresu w relacji z rodzeństwem występowała w grupie osób, które uzyskały na wymiarze Wsparcie rodzinne wyniki przeciętne, $B = 0,16 \div 0,43$ lub wysokie, $B = 0,30 \div 0,66$. W grupie osób uzyskujących wyniki niskie zależność pomiędzy dymensją Konflikt a stresem była nieistotna statystycznie, $B = 0,30 \div 0,66$ (por. wyk. 13).

Wykres 13. Zależność pomiędzy wymiarami Konflikt i stres moderowana przez wymiar Wsparcie rodzinne

Dotadnia zależność pomiędzy dymensją Rywalizacja a nasileniem stresu w relacji z rodzeństwem występowała w grupie osób, które uzyskały niskie wyniki na wymiarze Sukces materialny, $B = 0,09 \div 0,36$. Zależność pomiędzy dymensją Rywalizacja a stresem była nieistotna statystycznie w grupie osób uzyskujących wyniki przeciętne, $B = -0,02 \div 0,26$ lub wysokie, $B = -0,22 \div 0,11$ (por. wyk. 14).

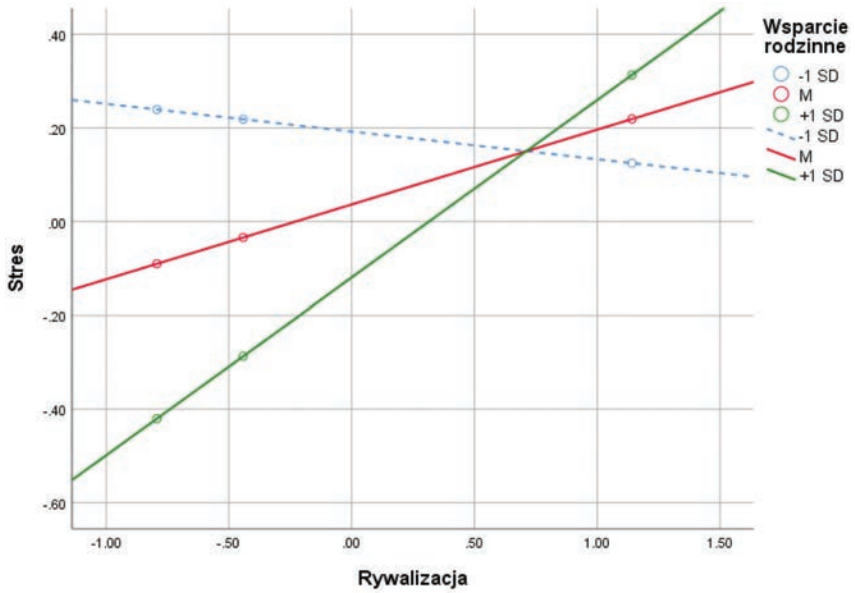

Wykres 14. Zależność pomiędzy dymensją Rywalizacja i stresem moderowana przez wymiar Sukces materialny

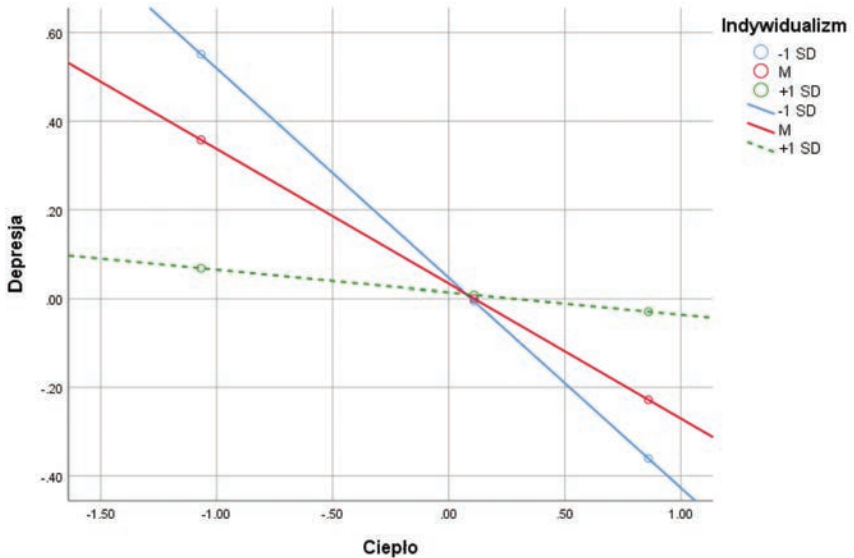
Dodatnia zależność pomiędzy dymensją Rywalizacja a nasileniem stresu w relacji z rodzeństwem występowała w grupie osób, które uzyskały na wymiarze Wsparcie rodzinne wyniki przeciętne, $B = 0,02 \div 0,31$ lub wysokie, $B = 0,17 \div 0,59$. W grupie osób uzyskujących wyniki niskie zależność pomiędzy dymensją Rywalizacja a stres była nieistotna statystycznie, $B = -0,21 \div 0,09$ (por. wyk. 15).

Ujemna zależność pomiędzy czynnikiem Ciepło a nasileniem depresji w relacji z rodzeństwem występowała w grupie osób, które uzyskały na wymiarze Indywidualizm wyniki przeciętne, $B = -0,45 \div -0,16$ lub niskie, $B = -0,68 \div -0,26$. W grupie osób uzyskujących wyniki wysokie zależność pomiędzy czynnikiem Ciepło a depresją była nieistotna statystycznie, $B = -0,22 \div 0,12$ (por. wyk. 16).

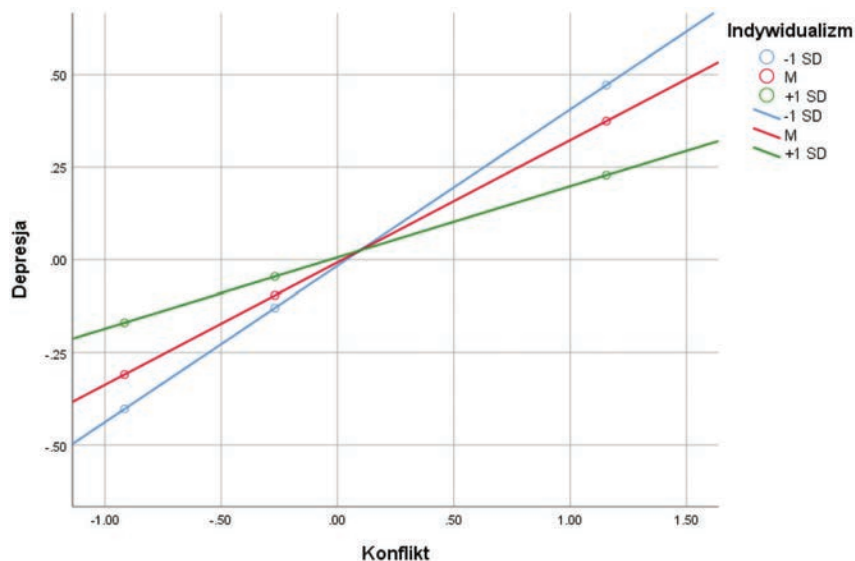
Dodatnia zależność pomiędzy wymiarem Konflikt a nasileniem depresji w relacji z rodzeństwem była silniejsza w grupie osób, które uzyskały na skali Indywidualizm wyniki przeciętne, $B = 0,20 \div 0,46$ lub niskie, $B = 0,26 \div 0,59$. W grupie osób uzyskujących wyniki wysokie zależność pomiędzy wymiarem Konflikt a depresją była słabsza, $B = 0,02 \div 0,37$ (por. wyk. 17).

Wykres 15. Zależność pomiędzy dymensją Rywalizacja i stres moderowana przez wymiar Wsparcie rodzinne

Wykres 16. Zależność pomiędzy czynnikiem Ciepło i depresją moderowana przez wymiar Indywidualizm

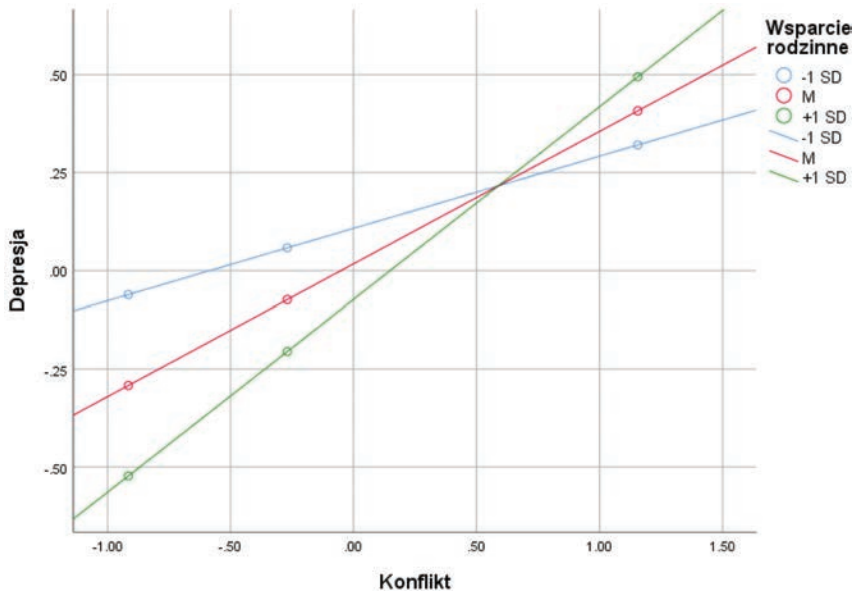

Wykres 17. Zależność pomiędzy wymiarem Konflikt i depresją moderowana przez wymiar Indywidualizm

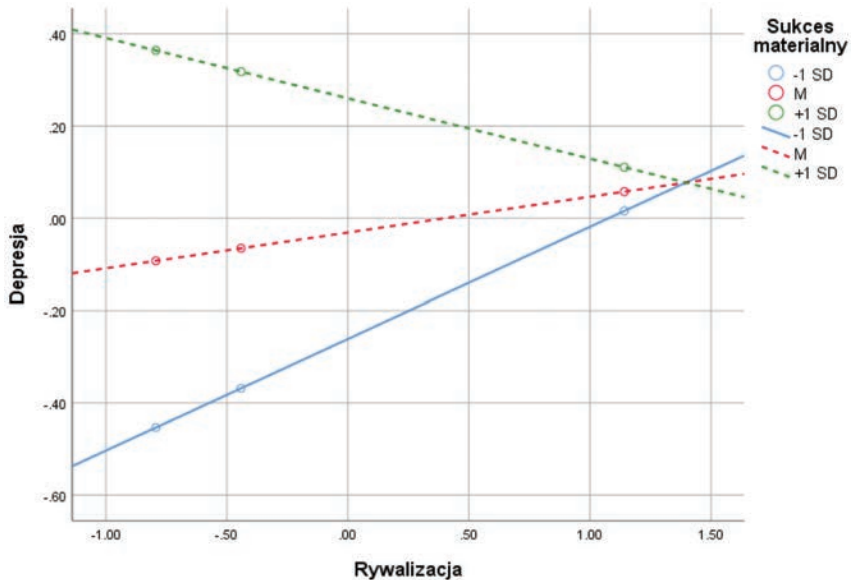
Dodatnia zależność pomiędzy wymiarem Konflikt w relacji z rodzeństwem a nasileniem depresji była silniejsza w grupie osób, które uzyskały na skali Indywidualizm wyniki przeciętne, $B = 0,21 \div 0,47$ lub wysokie, $B = 0,31 \div 0,67$. W grupie osób uzyskujących wyniki niskie zależność pomiędzy wymiarem Konflikt a depresją była słabsza, $B = 0,03 \div 0,34$ (por. wyk. 18).

Dodatnia zależność pomiędzy dymensją Rywalizacja a nasileniem depresji w relacji z rodzeństwem występowała w grupie osób, które uzyskały niskie wyniki na skali Sukces materialny, $B = 0,07 \div 0,41$. Zależność pomiędzy czynnikiem Rywalizacja a depresją była nieistotna statystycznie w grupie osób uzyskujących wyniki przeciętne, $B = -0,06 \div 0,21$ lub wysokie, $B = -0,30 \div 0,03$ (por. wyk. 19).

Dodatnia zależność pomiędzy czynnikiem Rywalizacja a nasileniem depresji w relacji z rodzeństwem występowała w grupie osób, które uzyskały wysokie wyniki na skali Sukces materialny, $B = 0,02 \div 0,45$. Zależność pomiędzy czynnikiem Rywalizacja a depresją była nieistotna statystycznie w grupie osób uzyskujących wyniki przeciętne, $B = -0,06 \div 0,24$ lub niskie, $B = -0,22 \div 0,10$ (por. wyk. 20).

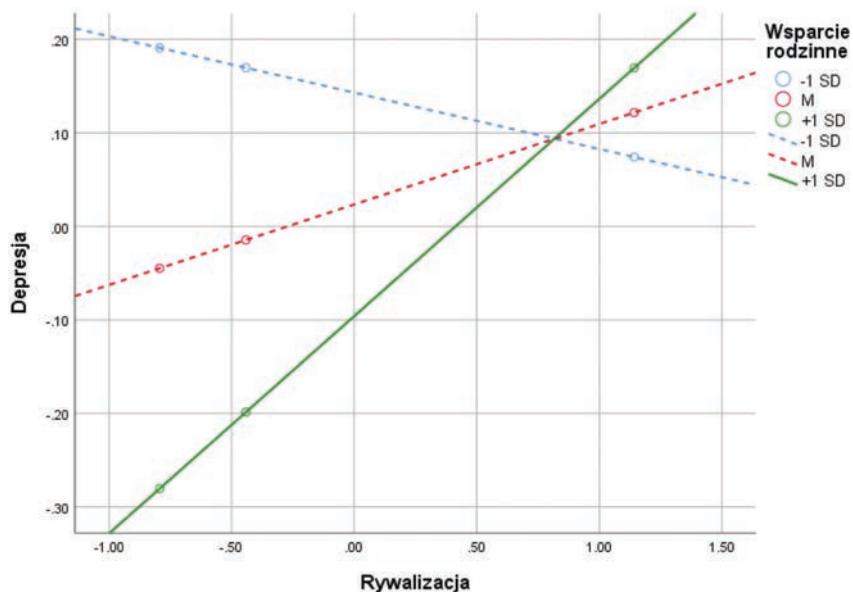

Wykres 18. Zależność pomiędzy czynnikiem Konflikt i depresją moderowana przez wymiar Wsparcie rodzinne

Wykres 19. Zależność pomiędzy czynnikiem Rywalizacja i depresją moderowana przez wymiar Sukces materialny

Wykres 20. Zależność pomiędzy czynnikiem Rywalizacja i depresją moderowana przez wymiar Wsparcie rodzinne

Podsumowanie

Uzyskane rezultaty badań wyraźnie wskazują na moderującą rolę wymiarów wartości rodzinnych w odniesieniu do zależności między jakością relacji interpersonalnej dorosłego rodzeństwa a doświadczaniem depresji i stresu psychologicznego. Przedstawiony wniosek płynący z badań własnych potwierdza wyniki zreferowanych w pracy analiz statystycznych, w których wartości rodzinne zostały ujęte jako moderator (3 wymiary relacji x wymiary wartości rodzinnych x 2 zmienne wyjaśniane, tj. stres i depresja dają sumarycznie 30 modeli, a w dziewięciu z nich stwierdzono efekty moderacji).

Dyskusja wyników

W polskiej literaturze naukowej z zakresu psychologii obserwuje się stosunkowo niewielkie zainteresowanie problematyką wartości rodzinnych. Zagadnienie to podejmowane jest najczęściej w wymiarze ogólnym (Brzozowski, 2005; Ciecuch, 2013; Mejsbaum, 2000; Oleś, 2002), a rzadziej przy okazji omawiania specyficznych problemów naukowych, jak np. przemian zachodzących w rodzinie (Appelt, 2007; Bakiera, 2006; Harwas-Napierała, 2010; Janicka, 2017; Klamut, 2012; Rostowska, 2008; Szlendak, 2015; Wałęcka-Matyja, 2014a), nowych wymagań dotyczących ról rodzicielskich (Janicka, 2017; Sikorska, 2009), miejsca dziecka w rodzinie (Paprzycka, 2010; Wałęcka-Matyja, 2013) czy zagrożeń, które wiążą się nie tylko z występowaniem zmian społeczno-kulturowych, ale także odnoszą się do krytycznych wydarzeń życiowych w rodzinach (Herbert, 2005; Pisula, 2007; Stelter, 2013). Z dokonanego przeglądu literatury przedmiotu wynika, że poza publikacjami, które ujmują problematykę wartości rodzinnych w czasopiśmiennictwie, pojawiają się sporadyczne opracowania, dotyczące znaczenia wartości rodzinnych dla funkcjonowania współczesnego człowieka i jego otoczenia.

Zreferowane w pracy wyniki badań własnych, odnoszące się do problematyki wartości rodzinnych ujętych w perspektywie psychologicznej, w zdecydowany sposób przyczyniają się do jej lepszego poznania oraz wyjaśnienia. Podkreśla się, że na gruncie polskim niewiele badań odnosi się do tej tematyki i dotyczą one innych zagadnień. W związku z tym, przyjmuje się, że opisane badania mają charakter eksploracyjnych, co wiąże się z występowaniem pewnych ograniczeń w prowadzeniu dyskusji nad otrzymanymi rezultatami.

Warto nadmienić, że pojedyncza perspektywa teoretyczna nie umożliwi dokonania satysfakcjonującego opisu i wyjaśnienia

badanych zależności, dlatego też interpretując uzyskane rezultaty badań, odnoszono się do założeń psychologii humanistycznej (Maslow, 2018), psychologii pozytywnej (Seligman, Csikszentmihalyi, 2000) oraz perspektywy systemowej (Minuchin, 1988).

W refleksji ogólnej można stwierdzić, że przedstawione analizy rezultatów badań własnych prowadzą do zróżnicowanych wniosków, w zależności od rozpatrywanych zmiennych w całej próbie czy też w wyróżnionych ze względu na określone kryteria podgrupach.

Jako pierwsze omówiono i zinterpretowano wyniki badań dotyczące zależności ujętych w modelu pierwszym. Poszukując odpowiedzi na pytanie badawcze o postrzeganie wartości rodzinnych przez osoby dorosłe oraz o ich ważność, można zauważyć, iż najwyższe wyniki średnie badani uzyskali na wymiarze Szacunek. Wymiar ten, określający wartości rodzinne, rozumiany jest jako potrzeba zachowania prawidłowych relacji międzypokoleniowych oraz kształtowania istotnego znaczenia, jakie dla dzieci mają mieć rodzice, zarówno pod względem postaw, jak i ulegania mądrości rodziców przy podejmowaniu decyzji. W zakresie wartości należących do nurtu indywidualistycznego najwyższe wartości średnie odnotowano na wymiarze Sukces materialny i osiągnięcia. Oznacza to, że badani w działaniach na rzecz rodziny podkreślali znaczenie osiągnięć materialnych, sukcesu odzwierciedlonego w priorytetyzacji zarabiania pieniędzy oraz dążenie do osiągnięć przez konkurencję. Uzyskane wyniki wskazują na dwie, najważniejsze w ocenie badanych, dymensje wartości rodzinnych.

W dalszej kolejności w badaniu wyróżniają się wyniki średnie, które odnoszą się do wymiaru Wsparcie rodzinne, rozumianego jako pragnienie utrzymania oraz wspierania osób będących w bliskich związkach rodzinnych. Wymiar Indywidualizm, odnoszący się do przekonania, że dla dobra rodziny jako całości ważne jest dążenie do uzyskania niezależności i samowystarczalności, osiągnął zbliżone wartości średnie w obu grupach (badanie 1 i badanie 2). Religia jako ostatni z wymiarów wskazanych przez badanych osiągnął jedno z niższych wyników średnich w obu próbach.

Przedstawione wyniki badań (badanie 1) wskazują, że w zakresie wartości rodzinnych występują istotne statystycznie

różnice międzygrupowe, uwarunkowane zmiennymi społeczno-demograficznymi. Tak samo płeć, choć w najmniejszym stopniu, jak wiek, stan cywilny, miejsce zamieszkania oraz poziom wykształcenia badanych przyczyniały się do zróżnicowania międzygrupowego w tym zakresie. Uzyskane wyniki znajdują potwierdzenie w innych doniesieniach z tego zakresu (por. CBOS, 2019).

Odnosząc się do zróżnicowania międzypłciowego w zakresie wartości rodzinnych, stwierdzono, że mężczyźni przejawiali większe niż kobiety nasilenie wartości rodzinnych należących do nurtu indywidualistycznego. Otrzymali oni wyższe wyniki średnie na wymiarach Sukces materialny i osiągnięcia (badanie 1) oraz Indywidualizm (badanie 2) niż kobiety. Oznacza to, że ważniejsze było dla nich, niż dla kobiet, działanie na rzecz rodziny poprzez osiąganie sukcesów w sferze materialnej, dążenie do osiągnięć przez konkurencję (Sukces materialny i osiągnięcia) oraz uzyskanie niezależności oraz samowystarczalności (Indywidualizm). Przedstawione rezultaty badań własnych potwierdzają inne doniesienia z tego zakresu. Podkreśla się, że kobiety często mogą wyrażać wartości rodzinne poprzez okazywanie bliskości i spędzanie czasu z członkami rodziny. Natomiast mężczyźni eksponują przejawianie wartości rodzinnych na różne sposoby. Jedną z możliwości stanowią męskie osiągnięcia spoza środowiska domowego, określające pozycję mężczyzny w rodzinie, ale też jednocześnie pozycję społeczno-ekonomiczną rodziny wśród innych rodzin, np. osiągnięcia zawodowe mężczyzny powodują, że rodzina odczuwa dumę z sukcesów swego członka, a także korzysta ze zdobytych przez niego dóbr (Updegraff, McHale, Whiteman, Thayer, Delgado, 2005).

Interpretując otrzymany wynik, można odnieść się do odmiennej przebiegających dla kobiet i mężczyzn procesów socjalizacji. W okresie wczesnego dzieciństwa dziewczęta przygotowuje się do realizowania się oraz osiągania satysfakcji ze spełniania się na łonie rodziny poprzez macierzyństwo. Gdy chłopcy, mniej więcej po osiągnięciu trzeciego roku życia, są motywowani do rezygnacji z naturalnej dla dziecka zależności, to dziewczynki dalej mogą z niej korzystać. Przekaz kierowany do dziewczynek nie zachęca do bardziej samodzielnego postępowania, a nawet sprzyja rozwojowi postawy konformistycznej, wzmacnianej pochwałami rodziców i nauczycieli.

Z kolei w odniesieniu do chłopców otoczenie zewnętrzne gratyfikuje przejawy zachowań niezależnych i indywidualistycznych. Co więcej, w późniejszych okresach rozwojowych u młodych mężczyzn za zaletę uważa się ujawnianie zachowań odnoszących się do rywalizacji, zwyciężania, osiągania sukcesów finansowych i zawodowych. Chwalone jest także posiadanie władzy, prestiżu, realizowane m.in. poprzez zajmowanie wysokich stanowisk kierowniczych, jak i przejawianie zachowań świadczących o swobodzie w sferze erotyki. W procesie socjalizacji dziewcząt – skoncentrowanym na kształtowaniu takich cech, jak dbałość o relacje międzyludzkie, opiekuńczość, wrażliwość, czy wychowanie i opieka nad dziećmi – można dostrzec rozdźwięk między efektami wychowania a wymaganiami życia we współczesnych społeczeństwach, które nagradzają postawę niezależną i zachowania indywidualistyczne (Paprzycka, 2010).

Można zatem przyjąć, że w procesie socjalizacji kobiet występuje głównie dążenie do wzmacniania zachowań prowadzących do wytworzenia i kształtowania orientacji wspólnotowej, a u mężczyzn nastawienia sprawczego. Zatem jeśli sprawczość ujmować jako zdolność do koncentracji na własnym ja i na swojej osobie, rozumianej jako realizator określonych celów, to jest ona treściowo bliska wymiarowi wartości rodzinnych określanemu jako Indywidualizm. Empirycznie potwierdzają to założenie wyniki badania, w których wystąpiła silna korelacja Skali Sprawczości ze Skalą Męskości Bem ($r = 0,71$). Co więcej wymiar sprawczości korelował dodatnio z ekstrawersją i sumiennością, zaś ujemnie – z neurotyzmem (Wojciszke, Szlendak, 2010).

Odnosząc się do wyższych wyników średnich w zakresie wymiarów Sukces materialny i osiągnięcia oraz Indywidualizm uzyskanych przez mężczyzn, w porównaniu do kobiet, można przyjąć, że orientacja na wartości indywidualne stanowi poniekąd warunek zachowań kooperacyjnych i prospołecznych. Bowiem jeżeli człowiek inwestuje w siebie, dba o swój rozwój, to staje się wtedy bardziej atrakcyjnym kandydatem na rynku pracy i ma większą możliwość utrzymywania finansowo rodzinę (Waterman, 1982). Jak wskazuje Lewicki (1969), największa trudność okresu dorosłości

wiąże się ze znalezieniem równowagi między osobistą a społeczną funkcją zachowania.

Inne wyjaśnienie omawianych wyników badań może wiązać się z transmisją międzypokoleniową (dziedzictwem) przekonań, wynikających z obowiązującego dawniej modelu rodziny tradycyjnej. Rodzina tradycyjna ujmowana jako szczególny typ rodziny nuklearnej, ukształtowany w większości społeczeństwach z obszaru kultury judeochrześcijańskiej, odznacza się określonymi cechami. W przypadku tego typu rodziny w społeczeństwie polskim przydomek „tradycyjna” oznacza, że władzę decyzyjną i sprawczą posiada mężczyzna, odpowiedzialny za materialne utrzymanie rodziny oraz reprezentowanie jej na zewnątrz. Z kolei rola kobiety sprowadza się do wykonywania prac domowych oraz do wychowywania dzieci. Za centrum życia w rodzinie tradycyjnej przyjmuje się dom, a rytm jego działania wyznacza kalendarz świąt religijnych (Szlendak, 2015).

Na marginesie rozważań warto dodać, że współcześni badacze zajmujący się problematyką rodzin uważają, że posługiwanie się terminem *rodzina tradycyjna* jest mało precyzyjne, bowiem w zróżnicowanych kulturowo społeczeństwach występują inne tradycje oraz odmienne sposoby budowania życia rodzinnego. Rodzina tradycyjna to zatem pojęcie parasol – wszystko się pod nim może mieścić. Współczesne przemiany społeczno-kulturowe prowadzą familiologów do zaniechania posługiwania się terminem *rodzina tradycyjna*, bowiem w coraz mniejszym stopniu pasuje on do dzisiejszych form związków międzyludzkich. W odróżnieniu od podejścia modernistycznego, które zakłada, że rodzina jest obiektem z góry ustalonym, gotowym do objęcia badaniami. Współcześnie przyjmowany jest model postmodernistyczny. Główną ideę stanowi w nim przekonanie, że w każdym społeczeństwie jakaś forma rodziny jest uznawana za tradycyjną, a sposób jej funkcjonowania za normalny. Zatem tradycyjność i normalność są społecznie wypracowanymi konstruktami, a rodzina to raczej proces niż niezmienna struktura (Szlendak, 2015).

Wracając do omówienia uzyskanych w badaniach własnych rezultatów, stwierdzono, że w zakresie wartości rodzinnych, zaliczanych do nurtu tradycyjnego, takich jak Szacunek, Religia, Wsparcie rodzinne, nie wystąpiły istotne statystycznie różnice w porównywanych

grupach kobiet i mężczyzn. Uważa się, że jest to efekt dokonujących się przemian społeczno-kulturowych, które obejmują swym oddziaływaniem zarówno całą rodzinę, jak i jej poszczególnych członków, funkcjonujących w napisanych na nowo rolach rodzinnych (Sikorska, 2009; Szlendak, 2015). Dokonując syntetycznego ujęcia kierunku transformacji zachodzących we współczesnych rodzinach, można zaobserwować dwie tendencje. Z jednej strony zachodzące zjawiska osłabiają instytucjonalny charakter rodziny i małżeństwa (dominacja celów indywidualnych nad rodzinnymi, rosnąca liczba rozwodów, a w konsekwencji małżeństw powtórnych, powszechność kohabitacji, obecność instytucji wspierających rodzinę w pełnieniu przez nią funkcji). Natomiast z drugiej strony można rozważać sukcesywny proces tworzenia się w rodzinach relacji partnerskich, podmiotowych, w których związek kobiety i mężczyzny, a także stosunki uczuciowe między wszystkimi członkami rodziny zależą nie tyle od trwałych, sztywnych obowiązków i ról, co uwarunkowane są jakością interakcji między nimi. Wielu psychologów zaznacza, że współcześnie życie rodzinne nabiera cech bardziej osobistych, a mniej jest determinowane przez tradycję (Bakiera, 2006; Janicka, 2017; Rostowska, 2008). Istotę tych przemian trafnie ujął Rostowski, wskazując, że małżeństwo „wczoraj było społecznym ustaleniem, dziś jest zaangażowaniem we dwoje, czyli zaangażowaniem interpersonalnym” (Rostowski, 1987, s. 6). Zatem w przedstawionej perspektywie psychologicznej wymiary wartości rodzinnych (Szacunek, Religia, Wsparcie rodzinne) zorientowane na tworzenie wspólnoty, dawniej bardziej preferowane przez kobiety niż mężczyzn, współcześnie tak wyraziście nie różnicują badanych osób. W podobnym stopniu pragną one utrzymywać i wspierać członków swych rodzin. Dążą do zachowania prawidłowych relacji międzypokoleniowych, do kształtowania istotnego znaczenia, jakie dla dzieci mają mieć rodzice zarówno pod względem postaw, jak i ulegania mądrości rodziców przy podejmowaniu decyzji. Co więcej, podobnie wartościują sferę duchowości i ujawnianie wiary w wyższą moc.

Omawiając zróżnicowanie w zakresie wymiarów wartości rodzinnych, występujące w dwóch etapach dorosłości, zauważono, że osoby znajdujące się w okresie średniej dorosłości uzyskały istotnie statystycznie wyższe wyniki średnie, niż osoby znajdujące się w okresie wczesnej dorosłości w obszarze wartości należących

do nurtu tradycyjnego (Szacunek, Religia, Wsparcie rodzinne) (badanie 1). Dokonując replikacji badania 1, na grupie określonej jako przekrojowa, bowiem obejmującej wszystkie trzy okresy dorosłości, stwierdzono, że osoby znajdujące się w okresie późnej dorosłości przejawiały większe nasilenie wszystkich wartości rodzinnych (Szacunek, Sukces materialny i osiągnięcia, Wsparcie rodzinne, Religia, Indywidualizm), niż osoby z pozostałych porównywanych grup wiekowych (badanie 2). Najmniejsze nasilenie wartości rodzinnych należących do nurtu tradycyjnego (Szacunek, Religia, Wsparcie społeczne) przejawiały osoby znajdujące się w okresie wczesnej dorosłości w porównaniu z osobami z okresu średniej dorosłości (badanie 1) oraz wszystkich wartości w porównaniu do osób z grup obejmujących średnią i późną dorosłość (badanie 2).

Podjęwając próbę zinterpretowania uzyskanych wyników, można zauważyć, że wraz z wiekiem wszystkie wartości rodzinne nabierały większego znaczenia dla badanych osób. Najwyższe nasilenie wartości rodzinnych zaobserwowano w zakresie wymiaru Szacunek, który oznacza docenianie potrzeby zachowania prawidłowych relacji międzypokoleniowych. Ponadto, odnosi się do wysokiego wartościowania procesu kształtowania istotnego znaczenia, jakie dla dzieci mają mieć rodzice, zarówno pod względem postaw, jak i ulegania mądrości rodziców przy podejmowaniu decyzji. Wyjaśniając uzyskany wynik, należy podkreślić, że Polacy, podobnie jak Włosi tworzą społeczeństwa familijne (Lewenstein, 2006). Świadczą o tym wyniki badań nad najważniejszymi wartościami, którymi Polacy kierują się w codziennym życiu. Szczęście rodzinne zajmuje niezmiennie pierwsze miejsce w tym rankingu (80% badanych), drugą pozycję zajmuje zdrowie (55% badanych), a na trzecim miejscu respondenci wskazują spokój (do najważniejszych wartości zaliczyło go 48% respondentów)¹. Również w poprzednich latach szczęście rodzinne było najważniejszą wartością dla Polaków. Zarówno w 2008, jak i 2013 r. opowiedziało się za nim 78% badanych osób (CBOS, 2019).

---

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (344) przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face), wspomaganą komputerowo (CAPI), w dniach 10–17 stycznia 2019 r. na liczącej 928 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

Dla społeczeństw familiocentrycznych typowe jest tworzenie istotnych więzi społecznych głównie w obrębie rodziny. Wokół grupy rodzinnej można zaobserwować występowanie złożonej sieci zachowań wspierających i współpracy, a zaufaniem obdarzani są głównie członkowie rodzin (Szlendak, 2015). Co więcej, u osób w okresie późnej dorosłości dochodzi do zawężania sieci społecznych kontaktów, a więcej energii i czasu jest poświęcane na utrzymywanie kilku bliskich relacji o wysokim poziomie intymności (Carstensen, 1992). Zakładając, że osoby z najstarszej grupy wiekowej pełnią rolę dziadków, najwyższe wyniki średnie w zakresie wymiaru Szacunek można konfirmować rezultatami badań, wskazującymi, że dziadkowie pełnią rolę scalającą rodzinę (ang. *kinkeeper role*). Dzięki ich działaniom częściej odbywają się spotkania, kultywuje się więcej rodzinnych zwyczajów, przekazuje więcej historii, a także rodzinnych opowieści oraz przejawia silniejsze poczucie rodzinnych więzi i poczucie zobowiązania do wzajemnego wspierania się w razie potrzeby (Putney, Bengtson, 2001). Zatem możliwe, że z tego powodu wartości rodzinne wraz z wiekiem stają się bardziej niż w poprzednich okresach rozwojowych wyraziste, centralne, silniej wiążą się z określonymi postawami i motywują do działania na rzecz rodziny. Ma to istotne znaczenie w procesie transferu międzypokoleniowego, który rozumiany jako przekaz dowolnych środków czy zasobów między generacjami wynika z jakości solidarności międzypokoleniowej. Wzajemna życzliwość oraz gotowość członków wielopokoleniowych rodzin do niesienia sobie zróżnicowanej pomocy może obejmować sześć wymiarów (Mabry, Giarrusso, Bengtson, 2007): solidarność emocjonalną, asocjacyjną, aksjologiczną, normatywną, funkcjonalną oraz strukturalną.

Solidarność emocjonalna odnosi się do siły uczuć, łączących przedstawicieli trzech pokoleń. Solidarność asocjacyjna dotyczy charakteru i częstości interakcji między dwoma przedstawicielami pokoleń w rodzinie. Solidarność aksjologiczna łączy się z bliskością między członkami rodziny, reprezentującymi różne pokolenia w zakresie postaw, wartości, opinii czy światopoglądu. Solidarność normatywna odnosi się do, podzielanych przez osoby tworzące rodzinę, oczekiwań odnośnie obowiązku udzielania pomocy i wsparcia członkom rodziny. Solidarność funkcjonalna rozumiana jest jako

skala bezpośredniej wymiany ekonomicznej i wsparcia finansowego między pokoleniami. Solidarność strukturalna określa możliwości współpracy i transferu związane z liczbą pokoleń w rodzinie, liczbą ich członków, ich strukturą płciową, dostępnością czasową i rozmieszczeniem terytorialnym (Mabry, Giarrusso, Bengtson, 2007).

Zwraca się uwagę, że przedstawione wymiary solidarności międzypokoleniowej pozwalają na wyodrębnienie głównych typów relacji międzygeneracyjnych w rodzinach, tj. ścisłych, towarzyskich, obowiązkowych oraz oderwanych. Typ relacji ścisłych cechuje silne zaangażowanie reprezentantów pokoleń we wszystkie wymiary solidarności międzypokoleniowej. Wysoka solidarność emocjonalna i asocjacyjna, bez wsparcia ekonomicznego i społecznego cechuje typ relacji towarzyski. Z kolei w przypadku udzielania pomocy finansowej i bezpośredniej, lecz bez podzielenia wspólnych wartości oraz bliskości emocjonalnej występuje typ relacji określany jako obowiązkowy. Rodziny kształtujące relacje oderwane cechuje brak więzi, głównie z ojcami. Najczęściej można zaobserwować tego typu sytuacje w przypadku rozwodu, gdy ojcowie założyli nowe rodziny (Szlendak, 2015).

Widoczne wyższe nasilenie wartości rodzinnych pochodzących z nurtu indywidualistycznego, odnoszących się do znaczenia osiągnięć materialnych (Sukces materialny i osiągnięcia) w grupie osób znajdujących się w okresie późnej dorosłości, można wyjaśnić zjawiskiem solidarności międzypokoleniowej. Opuszczenie domu rodzinnego przez dorosłe dzieci wiąże się nie tylko z poprawą sytuacji finansowej rodziców, ale często też ze wspieraniem ekonomicznym dorosłych już dzieci. Stwierdzono, że osoby będące w okresie późnej dorosłości (ok. 70 roku życia) udzielają znacznego wsparcia ekonomicznego swym dorosłym dzieciom, które założyły własne rodziny. Świadczy o tym wiele wyników badań nad transferami międzygeneracyjnymi w Europie (por. Albertni, Kohli, Vogel, 2007). Badacze wskazują, że w 10 przebadanych krajach (Szwecja, Dania, Austria, Francja, Niemcy, Holandia, Szwajcaria, Grecja, Hiszpania, Włochy) w ciągu jednego roku 21% badanych przekazało środki finansowe swoim dzieciom. Zaznacza się, że wielkość kwot jest uzależniona od wielu czynników, do których zalicza się wiek rodziców, liczbę dzieci w rodzinie czy kontekst

narodowy, np. we Włoszech pieniądze przekazywane są rządziej, ale za to w większej kwocie niż w krajach skandynawskich, gdzie przekazy są częstsze, a o mniejszej wartości (Albertni, Kohli, Vogel, 2007).

Inną formę transferu międzygeneracyjnego stanowi wsparcie społeczne. Już antropolodzy kulturowi zaobserwowali, że w różnego rodzaju sytuacjach najpierw pomoc jest świadczona najbliższemu krewnym, a dopiero potem dalszym. W następnej kolejności mogą na nią liczyć przyjaciele i sąsiedzi, a na końcu osoby nieznanome. Wynika to z większej odpowiedzialności za członków własnej grupy niż obcej, których dobro jednostka utożsamia z własną korzyścią. Co więcej, pomaganie rodzinie zawiera perspektywę osiągnięcia korzyści dla siebie przy jednoczesnym ponoszeniu małych kosztów, a nawet unikaniu ich. Często motywacją tego typu postawy jest fakt, że jednostka zawdzięcza członkom rodziny pomoc, która wcześniej została jej udzielona lub liczy na odwzajemnienie się w przyszłości za ujawnioną dobroć (Aronson, Wilson, Akert, 2007). Szerzej zagadnienie to opisuje i wyjaśnia teoria G.C. Homansa (1992), której wyczerpujące przedstawienie wykracza poza ramy niniejszego opracowania.

Starsze pokolenia są tymi, które najczęściej w rodzinach inwestują zasoby w rozwój młodszych generacji, w tym czas poświęcony na wychowanie wnuków. Rodzice często pomagają dzieciom, a dzieci rzadziej rodzicom. Z kolei dziadkowie wspierają swoich wnuków, a wnuki w mniejszym wymiarze czasowym pomagają dziadkom (Napora, 2019). Tym samym uzyskanie najwyższych wyników średnich przez osoby znajdujące się w okresie późnej dorosłości, w porównaniu do osób znajdujących się w okresach wczesnej i średniej dorosłości, na wymiarze wartości określonym jako Wsparcie rodzinne znajduje swoje uzasadnienie w literaturze przedmiotu.

Warto nadmienić, że transfer międzygeneracyjny nie obejmuje jedynie środków finansowych czy wsparcia społecznego. Z uwagi na podjętą w pracy problematykę wyjątkowo istotnym wydaje się omówienie zagadnienia przekazu wartości i norm. Analizując wyniki badań własnych, zauważono, że osoby znajdujące się w okresie późnej dorosłości ujawniały wyższe nasilenie w zakresie wymiaru

wartości rodzinnych określonego jako Religia, niż osoby z pozostałych grup wiekowych. Badacze zajmujący się problematyką religijności podkreślają, że odgrywa ona szczególnie istotną rolę dla najstarszej generacji, którą cechuje potrzeba rewizji oraz pogłębienia własnego życia duchowego. Procesy te wiążą się z poczuciem realizowania wartości wyższych, rozwojem wyrozumiałości, głębokiej życzliwości dla innych oraz potrzebą przekazywania wiary kolejnym pokoleniom. W przypadku wystąpienia sytuacji trudnych, związanych z doświadczaniem choroby, bólu czy nawet śmierci, dzięki religijnym procesom transcendowania może nastąpić wzniesienie się ponad doznawane cierpienie, zniechęcenie czy rozpacz (Rydz, 2014b; Skrzypińska, Chudzik, 2017).

We współczesnych rodzinach, w których normę społeczną stanowi praca zawodowa kobiet, dziadkowie mają okazję spędzać dużo czasu ze swoimi wnukami. Uważani są za tzw. wielkich rodziców, rodziców naszych czasów. Całokształt życia dzieci w istotny sposób kształtowany jest przez splatanie się ich ścieżek rozwojowych ze ścieżkami rozwoju najstarszej generacji, która, z uwagi na znaczne wydłużenie się współcześnie średniej długości życia, jest obecna w strukturach wielu rodzin (Appelt, 2007).

Kontakt dziadków z wnukami nie pozostaje bez wpływu na postawy i zachowania religijne wnuków. Badania longitudinalne nad tym obszarem transmisji wartości prowadzili Bengtson, Copen, Putney, Sliverstein (2009). Oceniali oni trzy aspekty religijności: transfer częstotliwości praktyk religijnych, subiektywnie oceniany stopień religijności badanych oraz ich konserwatywnych przekonań religijnych. Badania prowadzone były na przestrzeni kilkudziesięciu lat (od 1971 r. do 2010 r.), na losowo dobranej próbie 3000 osób, tworzących 350 rodzin. Wyniki badań z 1971 r. pozwalały na stwierdzenie, że im bardziej religijni byli dziadkowie, tym silniejsze więzi emocjonalne łączyły ich z wnukami. Co więcej, mieli oni bardzo duży wpływ na częstotliwość praktyk religijnych swych wnuków oraz na ich religijność. W 2000 r. odnotowano, że dziadkowie nie mieli już tak dużego wpływu na religijność wnucząt. Okazało się również, że wpływ dziadków na wnuki w zakresie religijności jest bezpośredni, z pominięciem rodziców. Wyraźnie ujawniało się to na linii babcia – wnuczka. Zatem zostawiając wnuki pod opieką

dziadków, głównie babć, rodzice bardziej lub mniej świadomie zdecydowali się na religijną socjalizację swych dzieci (Szlendak, 2015).

W literaturze przedmiotu istnieje teoria, że dziadkowie dają wnukom możliwość wglądu do przeszłości poprzez kulturowe okno (Brandt, Buszman, 2015). Dla młodego pokolenia obecność i kontakt z najstarszą generacją w rodzinie stanowi kontekst rozwoju indywidualnego, a także ułatwia kształtowanie tożsamości. Przekazywanie doświadczenia, historii rodzinnych, tradycji czy światopoglądu najczęściej odbywa się podczas wspólnych czynności i zachodzącej wtedy interakcji. Zauważa się, że wraz ze wzrostem wieku wnuków rozmowy przybierają odmienny charakter. Nastolatki są zainteresowane prowadzeniem z dziadkami rozmów „o życiu”, obejmujących kwestie związane z podejmowaniem ważnych decyzji, wyborów, udzielaniem wsparcia emocjonalnego. Rozmowy te dają młodym ludziom możliwość opracowania własnych doświadczeń życiowych w postaci zeksterioryzowanej, w procesie interpersonalnego komunikowania się (Appelt, 2007).

Możliwe też, że w odniesieniu do transferu wartości bardziej niż przejmowanie hierarchii wartości od dziadków, ważniejsze jest uświadomienie sobie przez młodych ludzi jej znaczenia, że stanowi ona swoisty kompas życiowy. Na niej opiera się proces kształtowania się własnej osoby, życia, pełni rolę fundamentu w zmieniającej się i trudnej do przewidzenia rzeczywistości. Znaczenie bliskich relacji interpersonalnych z dziadkami polega głównie na tym, iż wyprzedzają oni wnuków na drogach życia, stanowiąc drogowskaz, pokazujący jak radzić sobie z trudnościami (Appelt, 2007; Napora, 2019).

Rozpatrując wartości rodzinne w grupach osób wyróżnionych w oparciu o kryterium stanu cywilnego, zauważono, że osoby w związkach małżeńskich uzyskały istotnie statystycznie wyższe wyniki średnie w zakresie wartości rodzinnych należących do nurtu tradycyjnego (Szacunek, Religia oraz Wsparcie rodzinne) niż osoby stanu wolnego. Można przyjąć, że decydując się na związek sformalizowany, będący częścią tradycji społecznej, wyznawali spójne z nią wartości.

W ujęciu Rostowskiej (2009) rodzina pełni wiele powiązanych ze sobą funkcji. W kontekście rozważań na temat uzyskanych wyników badań własnych istotna jest funkcja socjalizacyjna, odnosząca się do procesu uczenia się dzieci od osób z ich najbliższego otoczenia.

Rodzice przekazują bowiem swoim potomkom system wartości, wzorce komunikacyjne, obyczaje, zasady moralne oraz wartości kulturowe. Zatem wyższe wyniki średnie w zakresie wartości tradycyjnych w grupach osób funkcjonujących w związkach małżeńskich w porównaniu do wyników osób stanu wolnego są zgodne z oczekiwaniami. Osoby w małżeństwach wyżej wartościują pragnienie pomocy ekonomicznej i społecznej wśród najbliższych krewnych (Wsparcie rodzinne), co można tłumaczyć założeniami teorii wymiany (Homans, 1992). Wyższe wyniki średnie w tej grupie na wymiarze Szacunek wiążą się z potrzebą zachowania prawidłowych relacji międzypokoleniowych i kształtowania istotnego znaczenia, jakie dla dzieci mają mieć rodzice zarówno pod względem postaw, jak i ulegania mądrości rodziców przy podejmowaniu decyzji. Osoby stanu wolnego mogą w mniejszym nasileniu mieć ukształtowane tego typu potrzeby, ze względu na obrany styl życia i wynikające z niego odmienne zobowiązania.

Decydując się na małżeństwo, rozumiane w ujęciu personalistyczno-chrześcijańskim, istnieje konieczność tworzenia stabilnego związku, a w następstwie rodziny. Nie jest to możliwe, gdy ludzie opierają się na samych uczuciach, które ze swej natury są zmienne i nietrwałe. Konieczna jest tu dobra wola kierowana rozumem oraz prawem moralnym. Szczególnym wyzwaniem jest podtrzymywanie szczęścia i trwałości związku w małżeństwach o długim stażu, gdy uczucia przemijają. Ważną rolę odgrywa wtedy uważność małżonków, umiejętność świadomego działania, by rewitalizować uczucia oraz sfera duchowości i ujawnianie wiary w wyższą moc (wymiar wartości określany jako Religia) (Ryś, 2016). Stąd może wynikać wyższe wartościowanie wymiaru Religia w grupach osób w związkach małżeńskich w porównaniu do osób stanu wolnego.

Również w obszarze wartości należących do nurtu tradycyjnego, takich jak Szacunek, Religia oraz Wsparcie rodzinne, wystąpiły istotne statystycznie różnice między grupami wyodrębnionymi ze względu na kryterium miejsca zamieszkania. Osoby mieszkające na wsi i w średnich miastach uzyskały istotnie wyższe wyniki średnie w tym zakresie niż osoby zamieszkujące duże miasta. Interpretując uzyskany rezultat można odnieść się do badań nad rodzinami chłopskimi i robotniczymi, w których dominowała specyficzna polska kultura, związana

z przekonaniem, że polega się tylko na wsparciu społecznym ze strony najbliższych krewnych (tzw. mentalność społeczeństwa chłopskiego). Wynikało to z faktu, że w jednym domu mieszkało kilka pokoleń, które wzajemnie sobie pomagały, np. w sytuacji przyjscia na świat dziecka. Co więcej, wskazano, że silne więzi między kobietami w rodzinie i w sąsiedztwie umacniały je w tradycyjnym podziale ról i zadań. W przypadku słabszych więzi rodzinnych oraz z otoczeniem społecznym występowała większa możliwość elastycznego podziału obowiązków domowych między kobietami a mężczyznami (Bott, 1957). Z przeprowadzonych badań wynika także, że klasa wyższa jest mniej rodzinno-centriczna, co znajduje odzwierciedlenie w uznawaniu wartości innych niż tradycyjne.

Ostatnią z analizowanych zmiennych różnicujących badane grupy stanowił poziom wykształcenia badanych. Stwierdzono, że osoby z wyższym poziomem wykształcenia ujawniały istotnie statystycznie wyższe wyniki średnie w zakresie wymiaru Religia niż osoby z wykształceniem innym niż wyższe. Z kolei w zakresie wymiaru Sukces materialny i osiągnięcia wyższe wyniki średnie uzyskiwały osoby z grupy o innym niż wyższe wykształceniu.

Podjmując próbę interpretacji uzyskanego wyniku, który początkowo może się wydawać sprzeczny z dotychczasowymi wynikami badań (por. Kaczmarek, 2009), ponieważ zakłada się, że ludzie wykształceni, o wyższym poziomie wiedzy ujawniają mniejsze nasilenie wiary w wyższą moc niż osoby o niższym poziomie wykształcenia, można odwołać się do założeń podejścia humanistycznego. W teorii potrzeb Masłowa (2018) wyróżniono wartości wewnętrzne, dotyczące natury ludzkiej. Stanowią one potencjał człowieka, są jego zdolnościami, umiejętnościami, a ich rozwój może stale postępować w środowisku życia człowieka. Za sprawą wartości wewnętrznych jednostka dokonuje wyboru. W przypadku niemożności realizowania podstawowych potrzeb, człowiek zostaje zmuszony do zaspokajania tzw. wartości braku. Natomiast w sytuacji, gdy podstawowe potrzeby zostają spełnione, człowiek sięga dalej, po potrzeby wyższego rzędu, do których Masłow (2018) zalicza samorealizację, wartości poznawcze oraz estetyczne. W swej koncepcji autor zwraca także uwagę na wartości istnienia, które przejawiają się poprzez dokonywane przez człowieka

wybory, jego zachowania. Znajdują one swe miejsce np. w religii czy przyjętych poglądach na wychowanie dzieci. Wartości istnienia wyrażają się w procesie rozwoju człowieka. Realizując je, jednostka uważa za istotne przyswajanie wartości kulturowych, społecznych. Maslow twierdzi, że wartości istnienia w większym stopniu dotyczą osób zdrowych, rozwijających się, dojrzałych, wykształconych, posiadających zdolność do samodzielnego decydowania o sobie (Maslow, 2018).

Można zatem przyjąć, że osoby z innym niż wyższy poziomem wykształcenia, ze względu na niezaspokojenie w satysfakcjonującym je stopniu potrzeb podstawowych, np. potrzeby bezpieczeństwa czy niekomfortowe warunki życia, w mniejszym stopniu lub wcale nie dążą do zaspokajania wartości istnienia. Koncentrując się na wartościach rodzinnych pochodzących z nurtu indywidualistycznego, które akcentują znaczenie osiągnięć materialnych, sukcesu odzwierciedlonego w priorytetyzacji zarabiania pieniędzy oraz dążenie do osiągnięć przez konkurencję (Sukces materialny i osiągnięcia), realizują podstawowe w swej aktualnej ocenie potrzeby. Zatem możliwe, że z tego powodu mniejszą wagę przywiązują do własnego rozwoju, sfery duchowej, wzajemnych związków kulturowo-społecznych, niż osoby poszukujące możliwości zaspokojenia wartości istnienia.

Odnosząc się do zagadnienia podjętego w drugim modelu badawczym, tj. ukazania związków wymiarów wartości rodzinnych z orientacją wspólnotową, sprawczą, materializmem, ze stresem psychologicznym, depresją oraz z jakością relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem, należy podkreślić, że wymiary wartości rodzinnych, zgodnie z założeniami teorii systemów mają wiele korelatów psychologicznych (por. Wałęcka-Matyja, 2020a). W ogólnej refleksji odnoszącej się do zależności między wymiarami wartości rodzinnych a uwzględnionymi w badaniach (1 i 2) zmiennymi, takimi jak: orientacja wspólnotowa i sprawcza, materializm, stres psychologiczny, depresja oraz jakość relacji z rodzeństwem, zauważono występowanie głównie umiarkowanych i słabych korelacji, przebiegających w oczekiwanym kierunku. Z uwagi na fakt, że są to pierwsze tak szerokie badania nad zagadnieniem wartości rodzinnych przeprowadzone na gruncie polskim, przy zastosowaniu nowego narzędzia, tj. Skali Familizmu, z satysfakcją można stwierdzić, że

uzyskane rezultaty potwierdzają jego trafność zewnętrzną. Co więcej, wskazują obszary kolejnych analiz, ujmujących wymiary wartości rodzinnych w roli predyktorów czy mediatorów zależności.

Szczegółowy opis otrzymanych zależności w wyróżnionych podgrupach znajduje się w podsumowaniu rozdziału 4.2. pt. *Psychologiczne korelaty wartości rodzinnych*. Natomiast w tym miejscu, w celu klarownego omówienia otrzymanych rezultatów, rozpatrzono je w aspekcie głównych kategorii zmiennych, przedstawionych w perspektywie całej grupy.

W badanej grupie dorosłych wyższe pragnienie utrzymywania oraz wspierania osób będących w bliskich związkach rodzinnych (Wsparcie rodzinne) oraz dążenie do uzyskania niezależności i samowystarczalności w działaniach na rzecz rodziny (Indywidualizm) łączyło się z większym nastawieniem na innych ludzi i na relacje z nimi (orientacja wspólnotowa). Z kolei im wyższe nasilenie wartości rodzinnej określanej przez akcentowanie znaczenia osiągnięć materialnych, sukcesu odzwierciedlonego w priorytyzacji zarabiania pieniędzy oraz dążenie do osiągnięć przez konkurencję (Sukces materialny i osiągnięcia), tym u osób badanych ujawniała się niższa skłonność do orientowania się na wspólny cel oraz na korzyści i wspólną odpowiedzialność. Natomiast im wyższe u badanych nasilenie dążenia do uzyskania niezależności i samowystarczalności w działaniach na rzecz rodziny (Indywidualizm), tym wyższa koncentracja na sobie i własnych celach (orientacja sprawcza).

Stwierdzono także, że w całej grupie badanych wyższe nasilenie wartości rodzinnej, podkreślającej znaczenie osiągnięć materialnych oraz dążenie do osiągnięć przez konkurencję (Sukces materialny i osiągnięcia) wiązało się z większym nasileniem materializmu.

W badanej grupie dorosłych wymiary wartości rodzinnych łączyły się również ze stresem psychologicznym. Zauważono, że im wyższe nasilenie pragnienia utrzymywania oraz wspierania osób będących w bliskich związkach rodzinnych (Wsparcie rodzinne), tym bardziej osoby doświadczały obniżonego poczucia sensu życia z powodu odczuwania trudności w realizacji celów i zadań dnia codziennego, a myślenie o przyszłości wzbudzało w nich pesymizm w ocenie siebie i świata (stres intrapsychiczny). Także wyższe natężenie wartości rodzinnej, opisywanej przez

sukces odzwierciedlony w priorytetyzacji zarabiania pieniędzy oraz dążenie do osiągnięć przez konkurencję (Sukces materialny i osiągnięcia) wiązało się z doświadczaniem wyższego poziomu stresu psychologicznego. Zauważono także, że wymiar wartości rodzinnych rozumiany jako potrzeba zachowania prawidłowych relacji międzypokoleniowych i kształtowania istotnego znaczenia, jakie dla dzieci mają mieć rodzice zarówno pod względem postaw, jak i ulegania mądrości rodziców przy podejmowaniu decyzji (Szacunek), łączył się z wyższym nasileniem stresu psychologicznego. Natomiast wyższe nasilenie wymiaru wartości rodzinnych obejmującego sferę duchowości oraz ujawnianie wiary w wyższą moc (Religia) łączyło się z niższym natężeniem doświadczanego stresu psychologicznego.

Omawiając zależności, występujące między wymiarami wartości rodzinnych a depresją, stwierdzono, że im większe dążenie do sukcesu odzwierciedlonego w priorytetyzacji zarabiania pieniędzy oraz do osiągnięć przez konkurencję (Sukces materialny i osiągnięcia), tym większe nasilenie depresji. Ponadto w całej grupie badanych osób wysokie wartościowanie uzyskania niezależności i samowystarczalności (Indywidualizm) łączyło się z posiadaniem większych zasobów chroniących przed depresją, np. pozytywne myślenie, aktywne radzenie sobie z problemami oraz podejmowanie działań ukierunkowanych na cel (samoregulacja).

Analizując zależności, występujące między wymiarami wartości rodzinnych a jakością relacji interpersonalnej z rodzeństwem, stwierdzono, że im silniej badani deklarowali wartości oparte na znaczeniu osiągnięć materialnych i sukcesu osobistego (Sukces materialny i osiągnięcia), tym bardziej wiązało się to z konfliktowymi relacjami rodzeństw i przejawianiem mniej życzliwych stosunków interpersonalnych. Natomiast wyższa skłonność do udzielania pomocy członkom rodziny (Wsparcie rodzinne) ujawniała się przy bardziej życzliwych relacjach interpersonalnych rodzeństw, które w mniejszym stopniu cechowała konfliktowość i rywalizacja. Z kolei wyższe ocenianie relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem jako opartej na rywalizacji łączyło się z niższym wartościowaniem potrzeby zachowania prawidłowych relacji międzypokoleniowych (Szacunek).

Następne rozpatrywane w pracy zagadnienie odnosiło się do określenia zróżnicowania jakości relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw w zależności od płci i wieku. Analizując znaczenie pierwszej z wymienionych zmiennych, decydujących o naturze relacji z rodzeństwem – płeć rodzeństwa, zaznacza się, że jest to czynnik o dużej sile wpływu na funkcjonowanie społeczne osób w tym podsystemie rodzinnym. Jednocześnie w literaturze przedmiotu występują sprzeczne doniesienia na temat tego, czy płeć różnicuje dorosłych w tym aspekcie (Buhrmester, 1992; Leavell, Tamis-LeMonda, Ruble, Zosuls, Cabrera, 2012; Mouw, 2005; Shortt, Gottman, 1997; Szymańska, 2019; Voorpostel, Bleszner, 2008; Wałęcka-Matyja, 2018).

Uzyskane wyniki badań własnych pozwalają twierdzić, że płeć nie różnicowała badanych osób w zakresie jakości relacji interpersonalnej z dorosłym rodzeństwem. Natomiast zmienną, która miała w tej kwestii istotne znaczenie, okazał się wiek badanych. Odnotowano, że relacje z rodzeństwem deklarowane przez osoby znajdujące się w średnim wieku były bardziej pozytywne oraz silniej oparte na dążeniu do tworzenia przyjacielskiego związku, niż osób znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości. Z kolei rodzeństwa znajdujące się w okresie wczesnej dorosłości częściej, w porównaniu do rodzeństw będących w okresie średniej dorosłości, cechowała relacja o charakterze konfliktowym.

Uważa się, że otrzymane rezultaty badań własnych potwierdzają doniesienia innych badaczy zajmujących się problematyką jakości relacji interpersonalnej dorosłych rodzeństw. Stwierdzono bowiem, że wraz z biegiem lat związku rodzeństw są najczęściej charakteryzowane przez czynnik Ciepło, stają się też mniej konfliktowe, a bardziej zaangażowane, bliskie oraz harmonijne (Buhrmester, Furman, 1990; Cicirelli, 1995; Stocker, Lanthier, Furman, 1997; Wałęcka-Matyja, 2014b; Wałęcka-Matyja, 2016; Wałęcka-Matyja, 2018). Z kolei relacje interpersonalne rodzeństw znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości cechuje bardziej ambiwalentny charakter niż w późniejszych okresach życia. Bardzo wyraziście przeplatają się tu bowiem czynniki Ciepło i Konflikt, co także znajduje odzwierciedlenie oraz uzasadnienie w rezultatach innych badań (Hanson i in., 1992; Milevsky, 2005; Sherman, Lansford, Volling, 2006; Szymańska, 2019;

Wałęcka-Matyja, 2018). Przedstawione w pracy wyniki wskazały, że czynnik Rywalizacja nie różnicował badanych.

Ostatnie analizowane w niniejszej pracy zagadnienie stanowiło określenie moderacyjnej roli wartości rodzinnych w stosunku do zależności między jakością relacji z rodzeństwem, a doświadczaniem stresu i depresji. Najważniejsze rezultaty przedstawiono syntetycznie poniżej.

Zależność pomiędzy czynnikiem Konflikt a depresją nie występowała u osób z niskimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne, związanej z nastawieniem na udzielanie pomocy członkom rodziny. Stwierdzono natomiast, że była dodatnia u osób z wynikami przeciętnymi lub wysokimi na skali Wsparcie rodzinne.

Czynnik Rywalizacja i zmienną depresja połączyła zależność o charakterze ujemnym w grupie osób z niskimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne, zaś o dodatnim w grupie osób z wysokimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne. Z kolei w grupie osób o przeciętnych wynikach na skali Wsparcie rodzinne zależność ta była nieistotna statystycznie.

Zależność między czynnikiem Konflikt a stresem była dodatnia w grupie osób z niskimi lub przeciętnymi wynikami na skali Sukces materialny i osiągnięcia, a nieistotna statystycznie w grupie osób z przeciętnymi wynikami na skali Sukces materialny i osiągnięcia.

Z kolei czynnik Rywalizacja łączył się ze zmienną stres dodatnio w grupie osób z niskimi wynikami na Skali sukces materialny i osiągnięcia, a ujemnie w grupie osób z wysokimi wynikami na skali Sukces materialny i osiągnięcia. Natomiast w grupie osób o przeciętnych wynikach na skali Sukces materialny i osiągnięcia zależność ta była nieistotna statystycznie.

Zależność wiążąca czynnik Ciepło ze zmienną depresja miała ujemny charakter w grupie osób z niskimi wynikami na skali Indywidualizm, a dodatni w grupie osób z wysokimi wynikami na skali Indywidualizm. Natomiast w grupie osób o przeciętnych wynikach na skali Indywidualizm zależność ta była nieistotna statystycznie.

Zaobserwowano także zależność pomiędzy czynnikiem Rywalizacja a zmienną depresja, która była dodatnia w grupie osób z niskimi wynikami na skali Sukces materialny i osiągnięcia, a ujemna w grupie osób z wysokimi wynikami na skali Sukces materialny

i osiągnięcia. W grupie osób o przeciętnych wynikach na skali Sukces materialny i osiągnięcia zależność ta była nieistotna statystycznie.

Między czynnikiem Ciepło, a zmienną stres wystąpiła zależność o charakterze dodatnim w grupie osób z niskimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne, a ujemna w grupie osób z wysokimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne. W grupie osób o przeciętnych wynikach na skali Wsparcie rodzinne zależność ta była nieistotna statystycznie.

Omawiając zależność między czynnikiem Konflikt a zmienną stres, zauważono jej ujemny charakter w grupie osób z niskimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne, a dodatni w grupie osób z wysokimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne. Natomiast w grupie osób o przeciętnych wynikach na skali Wsparcie rodzinne zależność ta była nieistotna statystycznie.

Ostatnia z badanych zależności, występująca między czynnikiem Rywalizacja a zmienną stres była ujemna w grupie osób z niskimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne, a dodatnia w grupie osób z wysokimi wynikami na skali Wsparcie rodzinne. Z kolei w grupie osób o przeciętnych wynikach na skali Wsparcie rodzinne zależność ta była nieistotna statystycznie.

Otrzymane wyniki pozwoliły zauważyć, że niektóre wymiary wartości rodzinnych stanowiły istotny moderator zależności występującej między jakością relacji z rodzeństwem a doświadczaniem stresu i depresji. Zaznacza się, że bliskie relacje rodzinne, do jakich niewątpliwie można zaliczyć relacje interpersonalne dorosłych rodzeństw, ze względu na swoją jakość mogą działać sprzyjająco bądź hamująco na działanie stresu i objawianie się depresji. Podkreśla się, że istotną rolę w moderowaniu tej zależności odgrywają wymiary wartości rodzinnych.

Zakończenie

Refleksja o miejscach stanowiących źródła życia człowieka, jego aksjologicznej przestrzeni i procesach, które ku temu prowadzą, skłania do przyjęcia założenia, że w tworzeniu obrazu świata oraz schematów znaczeniowych istotną rolę odgrywają biografia i warunki społeczno-historyczne. W. Theiss twierdzi, że dom rodzinny to swoista przestrzeń, „[...] którą człowiek tworzy i która tworzy człowieka, [...] jest zatem strukturą własną, osobistą, indywidualną, organizowaną wokół przyjmowanych wartości [...]” (Theiss, 2008, s. 77–78). Natomiast wszystko, co przesądza o aksjologicznej specyfice, stanowi przedmiot międzygeneracyjnego przekazu, prowadząc ku oczekiwanej tożsamości.

Uważa się bowiem, że proces transmisji międzypokoleniowej odgrywa zasadniczą rolę w kształtowaniu swoistego pomostu między młodością a starością, pokoleniem starszym i młodszym, dzięki dziedzictwu kultury i wartości, przekazywanym z pokolenia na pokolenie. Dobra aksjologiczne, zachowania ludzkie oraz przedmioty stanowiące rezultaty tych zachowań facylitują proces kształtowania tożsamości zarówno poszczególnych członków rodziny, jak i samej rodziny jako całości (Rostowska, 1995). Dlatego psychologowie przyjmują proces transmisji międzypokoleniowej za fundamentalny, podkreślając, że dokonuje się on w ramach codziennych doświadczeń, w sferze kontaktów społecznych (Bielecka-Prus, 2010).

Należy mieć świadomość, że dziedzictwo aksjologiczne stanowi wytwór wielu pokoleń, które żyły w zróżnicowanych warunkach kulturowych, uzupełniały i przetwarzały system wartości, by w zaktualizowanej formie zaznajamiać z nim następne generacje. Uważa się, że proces tworzenia oraz przekazywania wartości stanowi

continuum, a posiadanie wiedzy o jego ciągłości jest istotnym elementem tożsamości człowieka. Stąd też Autorki dostrzegają potrzebę odniesienia uzyskanych wyników badań własnych do obszaru aplikacyjnego. W związku z powyższym proponuje się następujące kierunki oddziaływań psychologicznych, o charakterze facylitującym kształtowanie przestrzeni aksjologicznej w rodzinach. Zaleca się ukierunkowanie uważności rodzinnej na obszar dziedzictwa aksjologicznego, dbałość o rozwój pokoleniowych wartości rodzinnych oraz dążenie do kształtowania pozytywnych więzi wewnątrzrodzinnych, niwelujących trudności ujawniane w obszarze systemu rodzinnego. Uważa się, że odpowiedzialne profilowanie prawidłowej komunikacji rodzinnej rozpatrywanej w aspekcie międzysytemowym i między-pokoleniowym, może skutkować większym zrozumieniem, a nawet wypracowaniem nowych oraz wspólnych standardów interpretacji rzeczywistości aksjologicznej członków rodzin.

Wartością zreferowanych w niniejszej monografii badań psychologicznych jest ich podstawowy charakter. Są to bowiem pierwsze badania przeprowadzone na gruncie polskim, o tak szerokim zasięgu i złożoności podejmowanych zagadnień. Obejmują one próbę przekrojową, co w rezultacie umożliwi pokazanie wymiarów wartości rodzinnych cenionych w polskim społeczeństwie. Godnym podkreślenia jest, że pomiar rozpatrywanych wartości był możliwy dzięki zastosowaniu nowo opracowanej Skali Familizmu (Wałęcka-Matyja, 2020b).

W refleksji ogólnej nie można pominąć ograniczeń niniejszego opracowania. Autorki mają świadomość, że pomimo wnikliwego oraz wyczerpującego opisu i wyjaśnienia wielu zagadnień związanych ze sferą wartości rodzinnych dorosłego człowieka pojawiło się jeszcze wiele pytań. Najważniejsze z nich dotyczą ustalenia, w jaki sposób człowiek posługuje się swym systemem wartości? Nie wiadomo też, na ile wskazane wymiary wartości rodzinnych tworzą stabilny i spójny system? Jaka jest jego moc regulacyjna oraz czy z jego funkcjonowaniem, rozwojem oraz modyfikacją związane są zmiany adaptacyjne w rodzinie i jakiego rodzaju? Interesującym może być sprawdzenie, jak postrzegają wartości rodzinne osoby z rodzin o zróżnicowanej strukturze, np. z monoparentalnych,

zrekonstruowanych, jak wartości te przedstawiają się w związkach zalegalizowanych i niezalegalizowanych, singli?

Wydaje się także, że złożoność procesów, które prowadzą do wyznaczania preferowanych wymiarów wartości rodzinnych, kontrastuje ze stosunkowo prostą konstrukcją zastosowanego w badaniach narzędzia samoopisowego, użytego do badania wartości rodzinnych.

Niemniej jednak, choć eksploracyjne możliwości badaczy i sam proces badawczy wydają się być ograniczone specyfiką przedmiotu badań, to analizując doniesienia z literatury przedmiotu, można odnieść wrażenie, że zainteresowanie problematyką wartości nie przemija. Dzieje się tak, bowiem jest to ważna i niezwykle interesująca dziedzina badań, bardzo wyraźnie odnosząca się do przekonań dotyczących tego, co jest cenne w życiu człowieka, do sfery jego ocen i wyborów. Uznawane wartości określają znaczenie danych zjawisk i wydarzeń, wyznaczając w ten sposób kierunek oraz rodzaj zachowania. Samo przyjęcie ważności jakiejś wartości nie wpływa bezpośrednio na funkcję regulującą zachowanie człowieka. Dzieje się tak dopiero wtedy, gdy okaże się, że jej pozycja w hierarchii wartości jest najwyższa. Kiedy dążeniem jednostki jest bycie w rodzinie i posiadanie rodziny.

Należy żywić przekonanie, że przedstawione w monografii treści będą stanowić inspirację do kolejnych badań nad problematyką wartości rodzinnych.

Bibliografia

- Acs, G., Nelson, S. (2002). The kids are alright? Children's well-being and the rise of cohabitation. *New Federalism: National Survey of America's Families*, Series B, B-48, 1–8.
- Adamski, F. (2002). *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Adamski, F. (2015). Czy rodzina jest niezbędna w procesie integralnego rozwoju człowieka? *Roczniki Pedagogiczne*, 1, 121–130.
- Ainsworth, M.D.S. (1979). Infant mother attachment. *American Psychologist*, 34, 932–937.
- Akerlof, G.A. (1998). Men without children. *The Economic Journal*, 108(447), 287–309.
- Albertini, M., Kohli, M., Vogel, C. (2007). Intergenerational transfer of time and money in European families: common patterns – different regimes? *Journal of European Social Policy*, 17(4), 319–334.
- Ambert, A.M. (2005). *Cohabitation and remarriage: how are they related?* Ottawa: Vanier Institute of the Family.
- Antonovsky, A. (1995). *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Fundacja IPN.
- Appelt, K. (2007). Współcześni dziadkowie i ich znaczenie dla rozwoju wnuków. W: A. Brzezińska, K. Ober-Łopatka, R. Stec, K. Ziółkowska (red.), *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości* (s. 79–95). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Argyle, M. (2004). *Psychologia szczęścia*. Wrocław: Astrum.
- Aronson, S.R., Huston, A.C. (2004). The mother – infant relationship in single, cohabiting, and married families: a case for marriage? *Journal of Family Psychology*, 18(1), 5–18.
- Aronson, E., Wilson, T., Akert, R. (2007). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Babiuch, M.E., Kriegerewicz, O. (2002). *Zależność od współmałżonka a satysfakcja małżeńska*. Referat wygłoszony na XXXI Zjeździe Naukowym Polskiego Towarzystwa Psychologicznego w Lublinie (materiały własne).
- Bachman, H.J., Coley, R.L., Carrano, J. (2012). Low-income mothers' patterns of partnership instability and adolescents' socioemotional well-being. *Journal of Family Psychology*, 26(2), 263–273.
- Bakiera, L. (2006). Rodzina z perspektywy socjologicznej i psychologicznej: ciągłość i zmiana. Obrazy życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej. *Roczniki Socjologii Rodziny*, XVII, 101–115.
- Bakiera, L., Harwas-Napierała, B. (2016). *Wzory osobowe w rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Bancroft, J. (2011). *Seksualność człowieka*. Wrocław: Wydawnictwo Elsevier Urban & Partner.
- Banfield, E.C. (1967). *The moral basis of a backward society*. New York: Free Press.
- Bańka, A. (2002). *Spoleczna psychologia środowiskowa*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Bauman, Z. (2004). *Życie na przemiał*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bauman, Z. (2007). *Płynne życie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Beck, A.T. (2000). *Miłość nie wystarcza*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2016). *Miłość na odległość. Modele życia w epoce globalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Bengtson, V.L., Copen, C.E., Putney, N.M., Sliverstein, M. (2009). A longitudinal study of the intergenerational transmission of religion. *International Sociology*, 24(3), 325–345.
- Bernardes, J. (1993). Responsibilities in studying postmodern families. *Journal of Family Issue*, 4, 35–49.
- Bielecka-Prus, J. (2010). *Transmisja kultury w rodzinie i w szkole. Teoria Basila Bernsteina*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bjarnason, T., Bendtsen, P., Amarnsson, A.M., Borup, I., Iannotti, R.J., Löfstedt, P., Haapasalo, I., Niclasen, B. (2012). Life satisfaction among children in different family structures: a comparative study of 36 western societies. *Children et Society*, 26(1), 51–62.
- Black, D.S., Sussman, S., Unger, J.B. (2010). A further look at the intergenerational transmission of violence: witnessing interparental violence in emerging adulthood. *Journal Interpers Violence*, 25(6), 1022–1042.
- Błażek, M., Lewandowska-Walter, A. (2017). *Rozwód jako proces. Perspektywa dorosłych i dzieci*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Bochniarz, A. (2019). *Psychospołeczne uwarunkowania potrzeb młodzieży z rodzin niepełnych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Borecka-Biernat, D., Wałęcka-Matyja, K., Wajszczyk, K. (2019). *Rozwiązywanie sytuacji konfliktowych. Wybrane problemy*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Bott, E. (1957). *Family and social network. Roles, norms, and external relationships in ordinary urban families*. New York: Free Press.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Janson Aronson.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: separation, anxiety, anger*. New York: Basic Brooks.
- Bowlby, J. (2007). *Przywiązanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Braiker, H., Kelley, H.H. (1979). Conflict in the development of close relationships. W: R.L. Burgess, T.L. Huston (red.), *Social exchange in developing relationships* (s. 135–168). New York: Academic.
- Brandt, A., Buszman, K. (2015). Różne oblicza starości i międzypokoleniowych relacji rodzinnych z perspektywy dorosłych. *Spółczeństwo i Edukacja*, 17(2), 79–91.
- Braun-Gałkowska, M. (2003). Psychoprofilaktyka życia rodzinnego. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (s. 10–18). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Brown, S.L. (2000). The effect of union type on physiological well-being: depression among cohabiters versus married. *Journal of Health & Social Behavior*, 41(3), 241–255.
- Brown, S.L., Munson, M.R. (2020). Introduction to the special issue on social isolation across the lifespan. *Clinical Social Work Journal*, 48, 1–5.
- Brzezińska, A.I., Appelt, K., Ziółkowska, B. (2015). Psychologia rozwoju człowieka. W: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia akademicka. Podręcznik. Tom 2* (s. 95–292). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brzozowski, P. (2005). Uniwersalna hierarchia wartości – fakt czy fikcja? *Przegląd Psychologiczny*, 3(48), 261–276.
- Buhrmester, D. (1992). The developmental course of sibling and peer relationships. W: F. Boer, J. Dunn (red.), *Children's sibling relationships: developmental and clinical issues* (s. 19–40). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Buhrmester, D., Furman, W. (1990). Age differences in perceptions of sibling relationships in middle childhood and adolescence. *Child Development*, 61, 1387–1398.

- Bumpass, L., Sweet, J. (1989). National estimates of cohabitation. *Demography*, 26(4), 615–625.
- Buss, D. (2007). Evolucja miłości. W: R.J. Sternberg, K.J. Weis (red.), *Nowa psychologia miłości* (s. 101–131). Taszów: Wydawnictwo Moderator.
- Calzada, E.J., Tamis-LeMonda, C.S., Yoshikawa, H. (2012). Familismo in Mexican and Dominican families from low-income, urban communities. *Journal of Family Issues*, 34, 1696–1724.
- Campos, B., Scott, I., Roesch, C., Gonzalez, P., Hooker, E.D., Sheila, I., Castañeda, F., Giachello, A.L., Perreira, K.M. (2019). Measurement properties of sabogal's familism scale: findings from the Hispanic community health study/study of Latinos (HCHS/SOL) sociocultural ancillary study. *Journal of Latinx Psychology*, 7(4), 257–272.
- Carstensen, L.L. (1992). Social and emotional patterns in adulthood: support for socioemotional selectivity theory. *Psychology and Aging*, 7, 331–338.
- Caughlin, J.P., Petronio, S. (2004). Privacy in families. W: A. Vangelisti (red.), *Handbook of family communication* (s. 379–412). Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associations.
- Caver, C., Scheier, M. (2000). *Perspectives of personality*. Boston: Allyn and Bacon.
- CBOS (2019). *System wartości Polaków w 2019 roku*. Pobrane z: <https://www.cbos.pl/PL/publikacje/news/2020/02/newsletter.php> (data dostępu: 17.05.2020).
- Chiang, J.J., Chen, E., Leigh, A.K., Hoffer, L.C., Lam, P.H., Miller, G.E. (2019). Familism and inflammatory processes in African, American, Latino, and White Youth. *Health Psychology*, 38(4), 306–317.
- Ciabattari, T. (2004). Cohabitation and housework: the effects of marital intentions. *Journal of Marriage and the Family*, 66, 118–126.
- Cicirelli, V.G. (1995). *Sibling relationships across the life span*. New York: Plenum.
- Cieciuch, J. (2007). Family – fatherland – god in the value system of Polish adolescents. *Polish Psychological Bulletin*, 38(4), 181–188.
- Cieciuch, J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości*. Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri.
- Cierpka, A. (2003). Systemowe rozumienie funkcjonowania rodziny. W: A. Jurkowski (red.), *Z zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej* (s. 107–129). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Clark, M.S., Graham, S.M. (2005). Relationship researchers neglect singles? Can we do better? *Psychological Inquiry*, 16(2/3), 131–136.
- Clark, M.S., Mills, J.R. (2012). A theory of communal (and exchange) relationships. W: P.A.M. Van Lange, A.W. Kruglanski, E.T. Higgins (red.), *Handbook of theories of social psychology* (s. 232–250). Sage Publications Ltd.
- Clarkberg, M., Stolzenberg, R.M., Waite, L.J. (1995). Attitudes, values, and entrance into cohabitational versus marital unions. *Social Forces*, 74, 609–634.
- Cohan, C.L., Kleinbaum, S. (2002). Toward a greater understanding of the cohabitation effect: premarital cohabitation and marital communication. *Journal of Marriage and the Family*, 64(1), 180–192.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. New York: Routledge.
- Conger, R.D., Nepl, T., Kim, K.J., Scaramella, L. (2003). Angry and aggressive behavior cross three generations: a prospective longitudinal study of parents and children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31, 143–160.
- Conway, J. (2010). *Dorośle dzieci prawnie lub emocjonalnie rozwiedzionych rodziców. Jak uwolnić się od bolesnej przeszłości*. Warszawa: Wydawnictwo „Logos”.

- Coombs, R. (1991). Marital status and personal well-being: a literature review. *Family Relations*, 40(1), 97–102.
- Copeland, D.B., Harbaugh, B.L. (2010). Psychological differences related to parenting infants among single and married mothers. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 33, 129–148.
- Corey, G., Schneider-Corey, M. (2014). Bliskie związki i miłość. W: J. Steward (red.), *Mosty zamiast murów* (s. 411–426). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Crouter, A.C., Head, M.R., McHale, S.M., Tucker, J.C. (2004). Family time and psychosocial adjustment of adolescent siblings and their parents. *Journal of Marriage & Family*, 66(1), 147–162.
- Cupito, A.M., Stein, G.L., Gonzalez, L.M., Supple, A.J. (2016). Familism and Latino adolescent depressive symptoms: the role of maternal warmth and support and school support. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 22(4), 517–523.
- Curran, D. (2014). Relacje małżeńskie, bliskie związki i miłość. W: J. Steward (red.), *Mosty zamiast murów* (s. 427–438). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cutrona, C.E. (1996). *Social support in couples*. Sage Publications, Inc.
- Czapiński, J. (2004). *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czapiński, J. (2006). Dynamiczny model bezrobocia. W: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza Społeczna* (s. 334–347). Warszawa: Wydawnictwo Vizja Press & IT.
- Czerneka, J. (2011). *Wielkomiejscy single*. Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Czerwińska-Jasiewicz, M. (2005). *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- De Barbaro, B. (red.) (1999). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Deklyen, M., Brooks-Gunn, J., McLanahan, S., Knab, J. (2006). The mental health of married, cohabiting, and non-cohabiting parents with infants. *American Journal of Public Health*, 96(10), 1836–1841.
- De Paulo, M.B., Morris, W.L. (2005). Singles in society and science. *Psychological Inquiry*, 16(2/3), 57–83.
- Diener, E., Lucas, R.E., Oishi, S. (2004). Dobrostan psychiczny. Nauka o szczęściu i zadowoleniu z życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (s. 35–51). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Doliński, A. (2004). *Zachowania młodzieży w sytuacjach społecznych jako transmisja wzorów rodzinnych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Droblik-Vorobei, T.A. (2005). What college students think about problems of marriage and having children. *Russian Education and Society*, 47, 47–57.
- Dryll, E. (2013). *Wzrastanie w kulturę. Transmisja narracji w wychowaniu rodzinnym*. Warszawa: ENETEIA. Wydawnictwo Psychologii i Kultury.
- Dryll, E. (2014). Narracje rodzinne. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 73–94). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dubis, M. (2014). Wartości i style życia młodzieży. *Jagiellońskie Studia Socjologiczne*, 4, 35–45.
- Dudek, D., Zięba, A. (2002). *Depresja – wiedzieć, aby pomóc*. Kraków: Wydawnictwo Medyczne.
- Duxbury, L., Chiggins, Ch. (2001). *Work-life balance in the new millennium: Where are we? Where do we need go? Work Network*, Ottawa: Canadian Policy Research Networks, Inc.
- Dyczewski, L. (1993). *Kultura polska w okresie przemian*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe KUL.

- Dyczewski, L., Sławik, Z. (2016). Values – the core of culture. *Politeja*, 5(44), 143–170.
- Dzikomska-Kucharz, A. (2000). Preferowane wartości we współczesnej rodzinie w opinii młodzieży. *Wszystko dla Szkoły*, 10, 15–17.
- Farnicka, M., Liberska, H. (2014). Transmisja międzypokoleniowa – procesy zachodzące na styku pokoleń. W: J. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 185–202). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Feinberg, M.E., Solmeyer, A.R., McHale, S.M. (2012). The third rail of family systems: sibling relationships, mental and behavioral health and preventive intervention in childhood and adolescence. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 15, 43–57.
- Frankl, V.E. (1976). *Homo patiens*. Warszawa: Wydawnictwo PAX.
- Fromm, E. (1992). *O sztuce miłości*. Warszawa: Wydawnictwo Sagittarius.
- Furman, W., Shaffer, L. (2003). The role of romantic relationships in adolescent development. W: P. Florsheim (red.), *Adolescent romantic relations and sexual behavior: theory, research, and practical implications* (s. 3–22). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Galambos, N.L., Barker, E.T., Krahn, H.J. (2006). Depression, self-esteem, and anger in emerging adulthood: seven-year trajectories. *Developmental Psychology*, 42, 350–365.
- Gaś, Z.B. (2016). *Rodzina a profilaktyka zaburzeń w zachowaniu*. Lublin: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie.
- Gawlik, S. (2007). Tradycja wartości historyczno-pedagogiczną w rodzinie. W: H. Marzec, M. Pindera (red.), *Problemy rodziny na początku trzeciego tysiąclecia. Tom 1* (s. 317–324). Piotrków Trybunalski: Wydawnictwo Naukowe Piotrkowskie.
- George, D., Mallery, P. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference 17.0 update*. Boston: Press.
- Gold, K.J., Sen, A., Hayward, R.A. (2010). Marriage and cohabitation outcomes after pregnancy loss. *Pediatrics*, 5, 125–202.
- Goldberg-Looney, L.D., Perrin, P.B., Morlett-Paredes, A., Mickens, M.N. (2017). College-age adults' religiosity, family functioning and values, and willingness to provide care for a relative with a chronic health condition. *Rehabilitation Psychology*, 62(2), 100–109.
- Gove, W.R., Hughes, M., Style, C.B. (1983). Does marriage have positive effects on the psychological well-being of the individual? *Journal of Health and Social Behavior*, 24, 122–131.
- Górnik-Durose, M. (2007). Nowe oblicze materializmu, czyli z deszczu pod rynnę. *Psychologia. Edukacja i Społeczeństwo*, 4, 211–226.
- Hanson, C.L., Henggeler, S.W., Harris, M.A., Cigrang, J.A., Schinkel, A.M., Rodrigue, J.R., Klesges, R.C. (1992). Contributions of sibling relations to the adaptation of youths with insulin-dependent diabetes mellitus. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60(1), 104–112.
- Harasimczuk, J., Ciecich, J. (2012). *Podstawowe standardy edytorskie naukowych tekstów psychologicznych w języku polskim na podstawie reguł APA*. Wydawnictwo Liberi Libri. Pobrane z: http://liberilibri.pl/hasarimczuk/item/download/11_d7199de1980f7c9d-43d36280e72dc31f (data dostępu: 12.10.2019).
- Harwas-Napierała, B. (2009). Rodzina jako wartość a współczesność. W: B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina jako wartość w rozwoju człowieka* (s. 11–23). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

- Harwas-Napierała, B. (2010). Rodzina w kontekście współczesnych zagrożeń. W: T. Rostowska, A. Jarmołowska (red.), *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego* (s. 11–21). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Harwas-Napierała, B. (2014). Specyfika komunikacji interpersonalnej w rodzinie ujmowanej jako system. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (s. 47–72). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hazan, C., Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511–524.
- Hemstrom, O. (1996). Is marriage dissolution linked to differences in mortality risks for men and women? *Journal of Marriage and the Family*, 58(2), 366–378.
- Herbert, M. (2005). *Żaloba w rodzinie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Heszen, I., Sęk, H. (2007). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hinojosa, M.S., Zsembik, B., Rittman, M. (2009). Patterns of informal care among Puerto Rican, African American, and White Stroke survivors. *Ethnicity & Health*, 14, 591–606.
- Hirschl, T.A., Altobelli, J., Rank, M.R. (2003). Does marriage increase the odds of affluence? Exploring the life course probabilities. *Journal of Marriage and the Family*, 65, 927–938.
- Hohenester, B. (2000). *Dyadische Einheit. Zur sozialen Konstitution der ehelich Beziehung*. Konstanz: UVK Universitätsverlag Konstanz GmbH.
- Holm, K.E., Patterson, J.M., Gurney, J.G. (2003). Parental involvement and family-centered care in the diagnostic and treatment phases of childhood cancer: results from a qualitative study. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 20(6), 301–313.
- Homans, G. (1992). Podstawowe procesy społeczne. W: M. Kempny, J. Szmatka (red.), *Współczesne teorie wymiany społecznej. Zbiór tekstów* (s. 173–229). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ignatowski, G. (2016). Familizm i nepotyzm. Rodzina w firmach rodzinnych. W: B. Piasecki, A. Mariański (red.), *Firmy rodzinne – wyzwanie współczesności* (s. 181–191). Łódź – Warszawa: Społeczna Akademia Nauk. Pobrane z: <http://piz.san.edu.pl/docs/e-XVII-6-3.pdf> (data dostępu: 23.10.2018).
- Izdebski, Z. (2012). *Seksualność Polaków na początku XXI wieku. Studium badawcze*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jacobs, J., Ostroff, J., Steinglass, P. (1998). Family therapy: a system approach to cancer. W: J.C. Holland (red.), *Psychoonkology*. Oxford: Oxford University Press.
- Jacher, W. (2000). Czym jest socjalizacja w rodzinie? *Problemy Rodziny*, XL(1), 37–43.
- Jamieson, L., Anderson, M., McCrone, D., Bechhofer, F., Steward, R., Li, Y. (2002). Cohabitation and commitment: partnership plans of young men and women. *Sociological Review*, 50(3), 356–377.
- Janicka, I. (2002). Jakość małżeństwa a zdrowie partnerów. W: T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Rodzina – rozwój – praca* (s. 23–35). Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki.
- Janicka, I. (2006). Zależność partnerów kohabitujących a poziom integracji ich związku. W: T. Rostowska (red.), *Jakość życia rodzinnego. Wybrane zagadnienia* (s. 171–184). Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki.
- Janicka, I. (2008). Dynamika związku a wzajemna zależność kohabitujących partnerów. W: M. Bogdanowicz, M. Lipowska (red.), *Rodzinne, edukacyjne i psychologiczne wyznaczniki rozwoju* (s. 71–82). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Janicka, I. (2012). Poczucie dobrostanu u osób poślubionych, kohabitujących i singli. W: T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter (red.), *Małżeństwo i rodzicielstwo a zdrowie* (s. 26–53). Toruń: Wydawnictwo A. Marszałek.
- Janicka, I. (2014). Partnerzy kohabitujący jako rodzice. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 285–304). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Janicka, I. (2017). Przyczyny transformacji życia rodzinnego. *Studia Humanistica Gedanensia*, 5, 29–45.
- Janicka, I., Szymczak, W. (2019). Can close romantic relationships last? The commitment of partners in married and cohabitant couples. *Current Issues in Personality Psychology*, 7(3), 203–211.
- Jocson, R.M. (2020). Filipino fathers' parenting in the context of household and neighborhood risk: familism as a protective factor first publication. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 26(4), 472–482.
- Joel, S., MacDonald, G., Shimotomai, A. (2011). Conflicting pressures on romantic relationship commitment for anxiously attached individuals. *Journal of Personality*, 79, 51–71.
- Kaczmarek, K.M. (2009). Religijność a zróżnicowanie społeczne, a więc czy klasy mają znaczenie? W: K. Podemski (red.), *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności* (s. 373–390). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Kalmijn, M., Van Tubergen, F. (2010). A comparative perspective on inter marriage: explaining differences among national-origin groups in the united states. *Demography*, 47(2), 459–479.
- Kalus, A. (2003). *W świecie dziecka osieroconego i rodziny zastępczej*. Opole: Wydawnictwo Wydziału Teologicznego.
- Kaluźna-Wielobób, A., Wielobób, K. (2013). Międzypokoleniowy przekaz postaw i wzorców zachowań a jakość relacji małżeńskich i partnerskich. W: K. Mudyń (red.), *W poszukiwaniu międzypokoleniowej transmisji wzorców zachowań, postaw i wartości* (s. 31–53). Toruń: Wydawnictwo A. Marszałek.
- Kamp Dush, C.M. (2013). Marital and cohabitation dissolution and parental depressive symptoms in fragile families. *Journal of Marriage and the Family*, 75, 91–109.
- Kamp Dush, C.M., Amato, P.R. (2005). Consequences of relationship status and quality for subjective well-being. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(5), 607–627.
- Kasser, T., Ryan, R.M., Couchman, C.E., Sheldon, K.M. (2003). Materialistic values: their causes and consequences. W: T. Kasser, A.D. Kanner (red.), *Psychology and consumer culture. The struggle for a good life in a materialistic world* (s. 11–28). Washington, DC: American Psychological Association.
- Kaźmierczak, M., Plopa, M. (2012). *Komunikacja w bliskich związkach*. Warszawa: Wydawnictwo Vizja Press & IT.
- Kelley, H.H., Thibaut, J.W. (1978). *Interpersonal relations: a theory of interdependence*. New York: Wiley-Interscience.
- Keng, K.A., Kwon, J., Tan, S.J., Wirtz, J. (2000). The influence of materialistic inclination on values, life satisfaction, and aspirations: an empirical analysis. *Social Indicators Research*, 49, 317–333.
- Killoren, S.E., Wheeler, L.A., Updegraff, K.A., Rodríguez de Jesús, S.A., McHale, S.M. (2015). Longitudinal associations among parental acceptance, familism values, and sibling intimacy in Mexican-origin families. *Family Process*, 54(2), 217–231.

- Klamut, R. (2012). Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne. *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, 19(4), 41–51.
- Klausli, J.F., Owen, M.T. (2009). Stable maternal cohabitation, couple relationship quality, and characteristics of the home environment in the child's first two years. *Journal of Family Psychology*, 23, 103–106.
- Kline, G.H., Stanley, S.M., Markman, H.J., Olmos-Gallo, P.A., St Peters, M., Whitton, S.W., Prado, L.M. (2004). Timing is everything: pre-engagement cohabitation and increased risk for poor marital outcomes. *Journal of Family Psychology*, 18(2), 311–318.
- Knight, G.P., Gonzales, N.A., Saenz, D.S., Bonds, D.D., German, M., Dearthoff, J., Roosa, M.W., Updegraff, K.A. (2010). The Mexican American cultural values scales for adolescents and adults. *Journal of Early Adolescence*, 30(3), 444–481.
- Knoll, N., Swarzer, R. (2006). Prawdziwych przyjaciół... Wsparcie społeczne, stres, choroba i śmierć. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* (s. 29–48). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalik, S. (2012). Rozwój społeczny. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych* (s. 71–105). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Koerner, A., Fitzpatrick, M.A. (2004). Communication in intact families. W: A. Vangelisti (red.), *Handbook of family communication* (s. 177–195). Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Krawczyńska-Butrym, Z. (2008). *Wyzwania rodziny: zdrowie, choroba, niepełnosprawność, starość*. Lublin: Wydawnictwo Makmed.
- Kuczynska, A. (1998). *Sposób na bliski związek. Zachowania wiążące w procesie kształtowania się i utrzymania więzi w bliskich związkach*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kurdek, L.A. (1991). The relations between reported well-being and divorce history, availability of a proximate adult, and gender. *Journal of Marriage and the Family*, 53(1), 71–78.
- Kwak, A. (2014). Współczesny świat zmian – alternatywy dla małżeństwa. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 51, 5–19.
- Lachowska, B. (2014). Pozytywna psychologia rodziny – w teorii i praktyce. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 537–555). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lawton, K.E., Lurie, A., Lurie, R.H. (2017). Latino early adolescent mental health: examining the impact of family functioning, familism, and global self-worth. *Journal of Latina/o Psychology*, 5(1), 27–34.
- Leavell, A.S., Tamis-LeMonda, C.S., Ruble, D.N., Zosuls, K.M., Cabrera, N.J. (2012). African American, White, and Latino fathers' activities with their sons and daughters in early childhood. *Sex Roles*, 66, 53–65.
- Le Bourdais, C., Lapierre-Adamcyk, E., Pacaut, P. (2004). Changes in conjugal life in Canada: is cohabitation progressively replacing marriage? *Journal of Marriage and Family*, 66, 929–942.
- Lee, K.S., Ono, H. (2012). Marriage, cohabitation and happiness: a cross-national analysis of 27 countries. *Journal of Marriage and Family*, 74, 953–972.
- Lewenstein, B. (2006). Społeczeństwo rodzin czy obywateli – kapitał społeczny Polaków okresu transformacji. *Societas/Communitas*, 1(1), 163–196.

- Lewicki, A. (1969). Co to jest psychologia kliniczna? W: A. Lewicki (red.), *Psychologia kliniczna* (s. 10–20). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Liberska, H., Matuszewska, M. (2011). Model rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym. W: H. Liberska (red.), *Rodzina z dzieckiem niepełnosprawnym – możliwości i ograniczenia rozwoju* (s. 41–66). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Łojek, E., Stańczak, J., Wójcik, A. (2015). *Kwestionariusz do Pomiaru Depresji*. Warszawa: Wydawnictwo Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Łuczynski, A. (2008). *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych*. Lublin: Wydawnictwo Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Mabry, J.B., Giarrusso, R., Bengtson, V.L. (2007). Generations, the life course, and family change. W: J. Scott, J. Treas, M. Richards (red.), *The Blackwell companion to the sociology of families* (s. 87–108). Oxford: Blackwell Publishing.
- Magier, P. (2009). O wartości rodziny. Uwagi metaprzmiotowe. W: H. Marzec, Cz. Wiśniewski (red.), *Rodzina na początku III tysiąclecia – obraz przyszłości i terażniejszości. Tom 1* (s. 41–51). Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- Mandal, E. (2008). *Miłość, władza i manipulacja w bliskich związkach*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mane, S., Winkel, G., Ostroff, J., Grana, G., Fox, K. (2005). Partner unsupportive responses, avoidant coping, and distress among women with early stage breast cancer: patient and partner perspective. *Health Psychology*, 6, 635–641.
- Manning, W.D., Lichter, D.T. (1996). Parental cohabitation and children's economic well-being. *Journal of Marriage and the Family*, 58, 998–1010.
- Maslow, A. (2018). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mastekaasa, A. (2006). Is marriage/cohabitation beneficial for young people? Some evidence on psychological distress among Norwegian college students. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 16(2), 149–165.
- McHale, S., Kim, J., Whiteman, S. (2006). Sibling relationships in childhood and adolescence. W: P. Noller, J.J. Feeney (red.), *Close relationships. Functions, forms, and processes* (s. 127–150). New York: Psychology Press.
- Mejbaum, W. (2000). *Człowiek w świecie wartości*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Mendes de Leon, C.F., Apelles, A.W., Otten, F.W., Schouten, E.G. (1992). Risk of mortality and coronary heart disease by marital status in middle-aged men in the Netherlands. *International Journal of Epidemiological Association*, 3, 460–466.
- Meyer, T. (1993). Der Monopolverlust der Familie. Vom Teilsystem Familie zum Teilsystem privater Lebensformen. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 45, 23–40.
- Milevsky, A. (2005). Compensatory patterns of sibling support in emerging adulthood: variations in loneliness, self-esteem, depression and life satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22, 743–755.
- Miluska, J. (1996). *Tożsamość kobiet i mężczyzn w cyklu życia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Miluska, J. (2014). Kulturowa różnorodność rodziny. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 369–382). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Minuchin, S. (1988). Relationship within the family: a systems perspective development. W: R.A. Hinde, J. Stevens-Hinde (red.), *Relationships within the families* (s. 7–26). Oxford: Clarendon Press.

- Mortensen, O., Torsheim, T., Melkevik, O., Thuen, F. (2012). Adding a baby to the equation. Married and cohabiting women's relationship satisfaction in the transition to parenthood. *Family Process*, 51(1), 122–139.
- Mouw, T. (2005). Sequences of early adult transitions: a look at variability and consequences. W: R.A. Settersten, F.F. Jr Furstenberg, R.G. Rumbaut (red.), *On the frontier of adulthood: theory, research and public policy* (s. 256–291). Chicago: University of Chicago Press.
- Murdock, P.M. (1949). *Social structure*. New York: Free Press.
- Murray, S.L., Holmes, J.G., Collins, N.L. (2006). Optimizing assurance: the risk regulation system in relationships. *Psychological Bulletin*, 132(5), 641–666.
- Myers, D.G. (2004). Bliskie związki a jakość życia. W: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna* (s. 204–235). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Myers, D.G. (2007). Związki z ludźmi a dobre życie. Szukanie równowagi między interesem jednostki i wspólnoty w polityce społecznej. W: P.A. Linley, S. Joseph (red.), *Psychologia pozytywna* (s. 389–411). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Myers, S.A. (2015). Using gold's typology of adult sibling relationships to explore sibling affectionate communication. *North American Journal of Psychology*, 17, 301–310.
- Napora, E. (2019). *Relacje w rodzinie samotnej matki. Znaczenie wsparcia od dziadków dla komunikowania się z rówieśnikami u adolescentów*. Częstochowa: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego.
- Nave-Herz, R. (2002). Über die Gegenwart prägende Prozesse familialer Veränderungen: Thesten und Anti-Thesten. W: H.G. Krüsselberg, H. Reichmann, *Zukunftsperspektive Familie und Wirtschaft* (s. 133–150). Graftschaf: Vektor-Verlag.
- Ogrodzka-Mazur, E. (2003). Rodzina i dziecko. Ciągłość i zmiana transmisji dziedzictwa kulturowego w przestrzeni pogranicza. W: J. Nikitorowicz, J. Halicki, J. Muszyńska (red.), *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm* (s. 53–64). Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- Oleś, P. (2002). Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne. *Roczniki Psychologiczne*, 5, 53–75.
- Orłowska, E. (2012). Afazja poudarowa jako czynnik zaburzający relacje małżeńskie. W: T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter (red.), *Małżeństwo i rodzicielstwo a zdrowie* (s. 151–176). Toruń: Wydawnictwo A. Marszałek.
- Osborne, C., McLanahan, S. (2007). Partnership instability and child well-being. *Journal of Marriage and Family*, 69, 1065–1083.
- Ostrowska, A. (1999). *Styl życia a zdrowie*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Padilla, J., Jager, J., Updegraff, K., McHale, S.M., Umaña-Taylor, A.J. (2020). Mexican-origin family members' unique and shared family perspectives of familism values and their links with parent-youth relationship quality. *Developmental Psychology*, 56(5), 993–1008.
- Palacios, J., Adroher, S., Brodzinsky, D.M., Grotevant, H.D., Johnson, D.E., Juffer, F., Martínez-Mora, L., Muhamedrahimov, R.J., Selwyn, J., Simmonds, J., Tarren-Sweeney, M. (2019). Adoption in the service of child protection: an international interdisciplinary perspective. *Psychology, Public Policy, and Law*, 25(2), 57–72.
- Palus, K. (2010). *Wybrane psychologiczne uwarunkowania braku partnera w okresie wczesnej dorosłości*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Paprzycka, E. (2010). Ambivalencja – analiza socjalizacji kobiet w perspektywie gender. *Przegląd Socjologiczny*, 59(3), 33–53.

- Pąchalska, M. (2014). *Neuropsychologia kliniczna. Urazy mózgu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Perrone, K.M., Worthington, E.L. (2001). Factors influencing ratings of marital quality by individuals dual-career marriages: a conceptual model. *Journal of Counseling Psychology, 48*(1), 3–9.
- Piber-Dąbrowska, K., Cypryńska, M., Wawrzyniak, M. (2007). *Standardy edytorskie dla naukowego tekstu empirycznego z zakresu psychologii*. Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS.
- Pietrzyk, A. (2006). „*Ta choroba*” w rodzinie. *Psycholog o raku*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Pisula, E. (2007). *Rodzice i rodzeństwo dzieci z zaburzeniami rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Plopa, M. (2005a). *Więzi małżeńskie i rodzinne. Metody badań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Plopa, M. (2005b). *Psychologia rodziny: Teoria i badania*. Elbląg: Wydawnictwo EUH–E.
- Plopa, M. (2014). Więzi małżeńskie i rodzinne w perspektywie teorii przywiązania. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 141–166). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Plopa, M., Makarowski, R. (2010). *Kwestionariusz Poczucia Stresu*. Warszawa: Wydawnictwo Vizja PRESS & IT.
- Popenoe, D., Whitehead, B. (2004). *The state of our unions. The national marriage project*. The State University of New Jersey: Rutgers.
- Popper, K. (1972). *Logika odkrycia naukowego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Poraj, G., Poraj-Weder, M. (2018). Agresja pomiędzy rodzeństwem – ciemna strona socjalizacji w rodzinie? *Psychologia Wychowawcza, 14*, 155–173.
- Poraj-Weder, M. (2017). Niedaleko pada jabłko od jabłoni? O transmisji materialistycznych wzorców w diadzie matka–córka. *Polskie Forum Psychologiczne, 22*(4), 656–671.
- Pufal, A. (2004). Differences of opinion between patients aroused from prolonged coma and their caregivers in respect to the feeling of quality of life. *Polish Journal of Physiotherapy, 4*(3), 209–217.
- Putney, N.M., Bengtson, V.L. (2001). Families, intergenerational relationships and kinkeeping in midlife. W: M.E. Lachman (red.), *Handbook of midlife development* (s. 528–570). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Radochoński, M. (1998). Wybrane zagadnienia psychopatologii w ujęciu systemowej koncepcji rodziny. *Roczniki Socjologii Rodziny, X*, 9–109.
- Radochoński, M., Perenc, L., Radochońska, A. (2014). Rodzina a zachowania antyspołeczne. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 505–523). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Raley, R.K., Wildsmith, E. (2004). Cohabitation and children’s family instability. *Journal of Marriage and Family, 66*, 210–219.
- Rembowski, J. (1984). *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rembowski, J. (1989). *Rodzina w świetle psychologii*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Rembowski, J. (1992). *Samotność*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Rhoades, G.K., Stanley, S.M., Markman, H.J. (2006). Pre-engagement cohabitation and gender asymmetry in marital commitment. *Journal of Family Psychology*, 20(4), 553–560.
- Rhoades, G.K., Stanley, S.M., Markman, H.J. (2012). The impact of the transition to cohabitation on relationship functioning: cross-sectional and longitudinal findings. *Journal of Family Psychology*, 3, 348–358.
- Rhoades, G.K., Stanley, S.M., Kelmer, G., Markman, H.J. (2010). Physical aggression in unmarried relationships: the roles of commitment and constraints. *Journal of Family Psychology*, 6, 678–687.
- Rogers, R.G. (1995). Marriage, sex and mortality. *Journal of Marriage and the Family*, 57(2), 515–526.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rosengren, A., Wedel, H., Wilhelmsen, L. (1989). Marital status and mortality in middle-aged Swedish men. *American Journal of Epidemiology*, 1, 54–64.
- Ross, C.E., Mirowsky, J., Goldsteen, K. (1990). The impact of the family on health: the decade in review. *Journal of Marriage and the Family*, 52(4), 1059–1078.
- Rossenblatt, P.L., Budd, L.G. (1975). Territoriality and privacy in married and unmarried cohabiting couples. *Journal of Social Psychology*, 97(1), 67–76.
- Rostowska, T. (1995). *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rostowska, T. (1997). Rola rodziny w kształtowaniu się systemu wartości u młodzieży. W: H. Cudak (red.), *Rodzina polska u progu XXI wieku* (s. 52–60). Łowicz: Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna.
- Rostowska, T. (2002). Psychologiczne aspekty edukacyjnej funkcji rodziny. W: T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Rodzina – rozwój – praca*. Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Informatyki.
- Rostowska, T. (2008). *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Rostowska, T. (2009). The psychosocial functioning of men brought up without a father' model. *Polish Journal Social Science*, 4(1), 139–159.
- Rostowski, J. (1987). *Zarys psychologii małżeństwa. Psychologiczne uwarunkowania dobrego związku małżeńskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rostowski, J. (2003). Style przywiązania a kształtowanie się związków interpersonalnych w rodzinie. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny* (s. 19–31). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rostowski, J. (2012). *Rozwój mózgu człowieka w cyklu życia*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Rostowski, J., Rostowska, T. (2005). Małżeństwo wczoraj, dziś i jutro – w perspektywie psychologicznej. W: M. Płopa (red.), *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania* (s. 229–243). Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Róg, A., Orzechowska, M. (2004). Wychowanie do wartości. *Edukacja i Dialog*, 5(158). Pobrane z: <http://www.vulcan.edu.pl/eid/arch> (data dostępu: 25.09.2019).
- Ruszkiewicz, D. (2008). *Życie w pojedynkę – ucieczka od rodziny czy znak naszych czasów?* Łódź: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Rydz, E. (2014a). Psychologia religijności/duchowości rodziny. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 203–220). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rydz, S. (2014b). Samotne rodzicielstwo. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 243–258). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Ryff, C.D., Singer, B. (2004). Paradoxy kondycji ludzkiej: dobrostan i zdrowie na drodze ku śmierci. W: J. Czapirski (red.), *Psychologia pozytywna* (s. 147–162). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ryś, M. (2016). Miłość jako podstawa wspólnoty małżeńskiej. Ujęcie psychologiczne. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 3(27), 57–74.
- Sabogal, F., Marín, G., Otero-Sabogal, R., Marín, B.V., Perez-Stable, E.J. (1987). Hispanic familism and acculturation: what changes and what doesn't? *Hispanic Journal of Behavioral Science*, 9, 397–412.
- Sander, W. (2017). Religion, religiosity, and happiness. *Review of Religious Research*, 59(2), 251–262.
- Scharlach, A.E., Kellam, R., Ong, N., Baskin, A., Goldstein, C., Fox, P.J. (2006). Cultural attitudes and caregiver service use: lessons from focus groups with racially and ethnically diverse family caregivers. *Journal of Gerontological Social Work*, 47(1–2), 133–156.
- Schmeer, K. (2011). The child health disadvantage of parental cohabitation. *Journal of Marriage and Family*, 73, 181–193.
- Schneewind, K.A. (1999). *Familien – psychologie*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Schwartz, S.H. (2006). Basic human values: theory measurement and applications. *Revue française de sociologie*, 47(4), 929–968.
- Seligman, M.E.P., Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: an introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5–14.
- Sęk, H. (2006). Rola wsparcia społecznego w sytuacjach stresu życiowego. O dopasowaniu wsparcia do wydarzeń stresowych. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* (s. 49–67). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sęk, H., Cieślak, R. (2006). Wsparcie społeczne, sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne. W: H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* (s. 11–29). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sheridan, Ch.L., Radmacher, S.A. (1998). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Zdrowia PTP.
- Sherman, A.M., Lansford, J.E., Volling, B.L. (2006). Sibling relationships and best friendships in young adulthood: warmth, conflict, and well-being. *Personal Relationships*, 13, 151–165.
- Shortt, W.J., Gottman, J.M. (1997). Closeness in young adult sibling relationships: affective and physiological processes. *Social Development*, 6, 142–164.
- Siek, S. (1986). *Struktura osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo ATK.
- Sikorska, M. (2009). *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Sin, N.L., Lyubomirsky, S. (2009). Enhancing well-being and alleviating depressive symptoms with positive psychology interventions: a practice meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 65, 467–487.
- Skrzypińska, K., Chudzik, I. (2017). Personality, spirituality and their relation to well-being in physicians of various specialties. *Health Psychology Report*, 5(3), 205–218.
- Slany, K. (2008). *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Stanley, S., Markman, H. (1992). Assessing commitment in personal relationships. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 595–608.
- Stein, G.L., Gonzalez, N.M., Cupito, A.M. (2015). The protective role of familism in the lives of Latino adolescents. *Journal of Family Issues*, 36(10), 1255–1273.

- Stelter, Ż. (2013). Znaczenie dziecka niepełnosprawnego intelektualnie dla systemu rodzinnego. *Spółeczeństwo i Rodzina*, 35(2), 105–123.
- Steuden, M. (2007). *Dynamika zmian osobowości u osób z rozpoznaną schizofrenią. Badania długofalowe*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Steuden, M. (2020). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Steuden, M., Sęk, H. (2016). Psychologia schizofrenii. W: L. Cierpiałkowska, H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna* (s. 321–345). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stocker, C., Lanthier, R., Furman, W. (1997). Sibling relationships in early adulthood. *Journal of Family Psychology*, 11, 210–221.
- Sułkowski, Ł. (2013). Syndrom familizmu w polskich organizacjach. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 6(2), 21–31.
- Szastak, M. (2017). Amoralny familizm – negatywny kapitał społeczny w obrębie rodziny. *Pedagogika Ojcostwa*, 14(2), 42–53.
- Szczypeński, J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szeniman-Łysak, A. (2012). Wsparcie społeczne i style radzenia sobie ze stresem a jakość życia rodziców osób z zaburzeniami psychicznymi. W: T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter (red.), *Małżeństwo i rodzicielstwo a zdrowie* (s. 434–450). Toruń: Wydawnictwo A. Marszałek.
- Szeniman-Łysak, A. (2019). Terapia psychologiczna a jakość życia małżonków osób chorujących przewlekłe. W: T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter (red.), *Psychospołeczne konteksty relacji rodzinnych* (s. 346–363). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Szlendak, T. (2010). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szlendak, T. (2015). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szymańska, P. (2019). *Uwarunkowania relacji z rodzeństwem we wczesnej dorosłości*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szymczak, W. (2010). *Podstawy statystyki dla psychologów. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Światowa Organizacja Zdrowia (2006). *Basic documents*. Forty-fifth edition, Supplement, October 2006. Geneva: World Health Organization.
- Świętochowski, W. (2010). *System rodzinny wobec przewlekłej choroby somatycznej. Gdy rodzina ma korzyść z choroby*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Świętochowski, W. (2014). Rodzina w ujęciu systemowym. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 21–46). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tarkowski, J. (1994). *Władza i społeczeństwo w systemie autorytarnym*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Studiów Politycznych PAN.
- Theiss, W. (2008). Dom i ojczyzna – miejsca w świecie bez miejsc. Trzy perspektywy. W: D. Lalak (red.), *Dom i ojczyzna. Dylematy wielokulturowości* (s. 77–88). Warszawa: Wydawnictwo Universitas Varsoviensis.
- Tobiasz-Adamczyk, B., Szafraniec, K., Bajka, J. (1999). *Zachowania w chorobie. Opis przebiegu choroby z perspektywy pacjenta*. Kraków: Wydawnictwo Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Tyszka, Z. (2003). *Rodzina we współczesnym świecie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

- Updegraff, K.A., McHale, S.M., Whiteman, S.D., Thayer, S.M., Delgado, M.Y. (2005). Adolescent sibling relationships in Mexican American families: exploring the role of familism. *Journal of Family Psychology, 19*, 512–522.
- Vaskovics, L.A., Rupp, M., Hofmann, B. (1997). *Lebensverläufe in der Moderne: Nichteheliche Lebensgemeinschaften. Eine soziologische Längsschnittstudie*. Opladen: Leske+Budrich.
- Voorpostel, M., Blieszner, R. (2008). Intergenerational solidarity and support between siblings. *Journal of Marriage and the Family, 70*, 157–167.
- Waite, L.J., Joyner, K. (2000). Emotional and physical satisfaction in married, cohabiting and dating sexual unions: do men and women differ? W: E. Laumann, R. Michael (red.), *Sex, love, health in America* (s. 239–269). Chicago: University of Chicago Press.
- Waite, L.J., Gallagher, M. (2000). *The case for marriage (Why married people are happier, healthier, and better off financially)*. New York, NY: Random House, Inc.
- Wałęcka-Matyja, K. (2013). The rights of the child – the perspective of progress or regress? *Polish Journal of Social Science, VIII(1)*, 121–130.
- Wałęcka-Matyja, K. (2014a). Rola i funkcje rodziny. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (s. 95–114). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wałęcka-Matyja, K. (2014b). Psychometric properties of the polish adaptation of the adult sibling relationship questionnaire (ASRQ). *Archives of Psychiatry and Psychotherapy, 16(4)*, 77–88.
- Wałęcka-Matyja, K. (2016). The relationships with siblings in early adulthood – analysis of conditions. *Polskie Forum Psychologiczne, 21*, 341–363.
- Wałęcka-Matyja, K. (2018). *Relacje interpersonalne dorosłych rodzeństw w aspekcie funkcjonowania psychospołecznego i krytycznych wydarzeń życiowych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wałęcka-Matyja, K. (2020a). Familizm a orientacja wspólnotowa i materializm w okresie dorosłości. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio. Miłość, małżeństwo, rodzina. Ujęcie interdyscyplinarne, 1(41)*, 241–259.
- Wałęcka-Matyja, K. (2020b). Familism – the concept, measure and importance for mental health. *Psychiatria Polska, 54(4)*, 791–806.
- Walden-Gałuszek de, K. (red.) (2000). *Psychoonkologia*. Kraków: Biblioteka Psychiatrii Polskiej.
- Walsh, F. (2012). *Family resilience. Strengths forged through adversity*. W: F. Walsh (red.), *Normal family processes* (s. 99–427). New York: Guilford Press.
- Waterman, A.S. (1982). Indywidualizm i współzależność. *Nowiny Psychologiczne, 3*, 1–21.
- Whitton, S., Dyar, Ch., Newcomb, M., Mustanski, B. (2018). Romantic involvement: a protective factor for psychological health in racially-diverse young sexual minorities. *Journal of Abnormal Psychology, 127(3)*, 265–275.
- Wilmoth, J., Koso, G. (2002). Does marital history matter? Marital status and wealth outcomes among preretirement adults. *Journal of Marriage and the Family, 64*, 254–268.
- Winogrodzka, L. (2007). *Rodziny zastępcze i ich dzieci*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Winstead-Fry, P. (red.) (1993). *Families, health and illness: perspectives on coping and intervention*. St. Louis, MO: Mosby.
- Witkowski, T. (2019). Co wyszło z powtórki słynnych eksperymentów psychologicznych? Pobrane z: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/nauka/1782626,1,co-wyszlo-z-powtorki-slynych-eksperymentow-psychologicznych.read> (data dostępu: 13.02.2020).
- Wojciszke, B. (2017). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.

- Wojciszke, B., Szlendak, M.A. (2010). Skale do pomiaru orientacji sprawczej i wspólnotowej. *Psychologia Społeczna*, 1, 57–70.
- Wong, A., Wong, Y.J., Obeng, C.S. (2012). A qualitative study of Asian American family strengths. *Asian American Journal of Psychology*, 3(4), 286–298.
- Zalewska, S.L. (2017). Wartości we współczesnej rodzinie. Pomędzy deklaracją a czynem. *Society Register*, 1(1), 183–198.
- Zasępa, E., Misięc, M. (2019). Stan cywilny a nasilenie problemów zdrowia psychicznego u osób starszych. W: T. Rostowska, A. Lewandowska-Walter (red.), *Psychospołeczne konteksty relacji rodzinnych* (s. 297–311). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Zawadzka, A.M. (2006). Wartości osobiste tłumaczące orientację materialistyczną jednostki. *Roczniki Psychologiczne*, 9(2), 61–80.
- Zawadzka, A.M., Dykalska-Bieck, D. (2013). Wartości rodziców i tendencje materialistyczne dzieci. *Chowanna*, 1, 235–254.
- Zawadzka, A.M., Lewandowska-Walter, A. (2016). Wartości i style przywiązania a materializm nastolatków. *Polskie Forum Psychologiczne*, 3, 394–409.
- Zeiders, K.H., Updegraff, K., Umaña-Taylor, A.J., Wheeler, L.A., Perez-Brena, N.J., Rodriguez, S.A. (2013). Mexican-origin youths' trajectories of depressive symptoms: the role of familism values. *Journal of Adolescent Health*, 53, 648–654.
- Ziemska, M. (red.) (1986). *Rodzina i dziecko*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Żurek, A. (2000). Wpływ rodziny i innych grup małych na poczucie zadowolenia i bezpieczeństwa jednostki. *Roczniki Socjologii Rodziny*, 12, 161–172.
- Żurek, A. (2008). *Single. Żyjąc w pojedynkę*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.